

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΗ' ΑΡ. 3 (ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1986)

ΑΘΗΝΑ 150 ΧΡΟΝΙΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΚΟΝΙΔΑΡΗ Ι. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ, Ἡ ἑκατοπεντηκονταετής των Ἀθηνῶν ὡς πρωτεύουσας καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῆς ἀκτινοβολία	» 321 - 325
ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ Γ. Ε., Θεώρησις τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας των Ἀθηνῶν (1834 - 1945)	» 326 - 332
ΚΥΔΩΝΙΑΤΟΥ Π. ΣΟΛΩΝΟΣ, Ἀθήνα, ἑκατοπενήντα χρόνια	» 333 - 335
ΝΑΝΤΣΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Ἡ ρυμοτομία τῆς Ἀθήνας	» 336 - 337
ΣΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, 150 χρόνια πνευματικῆς Ἀθήνα	» 338 - 342
ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ Ι. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Πληθυσμιακὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐξελίξεις ...	» 343 - 346
ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ἐξελίξεις στὴν ἰατρικὴ ἀντίλη- ψη καὶ δημόσια ὑγεία στὰ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν ὀνομασία των Ἀθη- νῶν ὡς πρωτεύουσας	» 347 - 364
ΕΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤ., Ἀθήνα καὶ Εδρόπη	» 355 - 359
ΧΙΩΤΕΛΛΗ ΚΑΙΤΗΣ, Ἡ θρησκευτικὴ ποίηση στὴ γενιά τοῦ '30	» 360 - 381
ΧΑΤΖΗΑΝΕΣΤΗ ΕΡΡΙΚΟΥ, «Νέα Ἐστία» καὶ Πέτρος Χάρης	» 382 - 393
ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μνήμη Ἰωάννου Σπήλιου Χαραμῆ ..	» 394 - 403
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Π. Π., Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ ἐμβρυϊκῆς διαπλάσεως καὶ κληρονομικότητος	» 404 - 413
ΛΥΡΙΤΖΗ Θ. ΣΩΤ., Μία πληροφορία περὶ ὀργανώσεως ἐπαναστατικοῦ ἐπιχειρήματος εἰς τὴν Μάνην (1795)	» 414 - 431

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΦΟΔΙΚΟΝ ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

Ίδιοκτήτης: ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
Γραφεία: Πλάτεια Ἀγ. Γεωργίου Καρύτση 8— Ἀθήναι (Τ. 105 61)

Ἐπιτροπή Συντάξεως

ΓΕΡ. ΚΩ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ : Πρόεδρος Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός

Γ. Κ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ: Γενικός Γραμματεὺς Φ.Σ.Π.

ΝΙΚ. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ : Ἀντιπρόεδρος Φ.Σ.Π.

Γ. Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ : Μέλος Ἐφορείας Φ.Σ.Π.

Ἐκδόθηκε κατὰ νόμον ἐκδότης Γερ. Ἰω. Κονιδάρης
Λεωφ. Ἀλεξάνδρας 120

Προϊστάμενος Τυπογραφείου: ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ

Ὀδὸς Φωτομάρα 54, Ἀθήναι - Τηλ. 9238.933

Τιμὴ τεύχους Δρχ. 300

(Α.Ν. 1092/1938, ἄρθρον 6, § 1)

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ταχυδρομικῶν):

Ἐσωτερικὸν Δρχ. 1000. Ἐξωτερικὸν \$ 30.

Διὰ Συλλόγους, Σχολεῖα Δρχ. 500.

Διὰ Τραπεζίας, Ἐπιχειρήσεις, Ὄργανισμοὺς, Ἀνωνύμους Ἐταιρείας,
Δήμους καὶ Κοινότητας Δρχ. 5000.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

- ΣΑΒΒΙΑΗ Γ. Κ. ΑΛΕΞΗ, Michael J. Angold, The Byzantine empire 1025 - 1204 » 432 - 435
Anthony Bryer καὶ David Winfield, The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos » 436 - 438

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

- ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΩ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Siegfried Lauffer » 439

ΧΡΟΝΙΚΑ

- ΝΕΑ ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Ἐναντίον τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Λατινικοῦ Ἀλφαβήτου καὶ τῆς καταστροφῆς ἐν γένει τῆς λογίας ἢ γραπτῆς παραδόσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ! » 440 - 446
ΤΑΓΑΡΗ ΑΧΙΛΛΕΩΣ, Varium et mutabile » 447 - 448

Βιβλία ἀποστελλόμενα εἰς τὸ περιοδικὸν ἀναγγέλλονται. Ἀποστελλόμενα εἰς διπλοῦν βιβλιοκρίνονται. Χειρόγραφα δημοσιευόμενα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐμβάσματα ἀποστέλλονται ἐκ ὀνόματι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός.

ΑΘΗΝΑ 150 χρόνια Πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος*

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΗ'

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1986

ΑΡΙΘ. 3

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Προέδρου Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός

Η ΕΚΑΤΟΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ

Θὰ ἀπετέλει παράλειψιν ἀνεπίτρεπτον, ἐὰν μὲ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 150 ἐτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς πρωτεύουσας τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐτονίζαμεν ἐξ ὑπαρχῆς, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ κατέστησαν ὄχι μόνον ἡ πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο δὲ συνέβη ὄχι μόνον διὰ τὸ ἔνδοξον ἀρχαῖον παρελθὸν τῆς, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Παύλου τοῦ Α' μετὰ τὸν Ἔνα περὶ τὸ 50 μ.Χ. καὶ τοῦ λόγου του ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀνταξίου τοῦ ὑψίστου χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Παρθενῶνος, ἡ Ἐκκλησία ἀπέβη παράγων Ἐνωτικὸς ἀπὸ τοῦ Ἀρχηγόνου Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

Τοῦτο ἰσχύει πολλῶ μᾶλλον διότι τὸν 2ον αἰῶνα, —τοῦτο δὲν εἶναι εὐρὲως γνωστὸν, — αἱ Ἀθηναὶ ἔδωκαν τρεῖς Ἀπολογητὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν Κοδρᾶτον, —ἐσώθη ἀτυχῶς ἀπόσπασμα, — τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Φιλόσοφον Ἀθηναγόραν, ἐτι δὲ ἕναν Πάπαν: τὸν Ὑγῖνον 136-140. Καὶ κατέστη μὲν ἀρχικῶς Μητρόπολις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἤτοι τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀχαΐας ἢ Κόρινθος, ἐπὶ αἰῶνας καὶ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἑλλάδος ὁ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος, ὅτε ἡ περιοχὴ ὑπήχθη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον (732-3), ἀλλὰ τότε ὅμως αἱ Ἀθηναὶ κατέστησαν ἡ δευτέρα μητρόπολις τῆς Ἑλλάδος καὶ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τρίτη μητρόπολις αἱ Πάτριαι. Εἰς ταῦτα

* Στρογγύλη Τράπεζα ἐν τῷ Παρνασσῷ, Μάρτιος 1985.

προστίθεται τὸ γεγονός ὅτι ἐπὶ χίλια ἔτη ὁ Παρθενῶν κατέστη ὁ ναὸς τῆς Παναγίας καὶ ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, τὸ δὲ Ἐρεχθεῖον Ἐπισκοπεῖον. Εἶναι δὲ πολλὰ τὰ ἀξιολογώτατα μνημεῖα ποῦ κατέλειπεν ἡ Χριστιανικὴ Βυζαντινὴ Τέχνη εἰς τὴν Ἀττικὴν, ποῦ σώζονται μέχρι σήμερον.

* * *

Τὰ 150 ἔτη τῶν νεωτέρων Ἀθηνῶν, ὡς πρωτεύουσας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς Θεολογικῆς αὐτῆς ἀκτινοβολίας, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς κυρίως ἐποχάς, μετὰ τὴν ἀρχικὴν τῆς ἐπαναστάσεως (1821-1833), ὅτε διεκόπησαν αἱ σχέσεις τῶν ἐν Ἑλλάδι μητροπόλεων, ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν πρὸς τὸ προϊστάμενον Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Πρὸ τούτου ὅμως πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὰ ἐπόμενα.

Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἑλλάδος διεδραμάτισαν ἐξοχὸν ρόλον ὄχι μόνον διὰ τὴν συντήρησιν τῆς Ἐνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐπὶ 500 ἔτη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ διὰ τῆς προπαρασκευῆς καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, κηρυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ († 1821). Πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ μάρτυρες ἀρχιερεῖς.

Αἱ τρεῖς ἐποχαὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι αἱ ἑξῆς: α) ἀπὸ τοῦ 1833 ὅτε ἀνεκηρύχθη αὐτογνομόνως τὸ αὐτοκέφαλον μέχρι τοῦ 1850, ὅτε β) ἀνεκηρύχθη κανονικῶς διὰ τόμον ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸ αὐτοκέφαλον καὶ ἐξεδόθησαν οἱ δύο νόμοι Σ καὶ ΣΑ, δι' ὧν κατέστησαν αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ ἐπισκοπῆ εἰς μητρόπολιν—πρωτεύουσαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τοῦ 1850 μέχρι τοῦ 1923, ὅτε κατελύθη τὸ Πολιτειοκρατικὸν Καθεστῶς καὶ διότι ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀνέλαβεν ἐπὶ τέλους τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντά της, ὁ δὲ Βασιλικὸς Ἐπίτροπος κατηργήθη. Ἐκτοτε καὶ μέχρι σήμερον παρὰ τὰς βραχυχρονίους παρεμβάσεις τῶν δύο δικτατοριῶν (1936-1941 καὶ 1967-1974), ἡ Ἱεραρχία παραμένει τὸ ἀνώτατον συνταγματικὸν διοικητικὸν σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Πλουσία ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλ. φιλολογία ἢ περὶ τὸ Αὐτοκέφαλον μετὰ τὴν ὀξείαν διένεξιν δύο συνοδικῶν Θεολόγων: Θ. Φαρμακίδη καὶ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων.

* * *

Ἄλλὰ ἄς ἴδωμεν δι' ὀλιγίστων τὰ κατὰ τὴν Α' ἐποχὴν. Ἡ πρὸ 150 ἐτῶν μεταφορὰ τῆς βασιλικῆς καθέδρας ἀπὸ τὸ Ναῦπλιον εἰς Ἀθήνας (1834) εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν μεταφορὰν τῆς Δ. Ἱ. Συνόδου, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν, ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀνύψωσις συνετελέσθη βραδύτερον τὸ 1850.

Τοῦτο δὲ συνέβη, διότι ἡ αὐθαιρέτως-ἀντικανονικῶς ἀνακηρυχθεῖσα τὸ 1833 ἐν Ναυπλίῳ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔλαβε διὰ νομοθετήματος, ὡς ἀνωτάτη διοικητικὴ ἀρχή, τὴν κατὰ τὸ Ρωσσικὸν πρότυπον τοῦ Μ. Μέτρου, ἰδρυθεῖσαν μικρὰν ὁμοεθελῆ Διαρκῆ Ἱερὰν Σύνοδον μετὰ τὸν πανίσχυρον Βασιλικὸν Ἐπίτροπον, ὡς ἐκπρόσωπον τοῦ Κράτους. Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν προήδρευσε τῆς Συνόδου ταύτης ὁ Κορίνθου Κύριλλος, ὡς οἱ προκατόχοί του ἀπὸ μακροῦ χρόνου προήδρευον τῆς κυρίας Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι τῆς παλαιᾶς Ρωμαϊκῆς Ἐπαρχίας Ἀχαΐας ἤτοι Ἑλλάδος.

Ἡ βιαία ἀπόσπασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐσήμαινε ἀποκοπὴν μετὰ 1.100 ἔτη. Ἡ ἀντικανονικὴ κατάστασις διήρκεσεν 17 ἔτη μετὰ τὸ 1833, διότι τὸ 1850 ἡ Μήτηρ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἐδέχθη οὐχὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ἀλλὰ νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ὄρους: τῆς τηρήσεως τῶν Κανόνων καὶ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Μητροπολίτου (ἀπὸ τὸ 1922 ὀνομάσθη Ἀρχιεπίσκοπος) Ἀθηνῶν, ὡς μονίμου Προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ ἐξέτασις τῆς κανονικῆς ὑφῆς τῶν διατάξεων περὶ Συνόδου τόσον τοῦ 1833, ὅπως καὶ μετὰ τὴν κανονικὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Αὐτοκεφάλου καὶ μάλιστα διὰ τῶν νόμων Σ, ΣΑ τοῦ 1852 (πρότυπον τῶν νομοθετημάτων τὸ Προτεστ. Κονσιστόριον τῆς Βαυαρίας τοῦ 1818), ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι πρὸ τοῦ 1850 ἐσημειώθη ἕνα ἄλλο καθοριστικὸν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν γεγονός, ὡς ἡ ἐν ἔτι 1837 κατὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, ἰδρυσις τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐν αὐτῷ. Λέγω καθοριστικόν, διότι ἡ πνευματικὴ ἀκτινοβολία καὶ ἡ οἰκουμενικὴ προβολὴ ἐξηρτήθησαν ἐξ αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ ταυτόχρονος κανονικὴ αὐτῆς ὀργάνωσις.

Δύο δὲ καθηγηταὶ αὐτῆς διεδραμάτισαν σπουδαῖον πρόσωπον εἰς ἀμφοτέρα ταῦτα, ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1923-1938 ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος καὶ ὁ Ἀμίλκας Ἀλιβιζάτος. Ἡ ἀνάδειξις ἐπὶ πλεόν καὶ τῆς λοιπῆς πλειάδος καθηγητῶν Θεολόγων μετὰ οἰκουμενικὴν ἀκτινοβολίαν ὑπῆρξεν γεγονός, πού σφραγίζει τὰ 150 ἔτη, χωρὶς ὅμως νὰ λυθῇ μέχρι σήμερον τὸ πρῶτον καὶ μέγιστον πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς: τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου καὶ εἰδικῶν στελεχῶν αὐτῆς, ὡς θὰ ἔπρεπε, ἂν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν Κληρικῶν Θεολόγων ἠῤῥησε μεγάλως.

Τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διηυρύνθησαν τὸ 1863/4 διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Συνοδικοῦ τόμου περὶ Ἐνώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου, τὸ 1881, διὰ τῆς Ἐνώσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἄρτης. Ἡ συνένωσις μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῶν Ν. Χωρῶν συνετελέσθη μετὰ τὴν Συνοδικὴν Πράξιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ 1928, διατηρηθέντων

ώρισμένων δικαιωμάτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου εν οίς και τὸ μνημόσυνον τοῦ Πατριάρχου. Ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διετηρήθη ὡς αὐτοδιοίκητος μητρόπολις ἀρχ/πῆ ἡ Κρήτη καὶ αἱ Μητροπόλεις τῆς Δωδεκανήσου καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος.

Ἡ ἐπὶ βραχέα χρονικὰ διαστήματα βελτίωσις τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν δυστυχῶς καταστροφὴν—διότι ἡ κατὰ τὰ ἔτη 1909 - 1914 ὑπῆρξεν μικρὰ καὶ πρόσκαιρος— ἐσήμανεν μὲ τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἐσωτερικῆς κρίσεως (1916 - 1923) τὴν ἴδρυσιν δύο σημαντικῶν περιοδικῶν (1923), τὴν διεύρυνσιν τοῦ Κοινωνικοῦ Οἰκονομικοῦ (1930) καὶ ἐνοριακοῦ (1930-31)* ἔργου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν κανονικὴν ἀποκατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν ἐπέτρεψεν τὴν σύνταξιν ἐνὸς προγράμματος ὠλοκληρωμένης Ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ λύσῃ τὸ μέγιστον πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου καὶ εἰδικῶν στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, γεγονόςς ποῦ θὰ ᾤδηγει εἰς μείζονα ἀκτινοβολίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν χώραν τῆς Μ. Ἀνατολῆς καὶ τῆς Βαλκανικῆς. Παρὰ ταῦτα καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῆ, αἱ νέαι γενεαὶ Κληρικῶν καὶ Θεολόγων, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἀρχ/σκοπον καὶ τοὺς καθηγητὰς τῶν δύο, ἀπὸ τοῦ 1945, Θεολογικῶν Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ἀνέδειξαν τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Θεσσαλονικὴν ὡς δεσπύζοντα πνευματικὰ κέντρα, μὲ ἀκτινοβολίαν ὄχι μόνον εἰς τὴν Βαλκανικὴν, τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παρουσίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας εἰς Ἀφρικὴν. Τοῦτο εἶναι ἓνα σπουδαῖον κεφάλαιον τῆς ἰδρυθείσης τὸ 1933 σημαντικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σπουδαῖον ἔργον Ἱεραποστολῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς.

Ἡ οἰκουμενικὴ ἀκτινοβολία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας τῶν Ἀθηνῶν συνδέεται πρὸς ἐκείνην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν πρωτοπόρον εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν καὶ τὴν Διορθόδοξον δραστηριότητα. Αὕτη διατηρεῖται μέχρι σήμερον χάρις εἰς τὴν δραστηριότητα καὶ ἡγεσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἀθηναγόρου τοῦ Α' (1949 - 1972).

Ἡ ἀνάδειξις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς σπουδαίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν κέντρων, συμπαραστατῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἔχει δημιουργήσῃ τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν χάραξιν μὲ μακρὰν προοπτικὴν Ἑλληνικῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησια-

* Τὸ 1930 ἴδρυσις Ταμείου Ἀσφαλίσεως Ὀρθοδόξου Κλήρου Ἑλλάδος. Τὸ 1931 Νόμος περὶ ἐνοριακῶν ναῶν καὶ ἐφημερίων.

στικῆς Πολιτικῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναγκαίως πρέπει νὰ περιλαμβάνεται καὶ ἡ Οἰκουμενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ τῆς ὅλης Ὁρθοδοξίας ὡς κληρονόμος τῆς γνησίας οἰκουμενικότητος, τῆς αἰωνίας Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς συνεχείας τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Ι Σ

Καθηγητοῦ ΓΕΩΡΓ. Ι. ΚΟΝΙΑΡΗ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑΣ

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ὑπαγομένη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ τοῦ 732/3-1821 διεδραμάτισε σπουδαῖον πρόσωπον διὰ τὴν Ἐνότητα, διάσωσιν ἐπὶ 500 ἔτη καὶ Ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Πρῶτη ἐκήρυξε τὸν ἀγῶνα διὰ τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, πολλοὶ δὲ ὑπήρξαν οἱ μάρτυρες ἀρχιερεῖς.

Ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἡ ἀθθαίρετος ἀνακήρυξις τοῦ αὐτοκεφάλου συνέβαλαν ὥστε ὁ Ἀθηνῶν νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μόλις τὸ 1850, ὅτε ἐξεδόθη ὁ Συνοδικὸς τόμος μὲ δύο ὄρους: α) Διοίκησις νὰ γίνῃ κατὰ τοὺς Κανόνας καὶ β) ὁ Ἀθηνῶν νὰ γίνῃ μητροπολίτης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτειοκρατία ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας διήρκεσεν ἀπὸ τὸ 1833-1923. Τρεῖς ἐποχαὶ διακρίνονται εἰς τὰ 150 ἔτη: α) 1833-1850, β) 1850-1923 καὶ γ) 1923 μέχρι σήμερον. Τὸ 1850 ἐξεδόθησαν οἱ νόμοι Σ καὶ ΣΑ μὲ τοὺς ὁποίους ἡ μὲν Πολιτειοκρατία δὲν κατηργήθη, ἤρχισε ὅμως ὁ ἀγῶν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Κανονικῆς Τάξεως καὶ ὁ Ἀθηνῶν ἐγίνε ὁ Μητροπολίτης καὶ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὸ 1923 ἡ Ἱεραρχία ἀποκατεστάθη εἰς τὰ δικαιώματά της.

Σημαντικὸν γεγονός ἦτο ἡ ἰδρυσις τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τὸ 1837 καὶ ἡ ἀκτινοβολία της ἡ Πανορθόδοξος καὶ Οἰκουμενικὴ. Εἰς τὴν πλειάδα τῶν Θεολόγων διεκρίθησαν οἱ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος (1923-1938) καὶ ὁ Ἀμίλκας Ἀλιβιζάτος (1887-1969), προωθήσαντες τὸ οἰκουμενικὸν ἔργον τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ

ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ (1834-1945)

Μετά την υπογραφήν τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830, διὰ τοῦ ὁποίου ἐθεσπίζετο ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθησε νὰ κατέχεται ἀπὸ τὴν Τουρκικὴν φρουρά. Μόλις τὴν 29ην Μαρτίου 1833 ἡ Τουρκικὴ φρουρὰ ἀπεμακρύνθη στὴν Εὐβοίαν καὶ τοιοῦτοτρόπως κατελύθη ὀριστικῶς ἡ κυριαρχία τῶν Τούρκων εἰς τὰς Ἀθήνας. Τὴν ἡμέραν αὐτὴ παρέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁ πρῶτος φρούραρχός της, ὁ Χριστόφορος Νέεζερ, ὁ ὁποῖος ἐσημείωσεν εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του: «ὡς εἰς κυκεῶνα κατέκειντο ἐν μέσφ κιονοκράνων, συντετριμμένων στηλῶν, μικρῶν καὶ μεγάλων μαρμάρων, σφαῖραι τηλεβόλων, τμήματα μύδρων, ἀνθρώπινα κρανία καὶ ὀστά...».

Ἀντιβασιλεία. Τὴν 25 Ἰανουαρίου 1833 ἀπεβιβάσθη στὸ Ναύπλιον ὁ βασιλεὺς Ὁθων μετὰ τῆς Ἀντιβασιλείας, ἡ ὁποία εἶχε διορισθῆ ἀπὸ τὸν Λουδοβίκον Α' τῆς Βαυαρίας νὰ κυβερνήσῃ τὸ νεότευκτο κράτος μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Ὁθωνος (1 Ἰουνίου 1835). Μολονότι ὑπάρχουν ἀντίθετες γνώμες, πιστεύω ὅτι τὸ ἔργο τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπῆρξε δημιουργικὸ καὶ τὰ μέλη της διεπνέοντο ἀπὸ εἰλικρινῆ φιλελληνισμό. Ὑπέπεσαν ὅμως καὶ εἰς βασικά λάθη, ὅπως ἦτο ἡ ἀτυχὴς ἀντιμετώπισις τῆς μεγάλης μάζας τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 21 καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ στροφὴ τῆς νεοελληνικῆς νομοθεσίας πρὸς Εὐρωπαϊκὰ πρότυπα, δηλ. ἡ προσπάθειά των νὰ καταστήσουν διὰ μιᾶς τὴν Ἑλλάδα... Εὐρωπαϊκὸ κράτος, χωρὶς νὰ λογαριάσουν τὴν μακροχρόνια ἑλληνικὴ παράδοσι καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ σπουδαιότερον ἔργον τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπῆρξεν ἡ μετάθεσις τῆς πρωτεύουσας τοῦ Κράτους ἀπὸ τὸ Ναύπλιον εἰς τὰς Ἀθήνας. Διὰ Β.Δ. τῆς 6/18 Σεπτεμβρίου 1834 ἀνεκηρύχθησαν αἱ Ἀθηναὶ πρωτεύουσα τοῦ Ἑλλην. Κράτους καὶ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1834 ὁ Ὁθων καὶ ἡ Κυβέρνησις μετόκησαν ἀπὸ τὸ Ναύπλιον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ὀριστικῆς πρωτεύουσας ὑπῆρξαν ποικίλες προτάσεις, συνηρητημένες μὲ τοπικιστικὰ καὶ ἀτομικὰ συμφέροντα: Καλαμάτα, Κόρινθος, Τρίπολις, Πάτραι, Μεσολόγγι, Μέγαρο, Ἄργος, Πειραιεὺς, Ἀθηναί... Ὁ Ὁθων καὶ ἡ Ἀντιβασιλεία ἔμεναν ἀναποφάσιστοι. Εὐτυχῶς ἐπε-

κράτησε τότε ἡ προτίμησις τοῦ πατέρα τοῦ Ὅθωνος, Λουδοβίκου Α' τῆς Βαυαρίας, ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Λουδοβίκος ἦτο ὄνειροπόλος ποιητής, ἀρχαιολάτρης, εἶχε βαθειὰ γνῶσι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος εἶχεν ἐπιδείξει ἀγνὸ φιλελληνισμό καὶ ὠραματίζετο τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς. «Αἱ Ἀθῆναι, ἔγραφε στὸν Ὅθωνα, εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Ἱστορίας ὑποδεικνυομένη πρωτεύουσα τοῦ κράτους σου. Τὸ μᾶλλον ἐπεῖγον εἶναι τώρα νὰ τεθοῦν τὰ θεμέλια τῆς νέας Ἑλλάδος. Θεμέλια εἶναι αἱ Ἀθῆναι».

Ἡ ἀπόφασις νὰ ὀρισθοῦν αἱ Ἀθῆναι «Βασιλικὴ καθέδρα καὶ Πρωτεύουσα» ἦτο πράγματι ὀρθή, διότι ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια αἱ Ἀθῆναι ἀποτελοῦν μοναδικὴν ἔκφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, διότι εἰς τὴν πόλιν αὐτὴ κυρίως ἐκαλλιεργήθησαν αἱ μεγάλα ἀξίαι τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δηλ. ἐλευθέρᾳ Πολιτεία, Νόμος, Ἐπιστήμη, Τέχνη, Φιλοσοφία. Θὰ ἦτο πολιτικὸν λάθος ἂν δὲν ἐκλέγετο πρωτεύουσα ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ποῦ διέθετε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴν τῆς κληρονομία, θαυμάσιον κλίμα, εὐφορο ἔδαφος, ἄφθονα καὶ ἄριστα οἰκοδομικὰ ὑλικά (μάρμαρον), πολλὰ κοντινὰ λιμάνια καὶ ἄλλα προσόντα. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἐδικαιώθη ἀπὸ τὴν ραγδαίαν ἐξέλιξιν τῆς πόλεως. Τὸ πόλισμα ἐκεῖνο τῶν 10.000 κατοίκων ἐξελίχθη μὲ συνεχῶς ἐπιταχυνόμενον ρυθμὸν στὴ σημερινὴ λαμπρὴ μεγαλοῦπολιν, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ πολιτικόν, οἰκονομικόν καὶ πολιτιστικόν κέντρο τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀκτινοβολεῖ ὄχι μόνον στὸ Βαλκανικὸν ἔθρονον, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλοκληρην τὴν Εὐρώπην. Παραλλήλως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ποῦ ἐπὶ αἰῶνας ἀποτελοῦσε τὸ μεγαλοῖδεατικὸν ὄραμα τῶν Ἑλλήνων, νέος πόλος τοῦ ἐλευθέρου καὶ τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ γίνονται τώρα αἱ Ἀθῆναι, ἡ πόλις τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ τῶν λαμπρῶν μνημείων.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Αὐλῆς καὶ τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, ἀρχίζει ἡ προσέλευσις εἰς τὰς Ἀθήνας πολλῶν μεταναστῶν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν, κυρίως ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον (ὥστε στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος, τὸ 1853, ὁ πληθυσμὸς ἐξεπέρασε τὸ 30.000).

Ἡ πόλις διευρύνεται συνεχῶς καὶ τὸ σύνολον τῶν οἰκοδομῶν τῆς τὸ 1842 ἔφθασε τὸ 4.500. Ἐκτοτε ἡ ἀνοικοδόμησις συνεχίζεται μὲ ταχύτατον ρυθμὸν, καὶ ἡ πόλις στολιζέται μὲ χαρακτηριστικὰ οἰκοδομήματα νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ, ἔργα ταλαντούχων ἀρχιτεκτόνων Ἑλλήνων καὶ Βαυαρῶν. Ἡ μικρὰ πόλις τοῦ 1834 ποῦ εἶχεν ἀγροτικὸν χαρακτήρα, μετεβλήθη σὺν τῷ χρόνῳ σὲ ἀστικὸν κέντρο, τοῦ ὁποῖου τὸν πυρῆνα τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦν οἱ Βαυαροὶ στρατιωτικοί, κρατικοὶ ὑπάλληλοι, ἔμποροι καὶ βιοτέχνες, λόγιοι καὶ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου. Κοντὰ τοὺς καὶ οἱ παλαιοὶ ἀγωνισταὶ τοῦ 21, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια ἀποτελοῦν ἐνεργὰ στοιχεῖα τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας καὶ παίζουν σημαντικὸν ρόλον στὴ διαμόρφωσιν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας μας.

Χαρακτηριστικό στοιχείο του πολιτικού και πολιτιστικού βίου των Ἀθηνῶν είναι ὁ Τύπος. Ἐκτός τῶν ἀξιολόγων ἐφημερίδων πού ἐκυκλοφοροῦσαν πρὸ τοῦ 1834 (Ἐλπίς τοῦ Λεβίδη, Ἀθηναῖα τοῦ Ἀντωνιάδη, Αἰὼν τοῦ Φιλήμονος), πλῆθος ἄλλο ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος, πρᾶγμα πού δείχνει τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Ἡ ἀρθρογραφία τῶν περισσοτέρων ἐστρέφετο κατὰ τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἐνίσχυε τὶς φιλελεύθερες ἐκδηλώσεις τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν ἐπαρχιῶν.

Εἰς τὴν διαμόρφωσι καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνοδο τῆς Ἀθηναϊκῆς Κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐλευθέρου καὶ ὑποδούλου, συνέβαλε τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον μολονότι τὸ εἶχε σχεδιάσει ὁ Maurer, ἰδρῦθη ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τοῦ Ἰγνατίου Rudhart μὲ τὸ διάταγμα τῆς 22 Ἀπριλίου 1837. Τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ὑπῆρξε ἐπὶ ἓνα περίου αἰῶνα ἡ φωτεινὴ ἔθνικὴ ἐστία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔθνικὴ ἰδέα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀκτινοβολία του ἐθέρμαινε ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ ἱστορικὸ χῶρο καὶ οἱ ἀπόφοιτοὶ του ὑπῆρξαν τὰ βασικὰ στελέχη τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Αἱ Ἀθῆναι, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ ἔδρα πολλῶν ἄλλων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων ἀνωτάτων καὶ ἀνωτέρων, καὶ πολλῶν ἐπιστημονικῶν Ἐταιρειῶν, αἱ ὁποῖαι προσέφεραν ὑψίστας ὑπηρεσίας εἰς τὴν πολιτιστικὴν ἀνοδο τῆς χώρας μας. Μεταξὺ αὐτῶν, πού δὲν ὑπάρχει χρόνος νὰ τὶς ἀπαριθμήσω, εἶναι καὶ ὁ γεραρὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, ἰδρυθεὶς τὸ 1865, τοῦ ὁποῖου αἱ ὑπηρεσίαι εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἶναι τεράστιαι.

Ἀπὸ τῆς ὀνομασίας των ὡς Πρωτεύουσας αἱ Ἀθῆναι ὑπῆρξαν τὸ ἐπίκεντρον κάθε ἔθνικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς κινήσεως πού ἐσημειώθη στὴν χώρα μας.

Ἐδῶ, εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐκαλλιεργήθη ἰδιαιτέρως, καὶ ἀπὸ μῦθος καὶ δράμα ἐγίνε ἐθνικὸν πολιτικὸν πρόγραμμα, τὸ ἰδεολογικὸν σύστημα πού ἐμπνέει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ τοῦ 1204 καὶ οὐσιαστικώτερον ἀπὸ τοῦ 1453, ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ βασιλεὺς Ὀθων ὑπῆρξε φανατικὸς ὀπαδὸς τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ἀντικατοπτρίζων εἰς τὸ θέμα τοῦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ἐνεθάρρυνεν ὁμοψύχως κάθε μεγαλοϊδεατικὴ κίνησιν εἰς τὸ κράτος καὶ ὑπεστήριζεν ἐμφανῶς καὶ ἀφανῶς τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα εἰς τὰς παραμεθορίους περιοχὰς καὶ στὴν Κρήτη. Καὶ ἐπέμεινε σταθερὸς εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν, παρὰ τὰς δυσχερείας πού ἡ πολιτικὴ του αὐτὴ ἐδημιουργοῦσε καὶ εἰς τὸ Κράτος καὶ εἰς τὸν θρόνον του.

Ἐντὸς τοῦ μεγαλοϊδεατικοῦ συστήματος, πού, ὅπως εἶπα, ἐγίνε καὶ πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐσχεδιάσθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας κυρίως οἱ ἔθνικοι ἀγῶνες πού ἐξεδηλώθησαν στὴν Κρήτη, στὴν Θεσ-

σαλία, στήν Ἠπειρο, στή Μακεδονία, ἀγῶνες ποῦ ἀπέβλεπαν εἰς τήν πολιτικήν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους, τοῦλάχιστον στήν Εὐρώπη.

Ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀρχίσει ἡ βαθμαία χειραφέτησις τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, κάτω ἀπό τήν πίεσιν τῶν ἀναγεννωμένων ἐθνικισμῶν, ἀλλά καί εἰς συνάρτησιν πάντοτε πρὸς τὰς πολιτικάς ἐπιδιώξεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Μέγα γεγονός τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἀθηνῶν τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843 ὑπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς Δημ. Καλλέργην καὶ Ἰω. Μακρυγιάννην, οἱ ὅποιοι συνειργάσθησαν μὲ τοὺς σημαντικώτερους πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος πλὴν τοῦ στρατοῦ καὶ ὁ Ἀθηναϊκὸς λαός, ἠνάγκασε τὸν Ὄθωνα νὰ ὑπογράψῃ τὸ νέον σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἐψήφισεν ἡ Ἐθνικὴ Συντακτικὴ Συνέλευσις 1843-1844.

Τὴν κυβέρνησι τῶν Ἀθηνῶν συνετάραξαν μετὰ λίγα χρόνια τὰ ἐπεισόδια γύρω ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴ τῆς Τουρκίας Κωστάκη Μουσοῦρο (1847-1848) καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἰουδαίου ἐκ Πορτογαλίας, ἀλλ' Ἄγγλου ὑπηκόου Πατσιφίκο (1848-1850), ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Πάρκερ ἀπέκλεισε τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ κι' ἄλλα λιμάνια καὶ κατέσχεσε τὸν ἑλληνικὸ στόλο στὸ Ναύσταθμο. Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑπέφερε πολὺ ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμὸν αὐτόν.

Τὸ ἴδιο ἔτος 1848 τὸν Φεβρουάριον ἐξέσπασεν ἡ μεγάλη ἐπαναστατικὴ κίνησις ποῦ ἀρχισεν ἀπὸ τῆ Γαλλία καὶ μετεδόθη εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπη. Ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ εἶχε μεγάλην ἀπήχησι στὰς Ἀθήνας. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος διεπίστωνε, ὅτι ἡ Εὐρώπη εὐρίσκετο σὲ μίαν ἱστορικὴν στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ μέχρι τότε πανίσχυροι δυνάμεις «τῆς νομιμότητος καὶ τῆς τάξεως» ἦσαν ἠναγκασμένες νὰ ὑποχωρήσουν κάτω ἀπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα πλήγματα τῶν ἀστικοδημοκρατικῶν καὶ ἐθνικιστικῶν ἐπαναστάσεων.

Κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμον (1853-1856) ἐπεκράτησε μέγας ἐνθουσιασμός σ' ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνισμό μὲ κέντρο τὰς Ἀθήνας καὶ μάλιστα τὰ ἴδια τὰ Ἀνάκτορα. Ἐνοπλιοὶ ἐπαναστάσεις ἐσημειώθησαν στὴ Θεσσαλία, στήν Ἠπειρο καὶ στὴ Μακεδονία. Ἀλλὰ τὸν ἐνθουσιασμόν αὐτόν ἀνέκοψε καὶ πάλι ἡ σκαιὰ ἐπέμβασις τῶν συμμάχων τῆς Τουρκίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, στὸν πόλεμον ἐκεῖνο· Γαλλικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχο Τινὰν κατέλαβαν εἰς τὰ τέλη Ἀπριλίου 1854 τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ, ὅπου μετέδωσαν τὴν χολέρα, ἡ ὁποία ἔφερε μεγάλη φθορὰ στὸν πληθυσμό. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο πιά ἐλεύθερο κράτος. Οἱ Γάλλοι στρατιῶται κατεδίωκαν τοὺς πολίτας, κατέστρεψαν τὰ τυπογραφεῖα τοῦ «Αἰῶνος» καὶ προέβαιναν εἰς προκλητικὰς παρελάσεις ἐμπρὸς στ' Ἀνάκτορα. Ἡ κατοχὴ ἐκείνη τῶν Γάλλων ἔληξε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1857, ἀφοῦ ἔφερε πολλὰ δεινὰ στήν Ἑλλάδα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὴν αὐξησι τῆς ληστείας.

Ἀπό τις ἀρχές τοῦ 1859 ἡ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ Ὀθωνος καὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἐμφανίζεται σκληροτάτη. Πολλές ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν δημοσιεύουν ἄρθρα προσβλητικά κατὰ τοῦ θρόνου καὶ διαδηλώσεις πολλές γίνονται εἰς τὰς Ἀθήνας μὲ ἀντιβασιλικὸ πνεῦμα. Τὰ λεγόμενα Σκιαδικὰ (10-11 Μαΐου 1859) ποὺ ἀπὸ μιὰ ἀσήμαντη ἀφορμὴ κατέληξαν εἰς συμπλοκὴ φοιτητῶν καὶ Ἀστυνομίας, μᾶς δίδουν τὸ πολιτικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἀντιδυναστικά φυλλάδια, δξυτάτη ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων, πολιτικὲς δίκες μᾶς δίδουν τὴν εἰκόνα τῆς πολιτικῆς κρίσεως.

Ἡ κίνησις κατὰ τῆς δυναστείας ἐντείνεται ἀπὸ τὰς ἀρχάς τοῦ 1861, ὅταν ἐπιστήμονες, φοιτηταί, κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἰδρύνουν στὰς Ἀθήνας Συλλόγους, ποὺ στὴν πραγματικότητά εἶναι ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις. Τὸ ἀντιδυναστικὸ πνεῦμα ἀπεκορυφώθη μὲ τὴν ἀπόπειρα δολοφονίας τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας ἀπὸ τὸν φοιτητὴ Ἀριστείδη Δόσιο κοντὰ στὰ Ἀνάκτορα στὶς 6 Σεπτεμβρίου 1861.

Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἀθηνῶν τῆς 10-11 Ὀκτωβρίου 1862 εἶχεν ἀποτέλεσμα τὴν ἔξωσι τοῦ Ὀθωνος. Ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη (1862) ἔφερεν εἰς τὸ προσκῆνιο νέας πολιτικὰς δυνάμεις. Τὰ τρία κόμματα τῆς Ὀθωνικῆς περιόδου (Ἀγγλικόν, Γαλλικόν, Ρωσικόν) διελύθησαν καὶ στὴν Συνέλευσι τοῦ 1863-1864 διεμορφώθησαν δύο νέα κόμματα: τὸ κόμμα τῶν «Ὀρεινῶν» ποὺ ἐξέφραζε τὸ προοδευτικὸ ρεῦμα καὶ τὸ κόμμα τῶν «Πεδινῶν» ποὺ ἐξέφραζε τὴ συντηρητικὴ μερίδα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Αἱ ἀντιθέσεις τῶν δύο αὐτῶν κομμάτων ἐδημιούργησαν πολλὰς αἱματηρὰς ταραχὰς εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐκ τῶν ὁποίων σοβαρώτερα ἦτο ἡ τριήμερος σύγκρουσις (19-21 Ἰουνίου 1863), κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφονεύθη ὁ Ἀριστείδης Κανάρης, ὁ υἱὸς τοῦ ναυάρχου ποὺ ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ὀρεινῶν.

Εἰς τὰς 17 Νοεμβρίου 1864 ἐδημοσιεύθη τὸ νέο Σύνταγμα. Μερικοὺς μῆνες ἐνωρίτερα (17/29 Μαρτίου 1864) συνετελέσθη ἡ Ἐνωσις τῆς Ἑπτανήσου, ποὺ ὅσο κι' ἂν συνεδυσάσθῃ μὲ τὴν ἀνοδο στὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος τοῦ Γεωργίου τοῦ Α', ἦτο κατὰ βάσιν ἀποτέλεσμα τῶν μακρῶν πολιτικῶν ἀγῶνων τῶν Ἑπτανησίων. Ἡ ἐνσωμάτωσις τῆς Ἑπτανήσου ἀποτελοῦσε, σύμφωνα μὲ τὴν λαϊκὴ ψυχολογία καὶ τὸν τύπο, ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι ὅλων τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων.

Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἐξεσήκωσε τὴν Ἀθηναϊκὴν κοινωνία. Ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας συνεστήθη ἀπὸ ἐπίλεκτα πρόσωπα ἡ «Κεντρικὴ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ» ἡ ὁποία ἐνίσχυσε τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα μὲ τρόφιμα, πολεμοφόδια καὶ ἐθελοντάς. Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις εἶχεν ἄδοξο τέλος (1869) παρὰ τὸν ἥρωισμό καὶ τὶς θυσίας τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ οἰκονομικὴ καχεξία προεκάλεσε συνεχεῖς ἐπεμβάσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ποὺ εἶχαν ἄμεσον ἀντίκτυπο στὴ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ληστεία τοῦ Δήλεσι (1870) καὶ τὸ ζήτημα τῶν Μεταλλείων τοῦ Λαυρίου

ἦσαν δύο συνταρακτικὰ γεγονότα πού συνέβησαν στὸν περίγυρο τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ κρίσις τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1878) προεκάλεσεν ἔθνικὸν ἀναβρασμό. Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν μὲ συλλαλητήρια ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ Κουμουνδοῦρο καὶ τὴν Οἰκουμενικὴ Κυβέρνησι τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς χώρας στὸν πόλεμο. Ἐσημειώθησαν τότε ἐπαναστατικὰ κινήματα στὴ Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία καὶ Κρήτη πού εἶχαν ξεκινήσει ἀπὸ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, καὶ εἶχαν ἀποτέλεσμα, μετὰ τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου (1878), τὴν προσάρτησι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς περιοχῆς Ἄρτας (1881).

Ἡ παρουσία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἔφερε νέα μηνύματα στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, ἀλλὰ ἡ ἐκλογικὴ του ἡττα (Ἀπρίλιος 1895) καὶ ἡ ἀποχώρησις του ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνή, ἦτο ἀποτέλεσμα βαθεῖας κρίσεως, ἡ ὁποία θὰ ἐπιδεινωθῆ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια.

Οἱ διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες πού ἐγίναν στὰς Ἀθήνας τὸ 1896 μαζί μὲ τοὺς γάμους τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου ἀπέσπασαν πρὸς στιγμὴν τὴν προσοχὴ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὰ κρίσιμα ἔθνικα προβλήματα.

Ἀλλὰ ἡ «Ἐθνικὴ Ἐταιρεία» ἰσχυρῆ, ἀνεύθυνη, πατριωτικὴ ὀργάνωσις τῶν Ἀθηνῶν, καλλιεργεῖ μὲ φανατισμὸ τὸ φιλοπόλεμο πνεῦμα καὶ παρασύρει καὶ τὸ λαὸ καὶ τὴν Κυβέρνησι εἰς ἐπικινδύνους περιπετείας. Ἐξ αἰτίας τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1896 καὶ τῆς βοήθειας τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πρὸς τὴν Κρήτη, ἐξεργάγη ὁ ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1897, ὁ ὁποῖος κατέληξε στὴν ἡττα τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ μὲ τὰ τραγικὰ ἐπακόλουθά της.

Μὲ τὴν εἴσοδον τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸ γεγονὸς πού πάνω ἀπ' ὅλα πνίγει τὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἡ ἡττα τοῦ 1897. Μεγάλῃ κρίσις, πού ταυτίζεται μὲ μαρασμὸ κατέχει τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, πού θέλοντας ν' ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν πνιγηρὴν κατάστασι, ἀναζητεῖ νέους ἡγέτες καὶ καταφεύγει στίς ἔθνικες παραδόσεις καὶ στὰ ἔθνικα δίκαια γιὰ νὰ ἀντλήσῃ δυνάμεις. Ἐντείνονται εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς συγκρούσεις, ὅπως τὸ Ἐδαγγελιακὰ (1901) καὶ τὰ Ὀρεσטיακὰ (1903).

Σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ ἀνανεωτικοῦ ρεύματος ὑπῆρξαν ὁ ἔθνικὸς ποιητὴς Κωστῆς Παλαμᾶς, ὁ Ἴων Δραγοῦμης, ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος, ὁ Παῦλος Μελάς ἥρωσ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Γουδι ὑπὸ τὸν συνταγματάρχη Ζορμπᾶ Νικ. στίς 15 Αὐγούστου 1909 εἶναι σπουδαῖος σταθμὸς τῆς ἱστορίας μας καὶ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἔθνικὴν ἀνοδο. Τῇ στιγμῇ πού ὁ λαὸς μὲ τὴν ψῆφον του ἀπήγγειλε τὴν καταδίκη τοῦ παλαιοκομματικοῦ κόσμου (1910), ἀρχίζει τὴν σταδιοδρομίαν του εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Καίτοι ἦτο τέκνον τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1909, ὁ Βενιζέλος ἦτο εἰρηνόφιλος καὶ πραγματιστῆς

καί γι' αὐτὸ αἱ ἔθνικαὶ βλέψεις πού υἰοθέτησε δὲν ἐξεπέρασαν ποτὲ τὰ νόμιμα ἔθνικὰ δίκαια. Ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν Μεγάλην Ἐθνικὴν Ἰδέα ὠργάνωσε τὸ κράτος καὶ ἀνύψωσε τὸ ἠθικὸ τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον ἔκαμεν ἱκανὸ γιὰ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγματοποιήσι τῶν ἔθνικῶν ὀνείρων. Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) πού ὑπῆρξε τὸ τέρμα τῶν νικηφόρων Βαλκανικῶν πολέμων, κατὰ τοὺς ὁποίους συνεπορεύθησαν ἡ πολιτικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ ἀρχιστρατήγου διαδόχου Κωνσταντίνου, ἡ Ἑλλάς ἐπέτυχε τὴν πρώτην σοβαρὴν σαμάτωσι τοῦ Κράτους τῆς.

Ἡ ἔκρηξις τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρῆκε τοὺς Ἕλληνας σὲ ἰδιάζουσα ψυχολογικὴ κατάστασι. Τὰ λαϊκὰ αἰσθήματα ἐταλαντεύοντο μεταξὺ πολέμου καὶ εἰρήνης. Ἀπὸ τὴν διαφορὰν αὐτὴ τῶν ἀντιλήψεων προήλθεν ὁ καταστρεπτικὸς διχασμὸς πού ἔφερε τὸ Ἔθνος διηρημένον στὴ φοβερὴ συγκρουσι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (1914). Ἐξ αἰτίας τοῦ διχασμοῦ αὐτοῦ συνέβησαν εἰς τὰς Ἀθήνας θλιβερά γεγονότα, ἐσωτερικὸς σπαραγμὸς, αἱματηρὰ ἐπεισόδια μεταξὺ Συμμάχων καὶ Ἑλλήνων, ἀποκλεισμὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς μὲ τὰ ἐπακόλουθα δεινὰ (1916-17). Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, αἱ συνθήκαι τοῦ Νεϊγύ (1919) καὶ τῶν Σεβρῶν (1920) ὑπῆρξαν τὸ ἀποκορύφωμα τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιτεύξεων. Ἀλλὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῶν συνθηκῶν διέλυσεν ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ. Περισσότεροι ἀπὸ ἓνα ἑκατομμύριο πρόσφυγες κατέφυγαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ μισοὶ περίπου ἐγκατεστάθησαν στὴν περιοχὴ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετέβαλαν τὴ δομὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας. Μὲ τὴν ἐγκατάστασι τῶν προσφύγων στὴν Ἑλλάδα, παρὰ τὴν ἐμφάνισι δυσχερεστάτων προβλημάτων, συνεχωνεύθησαν τὰ ἑτερότροπα στοιχεῖα τῆς διεσπαρμένης ἑλληνικῆς πραγματικότητος καὶ ἔτσι ἀπηρτίσθη τὸ ἀρραγὲς σύνολο τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ.

Μετὰ τὸ βορειοηπειρωτικὸ ἔπος (1940) καὶ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον ἡ Ἑλλάς κατεκτήθη ἀπὸ τοὺς κακοποιοὺς δικτάτορες Χίτλερ καὶ Μουσολίνι. Ἡ Ἑλλάς ὑποδουλωθεῖσα δὲν ἐπροσκύνησε τοὺς κατακτητὰς τῆς, ἀλλ' ἀνέπτυξε πανελληνίον ἔθνικὴν ἀντίστασι, τῆς ὁποίας ἐπίκεντρο δυναμικὸ καὶ δραστήριον ἦσαν αἱ Ἀθῆναι.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου ἡ Ἑλλάς ἀπλευθερώθη. Σφραγίς τῆς ἐλευθερίας τῆς ἦτο ἡ ὕψωσις τῆς κvanoλεύκου στὸν ἱερὸ βράχον τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὰ χέρια τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Γεωργίου Παπανδρέου στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1944.

Ἐκτοτε καὶ μέχρι σήμερα αἱ Ἀθῆναι ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ κέντρον ὄλων τῶν ἔθνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκδηλώσεων, γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς Κύπρου, γιὰ τὸ Βορειοηπειρωτικὸ ζήτημα καὶ κάθε ἄλλο θέμα πού ἀναφέρεται στὴν ἔθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ στὶς δημοκρατικὰς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Α Θ Η Ν Α ΕΚΑΤΟΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

Χάρης στο περίδοξο παρελθόν της, ή Ἀθήνα δικαίως διαλέχθηκε Πρωτεύουσα στη μόλις ξεσκαλωμένη χώρα μας.

Τὸ θαυμάσιο κλίμα της, ή προνομιούχος θέσις της, στη μέση τοῦ λεκανοπεδίου τῆς φωτεινότητος Ἀττικῆς, λουσμένης στὸν ὠραιότερο κόλπο τῆς Μεσογείου, τὸν Σαρωνικό, καὶ δροσισμένης ἀπὸ τὶς αὔρες του, τῆς προσιώ-νιζαν λαμπρὸ μέλλον.

Ἄτυχῶς οἱ ἐλπίδες αὐτές, στὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος διεψεύσθησαν παταγωδῶς.

Ἡ Ἀθήνα εἶχε βέβαια ὑποστῆ τὰ λάθη, ποῦ ἔγιναν κατὰ τὴν ἰδρυσίν της. Ἐννοῶ τὴν κακὴ θέσι βορείως ἀντὶ νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως. Τὴν τροποποίησι τοῦ σχεδίου Κλεάνθη ἀπὸ τὸν Κλέντσε. Τὴν μὴ ἐφαρμογὴ οὔτε κὰν τοῦ σχεδίου Κλέντσε. Καὶ σ' ὅλον τὸν περασμένον αἰῶνα, τὴ συνεχῆ καὶ ἀμελέτητη αὔξησι τῆς πόλεως, χάρις στὴν ἀδιάκοπη καὶ ἀφύσικη αὔξησι τοῦ πληθυσμοῦ της, λόγῳ ἀστυφιλίας.

Παρ' ὅλα αὐτά, ή Ἀθήνα, μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, εἶχε κάπως ἰσορροπήσει.

Τὰ ὀλιγοώροφα σπίτια της, ὅλα μὲ αὐλές καὶ συχνὰ μὲ κήπους, ἐπέτρεπαν τὴν καλὴ κυκλοφορία καὶ διακίνησι, ὄχι μόνον τῶν πολιτῶν της, ἀλλὰ καὶ τοῦ φωτός καὶ τῶν ἀνέμων.

Ἡ Ἀθήνα μέχρι τὴν προσδιορισθεῖσαν ἐποχὴ, ἔλαμπε καὶ ξεχώριζε ἀνάμεσα στὶς Πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης.

Ἡ αἶγλη τῆς παλιᾶς της δόξης, οἱ γύρω της ἀρχαιότητες, ή ἐνότητα τοῦ ρυθμοῦ τῶν κτηρίων της, οἱ ὑπαίθριοι χῶροι της, οἱ θαυμάσιες ἐξοχές της καὶ ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρας τῶν κατοίκων της, τὴν ἔκαμαν εὐχάριστη σ' αὐτοὺς, περιζήτητη στοὺς διπλωμάτες καὶ ὄνειρώδη διαμονὴ γιὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς τουρίστες ποῦ τὴν ἐπισκέπτοντο.

Ἄλλὰ οἱ πόλεις δυσκολεύονται δταν περάσουν τὸ ἑκατομμύριο. Καὶ στὸν αἰῶνα μας, μὲ τὴν ἀπότομη αὔξησι τῆς δευτερογενοῦς καὶ τριτογενοῦς παραγωγῆς, αὐτὸ συνέβη σὲ πολλὰς πόλεις Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς.

Τὴν ἐπιδείνωσιν ὁμως στὴν πολεοδομικὴ ἐξέλιξι τῶν πόλεων τὴν ἔφερε ἢ εἰσβολὴ τοῦ αὐτοκινήτου. Αὐτὸς ὁ δαίμων τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἀνέτρεψε τελείως τὶς ἀρχὲς τῆς πολεοδομίας.

Στὰ διάφορα Κράτη, πολλὲς πόλεις ἀντέδρασαν. Μὲ διανοίξεις, διευρύνσεις, μὲ δορυφόρους πόλεις καὶ μὲ ἄλλα διοικητικὰ μέτρα, ἀνέκοψαν, καὶ ἐπεβράδυναν τὰ συμπτώματα τῆς ἀλλαγῆς.

Δυστυχῶς στὴν Ἀθήνα ἀφέθηκαν ὅλα στὴν τύχη.

Τὸ Κράτος θεατὴς ἀμέτοχος, ἔβλεπε τὴν ἐπερχομένη λαίλαπα, τὴν ἀχαλίνωτη ἀστυφιλία, τὴν ἀρπακτικὴ κερδοσκοπία τῶν ἐπιτηδείων, τὴν αὐθαιρέσια καὶ τὴν παρανομία, χωρὶς νὰ κάμει ὅ,τι πρέπει γιὰ νὰ τὶς σταματήσει.

Ἄλλὰ γιὰ τὴ μεταμόρφωσι τῶν Ἀθηνῶν, πὶδ εὐγλωττα θὰ τὸ ἀποδείξουν οἱ διαφάνειες ποὺ θὰ σᾶς δεῖξω ἀμέσως.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπιδεικνύονται περὶ τὶς 25 διαφάνειες, ποὺ δείχνουν συγκριτικὰ τὴν προπολεμικὴ Ἀθήνα καὶ τὴ σημερινή.

Ἀπὸ τὶς παλιὲς διαφάνειες ποὺ εἶδατε προκύπτει ὁ χαρακτήρας ποὺ εἶχε ἢ Ἀθήνα. Πράγματι κάθε πόλις ἔχει τὴ δική της φυσιογνωμία, ἐντελῶς προσωπικὴ. Μπορεῖ κάποτε νὰ ξεστρατίσει γιὰ λίγο, ὅταν οἱ ἄνθρωποι τῆς, ποὺ δὲν εἶδαν, ποὺ δὲν γνώρισαν, θέλησαν νὰ τὴν μασκαρέψουν. Μὰ δὲν μπορεῖ, ἀργὰ ἢ γρήγορα ἢ πόλις ξαναγυρίζει στὴν παλιά της τροχιά. Ἐκεῖ ποὺ κλιματιστικὲς, πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς καταβολὲς τῆς ἔχουν χαράζει ἀνεξίτηλα τὴ δική της μορφολογία.

Ἔτσι ἡ Ἀθήνα εἶναι μιὰ πόλις κ λ α σ σ ι κ ῆ. Ἡ μοναδική. Καθορίζεται αὐτὸ ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς ἀρχιτεκτονικὲς μορφές, ποὺ προσιδιάζουν περισσότερο στὴ γεωγραφικὴ της θέσι, στὸν ἄξονα τοῦ λεκανοπεδίου Πεντέλη - Σαρωνικός.

Μὴ ξεχνᾶμε ὅτι στὴ διαυγῆ ἀτμόσφαιρά της, κάτω ἀπ' τὸν καταγάλανο οὐρανὸ της, ἐδῶ καὶ δύομισυ χιλιάδες χρόνια, στὸν χρυσὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους, γεννήθηκε τὸ «κλασσικὸ πνεῦμα». Αὐτὸ ποὺ ὀδήγησε τὸν ἄνθρωπο νου στὰ ἀνυπέβλητα καὶ τὰ ὑψηλότερα δημιουργήματά του.

Τότε ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ μπόλιασε τὴ Ρώμη στὸν Κλασικισμό, τὸν ἐκσφενδόνισε κατόπιν στὶς τρεῖς Ἠπείρους, ἀδιάφορο πιά ἦταν ἢ κατάληξις του. Π.χ. ἡ Ρώμη, ἀφοῦ ἐπὶ αἰῶνες πορεύτηκε παράλληλα μὲ τὴν Ἀθήνα, ξέφυγε πρὸς τὴν Ἀναγέννησι καὶ ἀργότερα πρὸς τὸ Μπαρόκ.

Τοῦναντίον, ἡ Ἀθήνα παρέμεινε κλασσικὴ, ἀκόμη καὶ στὶς ὑπόδουλες στιγμὲς της. Μάλιστα τότε, ἡ ἀνάμνησις της, ἡ αἴγλη της, στάθηκαν ἀρκετὲ γιὰ νὰ μιμηθοῦν τὸ κλασσικὸ ἀρχαιοελληνικὸ πνεῦμα, ἐλεύθερες πολιτισμένες πόλεις, ὅπως τὸ Μόναχο, ἡ Φλωρεντία, τὸ Ἐδιμβούργο, ἀκόμη καὶ ἡ μακρυνὴ Οὐάσιγκτων, ποὺ καμάρωναν παίρνοντας γιὰ παρώνυμο τὸ ὄνομά της.

Ὁ δὲ Ἕλλην ραγιάς, πού ζοῦσε ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν μνημείων, σκόρπια σὲ κάθε του βῆμα, ποτιζόταν ὑποσυνείδητα, ἀπ' τὴ μυστικὴν ἐκείνη ἄρμονία, πού αὐτὰ ἀνέδιδαν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν περίεργο, ὅτι μετὰ τὸ '21, στὴν αὐγὴ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐλευθέρου πιά κράτους μας, οἱ Ἕλληνες διάλεξαν τὸ Νεοκλασσικὸ ρυθμό, πού ἦταν σπέρμα καὶ ἠχώ τῆς μεγάλης ἀρχαιοελληνικῆς κλασσικῆς Τέχνης, σὰν ἔνδυμα γιὰ νὰ στολίσουν μ' αὐτὸ τὶς πόλεις των καὶ νὰ γίνῃ σῆμα τῆς ἐλεύθερης πιά ταυτότητός των.

Συμπωματικὸ ἦταν ὅτι ὁ Ρυθμὸς αὐτὸς μεσουρανοῦσε τότε σ' ὅλη τὴν πολιτισμένη Ὑφήλιο, ἀλλὰ σημαντικὸ εἶναι ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν περιορίστηκε σὰν προνόμιο τῆς ἀρχούσης μονάχα τάξεως. Γιατὶ ὁ λαὸς ἀγκάλιασε τὸ ρυθμὸν αὐτόν, σὰν ξενητεμένο παιδί του, πού γυρίζει πίσω στὸν τόπο πού γεννήθηκε.

Στὴν ἄμεση ἐπικράτησί του βοήθησαν οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους, πού τὶς τελευταῖες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὸ μεγάλο ξεσηκωμό, εἶχαν πλημμυρίσει τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, μεταφέροντες φιλελεύθερες ἰδέες, αὐτὲς πού οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν ἐνστερνιστεῖ στὸ ἐξωτερικὸ, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησι καὶ τὸν ἐπικρατοῦντα τότε Διαφωτισμό.

Βέβαια βοήθησε στὴ διάδοσι τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ Βαυαροκρατία, ποτισμένη ἀπὸ τὸ κλασσικίζον πνεῦμα τοῦ Μονάρχου, πού κατηθύθνε ὁ φιλόμουσος, φιλόμαχος καὶ φιλέλληνας Βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας Λεοπόλδος Α'.

Δὲν ἔχει σημασία ἂν ἡ γενιά μας, γιὰ λόγους πού δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, στράφηκε πρὸς τὸ διεθνιστικὸ πνεῦμα. Ἡ στεφανωμένη ἀπὸ ἓνα Παρθενῶνα Ἀθήνα εἶναι καὶ θὰ παραμένῃ κ λ α σ σ ι κ ῆ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον τῆς δεινοπαθοῦσης αὐτῆς πόλεως, πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ὄχι μόνον ἡ Ἀθήνα μπορεῖ νὰ σωθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνῃ μιὰ ὡραία πόλις. Αὐτὸ θὰ ἐπιτευχθῇ μόνο μὲ μακρόχρονα σχέδια φωτισμένων πολεοδόμων, προικισμένων μὲ φαντασία καὶ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα νὰ ἐγκριθοῦν ἀπὸ διακομματικὴν Ἐπιτροπὴ.

Ἀλλὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ θὰ σᾶς μιλήσῃ ὁ παλιὸς μαθητῆς μου καὶ σήμερα ἐκλεκτὸς Συνάδελφος κ. Νάντσος.

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΝΑΝΤΣΟΥ
Πολιτικού Μηχανικού

Η ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Αί Ἀθήναι ὑπῆρξαν ἡ μεγαλυτέρα πόλις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ κέντρον τοῦ τότε παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος. Ἡ ἴδρυσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ κυρίως, ἡ ὑποταγὴ τῆς Πόλεως στοὺς Ὀθωμανούς, τὸ 1456, ἔφεραν τὴν Πόλιν σὲ μαρασμό.

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἐλευθερώνει τὰς Ἀθήνας στὶς 10 Ἰουνίου 1822. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος τὸ 1830, αἱ Ἀθήναι ἀνακηρύσσονται πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος στὶς 18 Σεπτεμβρίου 1834. Ἡ πόλις ἀριθμοῦσε τότε 14.000 κατοίκους.

Τὸ πρῶτον Σχέδιον τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐξεπονήθη ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Σταμάτιον Κλεάνθη, τὸν ὁποῖον ὁ πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννης Καποδίστριας, διώρισε τὸ 1828 ὡς ἀρχιτέκτονα τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Κλεάνθης μὲ συνεργάτη τὸν Βαυαρὸ ἀρχιτέκτονα Ἐδουάρδο Σάουμπερτ, ἐμελέτησε ἓνα, κατὰ γενικὴν παραδοχὴν, ἐξοχο πολεοδομικὸν σχέδιον. Οἱ θιγόμενοι ὁμως ἰδιοκτῆται ἐξεγέρθησαν καὶ ἐπίεσαν τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἐματαίωσε τὴν ἐφαρμογὴν του μὲ τὸ αἰτιολογικὸν ὅτι ἦτο πολυδάπανο καὶ λίαν μεγαλοπρεπές.

Ἐκλήθη κατόπιν ὁ διαπρεπὴς πολεοδόμος καὶ ἀρχιτέκτων Λέων φὸν Κλέντσε, γιὰ νὰ τροποποιήσῃ τὸ Σχέδιον καὶ ἐκεῖνος στήν οὐσίαν, τὸ κατέστρεψε. Καὶ αὐτὲς οἱ λανθασμένες ἀντιλήψεις τοῦ Κλέντσε βαρύνουν καὶ σήμερα τὴν ρυμοτομίαν τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Κλέντσε κατήργησε τὶς μεγάλες λεωφόρους πλάτους 40μ., μὲ τὶς ὁποῖας ὁ Κλεάνθης ἐπλαίσιονε τὸ κέντρο τῆς Πόλεως. Ἐγκατέστησε οἰκοδομικὸν τετράγωνον στὴν Πλατεία Συντάγματος. Μετέθεσε τὸ Διοικητικὸν Κέντρον ἐπάνω εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν χώρον τοῦ Κεραμεικοῦ, στὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἑρμοῦ καὶ Πειραιῶς. Ἐστρέβλωσε τὴν ὁδὸν Σταδίου καὶ διέκοψε τὴν συνέχειάν της πρὸς τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον. Διέκοψε τὴν συνέχειαν τῆς ὁδοῦ Πατησίων, ἡ ὁποία ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τοποθετώντας ἓνα οἰκοδομικὸν τετράγωνον ἀπὸ τὴν ὁδὸν Θεμιστοκλέους μέχρι τὴν πλατεία Ὀμονοίας, καὶ ἐπέφερε πλῆθος ἄλλων παραδόξων τροποποιήσεων.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Κλέντσε στὸ Μόναχο, ἡ συσταθεῖσα Οἰκοδομικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὰ Πολεοδομικὰ ζητήματα τῶν Ἀθηναίων, στὴν ὁποία τὸν κύριο λόγο εἶχε ὁ Κλεάνθης, διώρθωσε μερικὰ μόνον βασικὰ σφάλματα, ὥστε νὰ μὴν προκαλέσει πάλι τὴν ἀντίδραση τῶν θιγομένων πολιτῶν.

Ἐκτοτε, ἡ πολεοδομικὴ ἐξέλιξις ἀκολούθησε τὸν Σχέδιο αὐτό, ἐπεκτεινόμενο καὶ τροποποιούμενο ἀναλόγως μὲ τὴν αὔξησι τοῦ πληθυσμοῦ καὶ μὲ τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἐκάστοτε κρατούντων. Ἡ μεταπολεμικὴ εἰσροὴ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία πρὸς τὴν πρωτεύουσα, ἐπίεξε τὴν πολιτεία νὰ ἐπεκτείνει ἀκόμη περισσότερο τὸ Σχέδιο πρὸς τὰ προάστια ἀλλὰ καὶ νὰ τροποποιεῖ τοὺς ὅρους δομῆσεως μὲ αὐξημένη κάλυψη καὶ αὐξημένο ὕψος. Τὰ μέτρα αὐτά, δηλ. κάλυψις 75% τοῦ οἰκοπέδου, ἐφαρμογὴ τοῦ συνεχοῦς συστήματος, καὶ αὐξήσις τοῦ ὕψους σὲ 6,7,8,9,10 ὀρόφους, προκάλεσαν τὴν μεγάλη συγκέντρωσι πληθυσμοῦ. Αὐτὰ τὰ μέτρα, μαζί μὲ τὴν ἀνεπαρκῆ ρυμοτομία καὶ τὴν ἔλλειψη πρασίνου, ἐπιφέρουν τὴν πληθυσμιακὴ καὶ κυκλοφοριακὴ συμφόρησι, μὲ τὰ ἐπακόλουθα τοῦ νέφους καὶ τοῦ θορύβου, πληγῆς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποκλείεται νὰ ἀπαλλαγῆ ἡ πόλις ἂν δὲν ληφθοῦν δρακόντεια μέτρα μακρῶς πνοῆς.

Ἄντι ὅμως ἡ Πολιτεία νὰ ἐπιδιώξει τὴν μελέτη καὶ αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ διορθωτικῶν μέτρων, ἀκολουθεῖ τὴν εὐκόλη λύσι τῆς νομιμοποιήσεως τῶν αὐθαιρεσιῶν. Καί, ἀντὶ νὰ παρεμβαίνει μὲ πλήρη ἐλεγχὸ τῆς αἰσθητικῆς τῶν κτιρίων, ἄφησε ἐλεύθερο τὸν μελετητὴ μηχανικὸ νὰ μορφώνει τὶς προσόψεις κατὰ τὴν προσωπικὴν του ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὶς οικονομικὰς δυνατότητες τοῦ ἰδιοκτῆτου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνυπαρξία δημοσίας αἰσθητικῆς.

Κατὰ καιροῦς ἔχουν ἐκπονηθεῖ διάφορες μελέτες διορθώσεως τῶν γενομένων σφαλμάτων καὶ ἐπαναφορᾶς τῆς πόλεως σὲ μία ὀψι ἀντάξια τῆς αἴγλης τὴν ὁποία κατέχει στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν παγκόσμια ἱστορία. Μόνον ὅμως ἡ θέσπισις δραστηκῶν πολεοδομικῶν μέτρων, ὅπως εἶναι ἡ ἐλάττωσις τοῦ ὕψους τῶν οἰκοδομῶν σὲ 4 ὀρόφους, ἡ ἐφαρμογὴ πρασιᾶς καὶ τὸ πανταχόθεν ἐλεύθερο σύστημα, δύνανται νὰ ἀποτελέσουν τὴν ἀφετηρίαν ἐξυγιάνσεως τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου. Μὲ τὸ δεδομένον ὅτι ἡ μέση ἡλικία τῶν πολυκατοικιῶν θεωρεῖται ὅτι εἶναι 80-100 ἔτη, ὅποτε καὶ θὰ ὑπάρξει θέμα ἀνεγέρσεως νέων οἰκοδομῶν, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὡς ἄνω μέτρων θὰ δώσει στὶς μελλοντικὰς γενεὰς τὴν δυνατότητα νὰ ἀπολαμβάνουν μία Ἀθῆνα ἀνθρώπινη, μὲ ἑλληνικὴ αἰσθητικὴ, ὅπως τῆς ἀρμόζει καὶ ὅπως τὸ ἀπαιτεῖ ἡ ἐνδοξὴ ἱστορία τῆς.

150 ΧΡΟΝΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Ἡ Ἀθήνα ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ νεώτερου ἑλληνικοῦ κράτους μὲ τὸ ἀπὸ 18/30 Σεπτεμβρίου 1834 Διάταγμα. Καὶ ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀρχῶν ἀκολούθησε τὴν 1η Δεκεμβρίου τῆς ἴδιας χρονιάς. Ἦταν μιὰ καταξίωση δικαιοσύνης στὴν πολυδοξασμένη κοιτίδα, τὴν πόλη αὐτὴ τῶν πόλεων, ποὺ δὲν εἶχε στὸ αἰώνιο ἱστορικὸ κριτήριό της καμιά κατηγορία πρωτογονισμοῦ, κανένα ποινικὸ μητρώο βίας καὶ δλέθρου. Στὴ φωτεινὴ ἐνεργὸ ζωὴ τῆς γαλουχήθηκαν ἡ γνησιότητα τοῦ πνεύματος, ἡ ὠριμότητα τῆς τέχνης, ἡ φιλοσοφία τῆς ἐλευθερίας. Στὸ λεπτόγαιο χῶρο τῆς ὑφάνθηκε ἡ ποιότητα τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Ἀθήνα ἐξέφρασε τὴν οἰκουμενικὴ συνειδηση. Τὴν ἰδέα ποὺ δὲν ἔγινε δῆμιος, τὴ δημιουργία ποὺ δὲ χαμήλωσε στὸ ἐνστικτο, τὴ λαϊκὴ δύναμη ποὺ δὲν κατέβηκε στὴν ὄχλομά της, τὴν πολιτικὴ ποὺ δὲν ταπεινώθηκε σὲ χρησιμοθηρία, τὴ δημοκρατία ποὺ δὲν παραμορφώθηκε σὲ τυραννία. Στὰ Δελτία τῆς αἰωνιότητος εἶναι ἡ γενέτειρα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅταν ὑψώθηκε στὴν Ἀκρόπολη, στὶς 10 Ἰουνίου τοῦ 1822, ἡ σημαία τῆς ἀνεξαρτησίας εἶχε περίπου δέκα χιλιάδες πληθυσμό. Σὰν ἀποχώρησαν καὶ οἱ τελευταῖοι Τούρκοι, τὸ Μάρτιο τοῦ 1833, οἱ κάτοικοι ἦταν λιγότεροι ἀπὸ πέντε χιλιάδες. Ὁ χαλασμός τοῦ ἐννιάχρονου ἀγῶνα τὴν εἶχε ἀφήσει ἕνα μεγάλο κατεστραμμένο χωριό: Τὴν περιγράφει μελαγχολικὰ ὁ Γερμανὸς ἀρχαιολόγος Λούντβιχ Ρός:

«Θεόρατος σωρὸς ἐρείπιων καὶ τίποτε ἄλλο, ἀμορφη καὶ μονότονη σταχτοκαφετιὰ μάζα ἀπὸ χαλάσματα καὶ σκόνη... Δὲν ἦταν εὐκόλο ἔργο σὲ μιὰ πολίχνη, ποὺ πρὶν δυὸ μόλις χρόνια ὁ καθρέφτης θεωρεῖται πολυτέλεια νὰ βρεθοῦν κατοικίες γιὰ τοὺς ἀντιβασιλεῖς, τοὺς ὑπουργοὺς, τοὺς ξένους διπλωμάτες, τοὺς Ἕλληνας καὶ Βαβαροὺς ὑπαλλήλους καὶ ἀξιωματικούς. Μισοκατεστραμμένες ἐκκλησίες καὶ παρεκκλήσια, τζαμιά καὶ χαμάμια, μετατρέπονταν σὲ προσωρινὸς στρατώνες, στάβλους, ἐργαστήρια, δικαστήρια, σχολεῖα» κλπ.

Ἡ μαρτυρία λαλεῖ ὅτι ἡ Ἀθήνα ξεκίνησε τὴ νεώτερη ἱστορία της, κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὸ μηδέν...

Ο δημιουργικός ελληνικός άνθρωπος ξέρει και θέλει να δοκιμάζεται στα δύσκολα. Αυτό έγινε και στη νέα πρωτεύουσα. Λές και την άγγιξε το ραβδί μιάς μάγισσας, άρχισε να αναδημιουργείται με ήρωισμό και γενά χέρια. Το 1835 καθαρίζεται η πολιτεία από τα έρειπια, απαλλάσσεται η Ακρόπολη από το πλήθος τα ξένα κτίσματα, προγραμματίζεται ένα ευρύστερνο πρόγραμμα παιδείας του λαού, ιδρύεται ένα πρώτο πανεπιστημιακό «Σχολείον» ιατρικής και φαρμακευτικής, αρχίζουν εκδόσεις βιβλίων, εφημερίδων και στήνεται το πρώτο θέατρο, Μπούκουρα, σανιδένιο, στην τωρινή Αιδόλου και Γεωρ. Σταύρου, που είναι το κεντρικό της Έθνικης Τράπεζας. Το 1835 κυκλοφορεί και το πρώτο «Λεξικόν της Έλληνικης Γλώσσης» από τον Κωνσταντίνο Γκαρμπολά, που είναι το περίφημο Λεξικό Γαζή της Βιέννης, «Προσεπαυξηθὲν μετὰ δέκα περίπου χιλιάδων λέξεων», όπως αναφέρει.

Έντυπωσιασμένος, από την όρμητική και δραματική αυτή λαϊκή καταβολή, ο Γιόργκ Λούντβιχ Μάουερ, μέλος της Οθωμανικής Αντιβασιλείας, γράφει στο βιβλίο του «Ο Έλληνικός Λαός», που έβγαλε στη Χαϊδελβέργη το 1835:

«Δὲν ὑπάρχει ἄλλη χώρα στὴν Εὐρώπη, ἴσως καὶ σ' ὅλοκληρο τὸν κόσμο, ὅπου νὰ συνπαύχουν, τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο, τόσο ἀνομοιόμορφα μεταξύ τους στοιχεῖα, καὶ ὅπου τὸ ἐπίπεδο τῆς μόρφωσης νὰ παρουσιάζει τόση ἀνομοιογένεια, ὅσο στὸ σημερινὸ Βασίλειο τῆς Ἑλλάδας. Δίπλα στὴν πλέθρια ἀμορφωσιά συναντᾶς καὶ τὴν πιὸ ἐξεζητημένη πνευματικὴ φινέτσα. Μέσα ἀπὸ μιὰ νοοτροπία καθαρὰ μεσαιωνικὴ, βλέπεις νὰ ξεπηδοῦν οἱ πιὸ σύγχρονες ἀντιλήψεις περὶ ἐλευθερίας καὶ ἰσότητας.»

Το 1837 αρχίζει να λειτουργεί στην Αθήνα και το πρώτο της Πανεπιστήμιο, στο μεγαλόσπιτο, που παραχωρεί ο μηχανικός Κλεάνθης, στην Πλάκα. Τους ίδιους καιρούς έρχεται στη νέα πρωτεύουσα κι ο ξακουστός θεατράνθρωπος και ήρωας τραυματίας ιερολοχίτης Κωνσταντίνος Κυριακού-Αριστίας κι' αρχίζει μιὰ σημαντικὴ σκηνικὴ ζωὴ σοβαροῦ δραματικοῦ θεάτρου. Έρμηνευτής, σκηνοθέτης και συγγραφέας κι ο ίδιος, δημιουργεί και το πρώτο καλλιτεχνικό σωματεῖο, τὴ «Φιλοδραματικὴ Ἑταιρεία», ἀπὸ ἐπιφανεῖς διανουμένους ὅπως τὸς Ἀλέξανδρο Ραγκαβῆ, Παναγιώτη Σούτσο, Γεώργιο Γεννάδιο, Κωνσταντίνο Γκαρμπολά, τὸν ἀρεοπαγίτη Ἰωάννη Σωμάκη κ.ά. Το 1840, ο Αριστίας βγάζει και τὴν πρώτη γυναίκα στὴν ἀθηναϊκὴ σκηνή. Ἦταν ἡ Αἰκατερίνα Παναγιώτου, στὸ ρόλο τῆς Κισήρας στὸ «Αριστόδημο» τοῦ Μόντι. Οἱ ντελάληδες, που διαφίμισαν τὸ γεγονός στις γειτονιές, φώναζαν ὅλη μέρα: «Τρέξατε...τρέξατε...» Ἀπόψε στὸ θέατρο τὴ γυναίκα, θὰ παίξει ἀληθινὴ γυναίκα...». Καὶ γέμισε ἀσφυκτικὰ τὸ θεατράκι

ἀπό ἀρειμάνιους Ἀθηναίους, γιατί τοὺς γυναικείους ρόλους ὡς τότε τοὺς ἔκαναν ἄντρες.

Ὁ Ἀριστίας καθιέρωσε στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν ὄρο «Ἡθοποιός», ἀπαλλάσσοντας τὸ ὑψηλὸ αὐτὸ λειτούργημα ἀπὸ τὸ κακοσήμαντο «θεατρίνος». Ποὺ τόσο εἶχε διασυρθεῖ, ὥστε Ἀθηναία νοικοκυρὰ ὅταν ἄδειασε μιὰ κάμαρή της ἀπὸ κάποιο νοικάρη θεατρίνο, ἔφερε τὸν παπὰ κι ἔκαμε...ἀγιασμό!

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἶχε μιὰ σημαντικὴ ἐπίσης παραγωγικὴ δραστηριότητα. Ὅχι ὅμως καὶ ἀνάλογη ποιοτικὴ στάθμη. Βασικὰ τὴν ἐξέφραζαν δύο χῶροι. Ἡ ἱστοριογραφία, τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ἀγώνα καὶ μιὰ ἀγγῶδης στιχουργικὴ προσπάθεια νὰ ὑμνηθοῦν οἱ ἄθλοι του. Στὴ χρονικογραφία, πανάρχαια ἐπίδοση τῶν Ἑλλήνων, ὅσο κι ἂν ἔλειπε ἡ τεχνικὴ, μὲ τὴν ἐννοια τῆς συνθετικῆς νομοτέλειας, παρουσιάστηκαν κείμενα μεστά, μὲ ζωντανὲς κι αὐθεντικὰ παραστατικὲς ἀπεικονίσεις τοῦ χρόνου.

Δὲ συνέβαινε τὸ ἴδιο καὶ στὸν ἄλλο τομέα. Τόσο ἡ ἐθνεγερτικὴ ποίηση ὅσο καὶ ἡ ὑπόλοιπη περιρρέουσα ἠρωϊκὴ θεατρογραφία καὶ ρομαντικὴ φιλολογία κινήθηκαν σὲ μιὰν ἄδεια λογοκοπία, χωρὶς καμιὰ ἐσωτερικὴ διεργασία, λυρικὴ δομὴ καὶ δραματικὴ οὐσία. Γι' αὐτὸ καὶ δὲ σώθηκε τίποτα. Γιὰ νὰ γράψει τὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ «Εὐτέρπη», στὰ 1850: «Εἶπομεν πολλάκις ὅτι ἡ φιλολογία ἡμῶν εἶναι νεκρά. Ὅτι εἰς τοὺς κήπους αὐτῆς ματαιῶς ἤθελεν ζητῆσαι τις γενναῖον τινὰ βλαστὸν ἢ εὐοσμὸν τι ἄνθος».

Συνέπεια τῆς χαμηλῆς αὐτῆς στάθμης ὑπῆρξε μιὰ γενικώτερη ἀναδημιουργικὴ προσπάθεια. Μέσα στὸν κύκλο της καθιερῶνεται κι ὁ πρῶτος «Ποιητικὸς» διαγωνισμός. Τὸν ἀθλοθετεῖ μὲ ἐτήσιο βραβεῖο χιλίων δραχμῶν, ὁ ὁμογενὴς ἀπὸ τὴν Τεριέστη Ἀμβρόσιος Ράλλης. Κράτησε δέκα χρόνια, γιὰ νὰ σβύσει ἄδοξα, μέσα σ' ἓνα χάος ἀπὸ βρῖσιδες κι ἀντεγκλήσεις. Ἐνας ἄλλος ὁμογενὴς ἀπὸ τὴν Ὀδησσό, ὁ Ἰωάννης Βουτσινᾶς, βοήθησε νὰ συνεχισθεῖ ὁ θεσμὸς μὲ ἰσόποσο ἐπαθλο. Ὁ Βουτσινᾶς ὑπῆρξε μακρότερος ἀπὸ τὸ Ράλλειο κατὰ μιὰ πενταετία. Αὐτὸς ἔδωσε καὶ τὴν πρώτη καταξίωση σὲ ποιητικὸ ἔργο γραμμένο στὴ δημοτικὴ. Ἐγινε τὸ 1873 βραβεύτηκε ὁ εἰκοσάχρονος Δημ. Καμπούρογλου. Μὲ εἰσηγητὴ ποιόν νομίζετε; Τὸν ἄγριο γλωσσαμύντορα τῆς καθαρεύουσας Γεώργιο Μιστριώτη ποὺ ἔγραψε στὴν εἰσήγησή του καὶ τὸ ἀμίμητο:

«Ἡ δημοτικὴ ἡμῶν γλῶσσα, ὅσονδῆποτε πτωχὴ καὶ ρερακωμένη καὶ ἂν ὑποτεθῆ, εἶναι πάντοτε ἱκανὴ νὰ ἀνέλθῃ μέχρις ἐκείνου τοῦ ὕψους ἐν ᾧ συνήθως αἰθεροβάμονες ἄετοὶ ἀρέσκονται νὰ δολιχοδρομῶσιν».

Ἄς τοὺς προσμετρήσουμε τὴ σοφία. Ἀγρυπνάει ὁ χρόνος.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἐνιαία στὶς ἐξελεκτικὲς της διαμορφώσεις. Ἀπὸ αἰῶνες ὅμως δημιουργήθηκε μιὰ διαπάλῃ ἀνάμεσα στὶς παλαιότερες καὶ νεώτερες ἐξελίξεις. Στὴν Ἀθήνα τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ ἀντιδικία δξύνθηκε ὅσο

σέ καμιὰ ἄλλη ἑλλαδική περιοχή. Κι ἔκαμε σοβαρή ζημιὰ στήν πνευματική ζωή. Ἡ ποίηση νωρίς ἄφησε τή λογία παράδοση κι ἀπό τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰώνα παρουσιάζει μιὰ σοβαρή ἀναγέννηση. Ὁ Κ. Κρυστάλλης, ὁ Κ. Παλαμᾶς, ὁ Ι. Δροσίνης, ὁ Ι. Πολέμης, ὁ Α. Πάλλης, ὁ Λ. Πορφύρας, ὁ Ι. Γρυπάρης, ὁ Α. Σικελιανός, ὁ Κ. Βάρναλης, ὁ Μ. Μαλακάσης, ὁ Ἀλεξανδρινός Κ. Καβάφης, πού παρουσιάζει τήν ἐργασία του στήν Ἀθήνα, εἶναι οἱ πρῶτοι μηνυτᾶδες τῆς νέας ποιητικῆς ὥρας. Λυρικοὶ βάρδοι καὶ θεμελιωτὲς μιᾶς σεβαστῆς λογοτεχνίας.

Τὸ δῆγημα καὶ μυθιστόρημα ἄργησαν ἄρκετά. Ξεκίνησαν, πάντα σέ καθαρεύουσα, μὲ τὸν συγκινητικὸ καὶ παιδαγωγικώτατο «Γέρο Στάθη» τοῦ Λέοντα Μελά στὰ 1858. Ἀκολούθησαν ἡ κοινωνικὴ εὐθυμογραφία τοῦ Μπάμπη Ἄννινου, ἡ πεζογραφία τῶν Σπύρου Παγανέλη κι Ἀριστοτέλη Κουρτίδη μὲ τὴν πρώτη λογοτεχνία γιὰ παιδιὰ. Γιὰ νὰ φτάσει, ὁ καθαρευουσιάνικος λόγος, πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰώνα, σέ ἕνα κύκνειο ἀπόγειο. Μὲ τοὺς σπουδαίους πεζογράφους Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη, πού καθιέρωσε καὶ τὴν ταξιδιωτικὴ ἀφήγηση, τὸν Ἐμμανουὴλ Ροῖδη, τὸ Γεώργιο Βιζυηνὸ καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Τὸ μεγάλο φτωχὸ ἅγιο τῆς λογοτεχνίας μας, πού ὄταν τὸν εἶδε μιὰ μέρα μὲ τὸ πανάθλιο ψαθάκι του στὸ κεφάλι, ὁ πρύτανης τῆς δημοσιογραφίας Βλάσης Γαβριηλίδης, ἄφησε τὸ δραματικὸ σαρκασμὸ: «Τί νὰ σοῦ πῶ, κύρ Ἀλέξανδρε, ἔχω δεῖ λογίους νὰ πεθαίνουν στήν ψάθα, ἀλλὰ ψάθα νὰ πεθαίνει ἐπὶ λογίου πρῶτη φορὰ βλέπω».

Στὸ μεταξὺ μιὰ νεώτερη γενιὰ πεζογράφων τῆς ἀπλοελληνικῆς ἀρχίζει νὰ καταξιώνει τὴ γραμματεία. Ὁ Γιάννης Καμπύσης, ὁ Χ. Χρηστοβασίλης, ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Χριστομάνος, ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας, ὁ Ἀντώνης Τραυλαντώνης, ὁ Κώστας Παρορίτης, ὁ Δημοσθένης Βουτυράς, ὁ Κώστας Θεοτόκης, ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος, ὁ Διονύσιος Κόκκινος, ὁ Νίκος Καζαντζάκης κ.ἄ. δίνουν οὐσιαστικὸ ἔργο.

Ἐπίσης ἀναπτύσσονται σημαντικὰ πνευματικὰ σωματεῖα ὅπως ὁ «Παρνασσός» μὲ τὸ ὁμώνυμο περιοδικὸ του, πού φέτος συμπληρώνουν ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια ζωῆς, ἡ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία» μὲ τὸ Ἀρσάκειο κ.ἄ.

Τοὺς ἴδιους ὁμως καιροὺς πυκνώνονται καὶ τὰ σύννεφα τῆς γλωσσικῆς ἀντιδικίας. Πυρακτωμένα κείμενα ἀπὸ τὸ Παρίσι, τοῦ Γιάννη Ψυχάρη — κι ἀνάμεσά τους τὸ περίφημο, σέ ἰδιωματικὴ δημοτικὴ, βιβλίο του «Τὸ Ταξίδι μου», πού κυκλοφόρησε τὸ 1888— ξεσηκώνουν ἀληθινὴ θύελλα. Γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ αἶμα, μὲ τὰ περιλάλητα «Εὐαγγελικά», τὸ 1901 ἀπὸ ἀφορμὴ τῆ μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου στήν ἀπλοελληνικὴ καὶ τὰ «Ὁρεσטיακὰ» στὰ 1903 γιὰ τὸ ἀνέβασμα στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο τῆς «Ὁρέστειας» τοῦ Αἰσχύλου στή νεώτερη γλώσσα. Πολλοὶ νεκροὶ καὶ τραυματίες στοὺς δρόμους τῆς φανατισμένης Ἀθήνας. Ἀλλὰ ἔτσι ξέσπασε μαζὶ καὶ τὸ κακοφορμισμένο

ἀπόστημα. Καί τελικά, με ὅλη τή μάχη, ἡ ἀπλοελληνική καθιερώθηκε στή λογοτεχνία καί ὡς τοὺς καιροὺς μας σ' ὀλόκληρη τὴν ἐθνική ζωή. Πάντως εἴμαστε ἡ μόνη χώρα πού ἡ γλώσσα της...κανονίζεται ἀπὸ νόμους!...

Τρία βασικά περιοδικὰ βοήθησαν στὶς καλὲς ἐξελίξεις. Ὁ «Παρνασσός» πού με τὴ νηφαλιότητα συνέβαλε στή συνδιαλλαγή. Ὁ «Νουμάς» τοῦ Δημήτρη Ταγκόπουλου, πού ἐκφράζοντας τὸ κίνημα Ψυχάρη, φώτισε τὴν κοινωνική ἀνάγκη τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Καί ἡ «Νέα Ἑστία» πού ἴδρυσε ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος κι ἀπὸ τὸ 1932 διευθύνει ἀποκλειστικά ὡς τὰ σήμερα ὁ Πέτρος Χάρης. Τὸ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ πού γιὰ πενήντα ὀχτὼ χρόνια παρέχει τὸν ὑπεύθυνο τόνο, τὴν ἀντικειμενική κρίση, τὴν αὐθεντική ἔρευνα, τὴν ποιοτική στάθμη. Τὰ ἔχουν τόσο ἀνάγκη οἱ λαοί.

Στὸν κατευνασμό βοήθησε θετικά καί ἡ ἀξιόλογη γυναικεία λογοτεχνία, πού ἔδρασε δημιουργικά χωρὶς φανατισμοὺς καί προκαταλήψεις.

Ἡ Ἀθήνα ἀποτελεῖ σήμερα ἓνα βασικὸ εὐρωπαϊκὸ κέντρο πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Καταξιωμένη, στὴν τελευταία εἰκοσαετία, με δύο Βραβεῖα Νομπέλ τῶν Γιώργου Σεφέρη καί Ὀδυσσεῖα Ἐλύτη γιὰ τὴν ποίηση, καί δυὸ Βραβεῖα Λένιν τῶν Κώστα Βάρναλη γιὰ τὴ λογοτεχνία καί Γιάννη Ρίτσου γιὰ τὴν εἰρήνη, ἐκφράζει τὴν κοινωνική ἀγρύπνια καί τὸν ἀντικειμενικὸ στοχασμὸ καί λόγο. Ἡ Ἀθήνα μοιάζει με καλοσκάρωτο καράβι, πού ξεστηθίζει ἀντρειωμένα τὴν πολυκύμαντη θάλασσα τοῦ χρόνου. Καί εἶναι πάντα στὴ σκέψη τῆς ἀνθρωπότητας καί στὶς ἐλληνικές μας καρδιές ἡ Ἀθάνατη Ἀγαπημένη.

ΠΑΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα του Κράτους, ήταν μία μικρή πόλη με 10.000 κατοίκους περίπου και με έρειπωμένα κτίρια. Άλλα και μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα η Αθήνα παρέμεινε μικρή πόλη. Συγκέντρωνε μόλις το 3% του ελεύθερου ελληνικού λαού. Ο ρυθμός ανάπτυξής της έγινε κάπως ταχύτερος το δεύτερο ήμισυ του περασμένου αιώνα. Το 1900 οι κάτοικοι της πρωτεύουσας αποτελούσαν το 6% του συνόλου. Ρυθμοί ταχείας πληθυσμιακής ανάπτυξης σημειώθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα και, κυρίως, από την εποχή της εγκαταστάσεως των προσφύγων, οι οποίοι δημιούργησαν ξεχωριστούς οικισμούς γύρω από την Αθήνα και τον Πειραιά. Από τότε (1922), οι δύο αυτές πόλεις, μαζί με τα προάστια τους, σχημάτισαν ένα αστικό συγκρότημα. Στην απογραφή του 1928, το συγκρότημα αυτό εμφανίζεται με 802.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 250.000 περίπου (31%) ήταν πρόσφυγες.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, είχαμε έξαρση εισροής προσώπων από τις έπαρχιες με συνέπεια να αναπτυχθεί υπερβολικά σε πληθυσμό η κεντρική περιοχή της χώρας. Την 20ετία 1951 - 1971, ενώ ο συνολικός πληθυσμός αύξηθηκε κατά 15%, οι κάτοικοι του συγκροτήματος αύξηθηκαν κατά 84%. Το 1960, σε μία δειγματοληπτική έρευνα, βρέθηκε, ότι το 55,7% των κατοίκων του κέντρου είχαν γεννηθεί σε άλλες περιοχές. Στην τελευταία απογραφή (1981), ο πληθυσμός του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας αποτελούσε το 31% του ελληνικού πληθυσμού.

Καμιά άλλη πρωτεύουσα στην Εύρωπη δεν έχει τόση συμμόρφωση πληθυσμού. Στις γειτονικές μας χώρες (Βαλκανικές-Τουρκία), ο πληθυσμός της πρωτεύουσας καλύπτει ποσοστό πολύ μικρότερο (5-10%). Μόνο σε άλλες Ηπείρους — κι αυτό σπάνια — συναντάμε μεγαλύτερο ποσοστό. Αυτό συμβαίνει π.χ. στην Ούραγουάη, όπου η πρωτεύουσα Μοντεβιδέο συγκεντρώνει σχεδόν το μισό πληθυσμό της χώρας.

Έσωτερικά, στο συγκρότημα, συνέβηκαν σημαντικές μεταβολές. Από το 1928 κι εδώ, τα προάστια της Αθήνας και του Πειραιά αναπτύσσονται πληθυσμιακά πολύ γοργά (64% του συνόλου το 1981), ενώ ο πληθυσμός του Δήμου Αθηναίων αυξάνεται τώρα με σχετική βραδύτητα και του Πειραι-

ὡς συνεχῶς ἐλαττώνεται. Οἱ Πειραιῶτες ἀπὸ 30% σχεδὸν στὸ σύνολο καλύπτουν τώρα μόλις τὸ 7% τοῦ συγκροτήματος.

Μέχρι τὸ 1920 τὰ προάστια ἦταν ἐλάχιστα. Μεταξὺ Ἀθῆνας καὶ Πειραιᾶ μόνο ἡ Καλλιθέα καὶ τὸ Φάληρο. Ἡ Κηφισιά ἦταν σχεδὸν τὸ μόνο προαστιακὸ θέρετρο. Παράλληλα ὑπῆρχαν μερικὰ χωριὰ κοντὰ στὶς σιδηροδρομικὲς γραμμὲς (Μαρούσι, Χαλάνδρι). Τὰ περισσότερα προάστια δημιουργήθηκαν μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων, ἀρκετὰ προέκυψαν ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη δόμηση, ὅχι λίγα ὅμως πυκνώθηκαν ἀπὸ τὴ μετατόπιση κατοίκων τῶν δύο παλαιῶν Δήμων καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία.

Ἡ συγκέντρωση μεγάλου πληθυσμοῦ στὰ ὅρια τοῦ Δήμου Ἀθηναίων καὶ μερικῶν προαστίων εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τὴν πυκνὴ δόμηση, στὴν ὁποία συνέτεινε καὶ ἡ υἰοθέτηση τοῦ θεσμοῦ τῆς ὀριζόντιας ἰδιοκτησίας (πολυκατοικίες), τὴν κυκλοφοριακὴ συμφόρηση μὲ τὴ ραγδαία ἀύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τροχοφόρων καὶ τὴ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ «ἀνέφους» ἀπὸ τὸ 1979. Κατήντησε ἡ Ἀθήνα νὰ γίνῃ ἡ πλέον ἀσχημη, ἡ πλέον ἀνθυγιεινὴ, ἡ πλέον ἀπάνθρωπη καὶ βαρστανιστικὴ πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης.

Μιὰ ἐνδειξη τῆς συνεχοῦς ὑποβαθμίσεως τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀπογοήτευση ποὺ αἰσθάνονται οἱ ξένοι τουρίστες, ἀκόμη καὶ κείνοι ποὺ ἔρχονται νὰ θαυμάσουν τὰ ἀπαράμιλλα μνημεῖα τῆς Ἀθῆνας. Πολλοὶ προτιμοῦν νὰ πηγαίνουν κατευθεῖαν στὰ ἐπαρχιακὰ θέρετρα ἢ ἐλαχιστοποιοῦν τὸ χρόνο παραμονῆς τους στὴν πρωτεύουσα. Ἡ Ἀθήνα, ποὺ εἶχε τὰ πρωτεῖα στὴν τουριστικὴ κίνηση τῆς Ἑλλάδος, τώρα ἀντιμετωπίζει τουριστικὴ κρίση, εἰδικότερα δὲ τὰ ξενοδοχεῖα τῆς ὑψηλῆς κατηγορίας.

Οἱ κυβερνήσεις τῶν τελευταίων ἐτῶν συνειδητοποίησαν τὸ πρόβλημα καὶ λαμβάνουν ἢ προγραμματίζουν μέτρα ποὺ εὐνοοῦν τὴν καλλιτέρευση τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ τὴν ἀποσυμφόρηση τοῦ πληθυσμοῦ. Στόχος εἶναι ἡ συγκρότηση τοῦ ὄγκου τῶν κατοίκων σὲ ἐπίπεδο ὅχι αἰσθητὰ ὑψηλότερο ἀπὸ τὸ σημερινό. Ἀτυχῶς, στὴν πράξη γίνονται πολὺ λιγότερα ἀπὸ ὅσα ἐξαγγέλλονται.

Οἱ κυριότεροι λόγοι τῆς πληθυσμιακῆς συμφορήσεως εἶναι :

α) Ἡ ἐγκατάσταση μεγάλου τμήματος τῶν παλαιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων προσφύγων, ἀκόμη καὶ κείνων ποὺ πλήττονται ἀπὸ θεομηνίες(σεισμοὺς κλπ.).

β) Ἡ συγκέντρωση τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους, τῶν δημοσίων Ὄργανισμῶν, τῶν Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων καὶ τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων.

γ) Ἡ ὑφισταμένη οἰκονομικὴ ὑποδομὴ (ἐξωτερικὲς οἰκονομίες).

δ) Ἡ δυνατότητα ἀσφαλέστερης σταδιοδρομίας στὴν πρωτεύουσα.

ε) Ἡ ἐνθάρρυνση τῆς ἐγκαταστάσεως στὴν κεντρικὴ περιοχὴ μὲ τὴν παροχὴ δανείων, τὴ δημιουργία οἰκισμῶν κλπ.

στ) Ἡ ἀπουσία κοινωνικῶν ἔλξεων στήν ἐπαρχία γιά παραμονή τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι, ἀντίθετα, προσέλκονται στήν Ἀθήνα, ὅπου ἔχουν καί περισσότερη ἐλευθερία στή διαβίωση καί τή δράση τους.

Ἡ Ἀθήνα, τά πρῶτα χρόνια τῆς 150ετίας της, ἦταν φτωχή καί ἐρειπωμένη. Καί τὸ χειρότερο δὲν ὑπῆρχε ὑποδομὴ γιά γοργό ξεκίνημα. Οἱ κάτοικοι της ἦταν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀνεπάγγελτοι. Ἀκόμη καί ἡ βιοτεχνία ἦταν ἀτροφική.

Τρεῖς παράγοντες βοήθησαν τὴν προσπάθεια γιά οικονομικὴ πρόοδο. Οἱ Βαυαροὶ ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Ὀθωνα, οἱ Ἐπιανῆσιοι ποὺ ἔσπευσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ ἐλεύθερο ἔδαφος καί, προπαντός, οἱ ἐπαναπατρισθέντες Ἑλληνες μετανάστες. Ὅλοι αὐτοί, εἶχαν ἀνώτερο οικονομικὸ πολιτισμὸ, ἦταν ἐμπειροὶ ἐπαγγελματίες, εἶχαν δὲ καί κεφάλαια γιά νὰ ἀναπτύξουν οικονομικὲς δραστηριότητες. Κοντὰ τους μπόρεσαν καί οἱ γηγενεῖς νὰ ἀποκτήσουν ἐπαγγελματικὴ πείρα, νὰ δημιουργήσουν βιοτεχνίες καί νὰ προωθήσουν τὸ ἐμπόριο, προϋποθέσεις ποὺ συνετέλεσαν νὰ μεταφερθεῖ τὸ κέντρο βάρους τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὰ ἐπαρχιακὰ ἀστικά κέντρα—τὴν Πάτρα καί τὴν Ἐρμούπολη—σὴν πρωτεύουσα.

Τὴν περίοδο 1834-1845 σημειώθηκε ζωηρὴ κίνηση σὲ οἰκοδόμηση δημοσίων κτιρίων. Τότε κτίστηκαν τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ Νομισματοκοπεῖο, τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, ἡ Μητρόπολη καί τὰ Ἀνάκτορα. Τὸ 1841 ἰδρύθηκε ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Τὸ 1875 ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται μεγάλα ἐργοστάσια, πρῶτα στὸν Πειραιᾶ καί ἔπειτα στήν περιοχή τῆς Ἀθήνας. Ἀπὸ τὸ 1880 πλούσιοι ἀπόδημοι Ἑλληνες ἄρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται στήν Ἀθήνα καί νὰ ἐπιδίδονται σὲ ἐπιχειρηματικὲς δραστηριότητες. Ὁ κύριος ὄγκος τῶν ἐπενδύσεων τους κατευθύνθηκε στὸν ἐμπορικὸ, τὸν τραπεζικὸ, τὸ μεταλλευτικὸ καί τὸ ναυτιλιακὸ τομέα. Ἔτσι ἀξιῆθηκε καί ἡ ἀναλογία τῶν μισθωτῶν.

Ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ περασμένου αἰῶνα, ποὺ προώθησαν τὴν ἀνάπτυξη τῆς κεντρικῆς περιοχῆς, ἀξίζει νὰ ἀναφέρω τὸ ἀερίοφος (1862), τὸ σιδηρόδρομο Ἀθηνῶν - Πειραιῶς (1869), τὰ ἵποκίνητα τράμ (1880) καί πάνω ἀπὸ ὅλα τὸν ἠλεκτροφωτισμὸ.

Στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ἡ Ἀθήνα ἐξελίχθηκε σὲ πόλη μὲ ἔντονο ἀστικοοικονομικὸ χαρακτήρα. Τῆ 10ετία τοῦ 1910 συγκροτήθηκαν ἐργατικά σωματεῖα στήν Ἀθήνα καί τὸν Πειραιᾶ, πραγματοποιήθηκε τὸ 1ο Πανελλαδικὸ Ἐργατικὸ Συνέδριο (1918) καί ἰδρύθηκε ἡ Γενικὴ Συνομοσπονδία Ἐργατῶν Ἑλλάδος (1918). Τῆ δεκαετία τοῦ 1920 ἐπιταχύνθηκε σημαντικὰ ὁ ρυθμὸς ἐκβιομηχανίσεως στήν κεντρικὴ περιοχή μὲ τὴ συμβολὴ τῶν προσφύγων καί τῆς γυναικείας ἐργασίας. Προσφυγικοὶ συνοικισμοί, στοὺς ὁποίους δημιουργήθηκαν ἀξιόλογες κλωστοῦφαντουργίες, ἔγιναν πραγματικὲς ἐργατοπόλεις.

Παράλληλα, ξένες ἐταιρίες ἀνέλαβαν καὶ ἐκτέλεσαν μεγάλα ἔργα, χάρις στὰ ὁποῖα προωθήθηκε ἡ οἰκονομία τῆς περιοχῆς καὶ καλλιτέρευσε ἡ διαβίωση τῶν κατοίκων της. Ἐννοῶ τὰ ἔργα ἠλεκτροδοτήσεως, ἠλεκτροκινήσεως καὶ ὑδρεύσεως.

Στὸ τέλος τῆς προπολεμικῆς περιόδου, πάνω ἀπὸ τὸ 50% τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητος καὶ τὸ μέγιστο μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου συγκεντρώνονταν στὴν κεντρικὴ περιοχὴ. Ὁ Πειραιῆς εἶχε γίνῃ ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα λιμάνια τῆς Μεσογείου, ὅπως ἀργότερα καὶ τὸ Ἀεροδρόμιο Ἀθηνῶν ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς Εὐρώπης.

Ὑστερα ἀπὸ τὸ 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, μὲ διάφορα μέσα καὶ κίνητρα, ἐπιχειρήθηκε ἡ προώθηση τῆς ἐπαρχιακῆς οἰκονομίας. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ἦταν περιορισμένα. Στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ πολεοδομικὸ της συγκρότημα ἐξακολούθησε νὰ συγκεντρώνεται μεγάλο μέρος τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀντλεῖ καὶ ὁ κρατικὸς προϋπολογισμὸς σχεδὸν τὸ ἡμισυ τῶν ἐσόδων του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ αὔξηση τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ στὸ συγκρότημα τῆ δεκαετία 1961-1971 (+23%), ἐνῶ στὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα σημειώθηκε πτώση (-19%). Ἐξαιρέση ἀποτελοῦν ὀρισμένα ἐπαρχιακὰ κέντρα, καί, κυρίως, ἡ περιοχὴ Θεσ/νίκης.

Ἡ παρουσία μεγάλων μονάδων στὴν κεντρικὴ περιοχὴ συνυπάρχει μὲ τὴν ἀπειρία μικροκαταστημάτων αὐτοαπασχολουμένων βιοτεχνιῶν καὶ κάθε εἶδους ἐπαγγελματιῶν ποὺ ξαπλώθηκαν σὲ βαθμὸ νοσηροῦ παρασιτισμοῦ. Ἐνα φαινόμενο ποὺ συναντᾶται στὶς πρωτεύουσες τῶν χωρῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου.

Μὲ εἰδικούς νόμους, ἐξάλλου, ποὺ θέσπισαν, μεταπολεμικά, ἰσχυρὰ κίνητρα, προσελκύστηκαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ ξένες ἐφοπλιστικὲς καὶ ἄλλες ἐταιρίες, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς διογκώθηκε μετὰ τὴν ἀποχώρηση μεγάλων ἐπιχειρήσεων ἀπὸ τὸ Λίβανο.

Μεγάλες ἐπενδύσεις πραγματοποιήθηκαν στὸν οἰκιστικὸ τομέα ἀπὸ ἐντοπίους, ἐπαρχιώτες, ἀποδήμους Ἕλληνες καὶ ξένους, γεγονός ποὺ ὀδήγησε τὶς τιμὲς τῆς γῆς σὲ μεγάλα ὕψη.

Ἡ οἰκονομικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἀθήνας, τῆς Θεσ/νίκης σὲ σύγκριση μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα ἔκανε τὴν ΕΟΚ νὰ ἐξαιρέσει τὶς δύο αὐτὲς περιοχὲς ἀπὸ τὶς εἰδικὲς ἐνισχύσεις τῶν Ταμείων της.

Ὅπως δὴποτε ὅμως, ἡ κατάσταση σήμερα παρουσιάζεται βελτιωμένη πρὸς ὄφελος τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ δείχνουν ὀρισμένες συγκριτικὲς ἐξελίξεις. Εἰδικότερα, αὐτὸ συμβαίνει στὴ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῆς βιομηχανίας, τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα καὶ τοὺς κοινωνικοὺς δείκτες. Μὲ τὰ προβλεπόμενα νὰ ληφθοῦν μέτρα διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀποκεντρώσεως, πιστεύεται ὅτι ἡ βελτιωμένη αὐτὴ εἰκόνα θὰ ἐνισχυθεῖ σημαντικά.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐπικούρου Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας
τῆς Ἱατρικῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΓΕΙΑ
ΣΤΑ 150 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

Τὰ χρόνια ποῦ προηγήθηκαν τῆς ἀναγνώρισης τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρωτεύουσας τοῦ ἀρτισύστατου Ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ πόλις εἶχε λίγα σπίτια, μερικὲς χιλιάδες κατοίκους, ἐλάχιστους ἐπιστήμονες Ἕλληνες γιατροὺς καὶ πολλοὺς ἐμπειρικοὺς Τούρκους καὶ Ἕλληνες. Ὡστόσο τὸ 1812 ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων Διονύσιος Πετράκης σύστησε Σχολεῖο Ἐπιστημῶν καὶ Ἱατρικῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ ρασοφόρου ἱατροῦ Διονυσίου Πύρρου.

Ἡ Ἱατρικὴ Ἀντίληψη—ἀνοικτὴ φυσικὰ μόνον ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε κανένα νοσοκομεῖο—ἀκολουθοῦσε τὶς στοιχειώδεις ἱατρικὲς γνώσεις τῆς ἐποχῆς, ποῦ πολὺ λίγο διέφεραν ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς ἀρχαίας περιόδου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικοὺς γιατροὺς ὑπῆρχαν καὶ μαμμές καὶ γρηῆς γιάτρινες. Ἀπὸ αὐτὲς ἀναφέρουμε τὴ γρηὰ Στακέλαινα ποῦ νοσήλευε κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοὺς πολιορκουμένους στὴν Ἀκρόπολη.

Οἱ λίγοι αὐτοὶ γιατροὶ περιορίζοντο στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ στὴν ὑπαιθρο ἡ κατάσταση ἦταν δραματικὴ. Ὁ Ἐδμόνδος Ἄμποῦ, στὴν καυστικὴ σάτιρά του «Ἡ σύγχρονη Ἑλλάς» (1855), μᾶς δίνει σπαρταριστὴ στιχομοθία μὲ φτωχὴ χωρική:

- Ἐχετε γιατρό, στὰ πέριξ;
- Ὅχι κύριε.
- Τί κάμετε ὅταν ἀσθενήσετε;
- Περιμένουμε νὰ περάση τὸ κακόν!
- Ἀλλὰ ἅμα ἔχετε βαρειά ἀρρώστεια;
- Πεθαίνουμε!

* * *

Ἀναλαβὼν ὁ Ὄθων τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς ἐμερίμνησε γιὰ τὴ δημόσια υγεία καὶ τὴν ἱατρικὴ ἀντίληψη. Ἦδη ἡ Ἀντιβασιλεία μέχρι

τήν ἐνηλικίωση τοῦ νεαροῦ Βασιλέως ἔθεσε τίς βάσεις τῆς ὑγειονομικῆς ὀργάνωσης.

Σημειώνουμε μεταξύ τῶν πρώτων μέτρων τὸ Β.Δ. τῆς 3/15-4-1833 «Περὶ συστάσεως Ὑγειονομικῆς Ἀστυνομίας». Ἀνήκε στὴν Γραμματείαν (Ὑπουργεῖον) Ἑσωτερικῶν καὶ εἶχε σὰν καθήκοντα:

α) Τὴ σύσταση καὶ διατήρηση ὑγειονομικῶν καταστημάτων στὴ χώρα καὶ τὰ σύνορα καὶ τοὺς λιμένας. Πρῶτος ὑγειονόμος ὁ Ἀθηναῖος ἰατρός Ἄγγελος Γέροντας (1833).

β) Τὴ σύνταξη νόμων πρὸς παρεμπόδισιν εἰσόδου ἐπιδημικῶν νόσων καὶ μάλιστα πανώλους.

γ) Λήψη φροντίδων περὶ νεκρῶν καὶ νεκραυτοψιδῶν.

δ) Τὴ σύσταση ἀρμοδίου διοργανισμοῦ τῶν νοσοκομείων διὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς φρενοβλαβεῖς.

ε) Περὶ διατάξεων διώξεως τῶν ἀμαθῶν καὶ ἀνεξετάστων ἰατρῶν.

στ) Περὶ συστάσεως Μαιευτικῶν καὶ Χειρουργικῶν Σχολείων.

ζ) Περὶ κτηνιατρῶν καὶ φαρμακοποιῶν.

Τὸ σχέδιον τοῦτο ὑγειονομικῆς ὀργάνωσης εἶναι ἀξιόλογο ἀκόμη καὶ γιὰ σήμερα σὲ περιοχὴ ἀνάλογη πρὸς τὴν τότε τῶν Ἀθηνῶν. Ἐτέθη σὲ ἐφαρμογὴ βαθμιαία καὶ ἀνάλογη πρὸς τὰ πενιχρὰ οἰκονομικά μέσα ποῦ διαθέτανε τότε. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων αὐτῶν χρειάσθηκε νὰ ἐκδοθοῦν χωριστὰ βασιλικά διατάγματα:

1) Περὶ συστάσεως ἰατρῶν κατὰ νομοῦς (1833).

2) Περὶ πωλήσεως ἱατρικῶν (1835).

3) Περὶ ἐμποδισμοῦ τῆς μεταδόσεως μολυσματικῶν ἀρρωστιῶν (1836).

4) Περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ ἐμβολιασμοῦ τῆς δαμαλίδος (1835).

5) Περὶ νεκροταφείων (1834).

6) Νόμος πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς χολέρας, πανώλους, κιτρίνου πυρετοῦ (1835).

7) Περὶ ὑγειονομείων, λοιμοκαθαρητῶν (1835).

8) Περὶ συστάσεως Βασιλικοῦ Ἱατροσυνεδρίου (15-5-1834). Ἡ σύνθεσις τούτου ὑπῆρξε ἡ ἐξῆς: Πρόεδρος διωρίσθη ὁ βασιλικὸς ἰατρός Κ. Βίπμερ ὁ ὁποῖος καὶ στάθηκε ὁ κύριος ὀργανωτὴς τῆς ἐλληνικῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας. Μέλη: ὁ ἐπίσης αὐλικὸς ἰατρός Βερνάρδος Ρέζερ, ὁ Ἑρρίκος Τράϊμπερ, χειρουργός, ὁ Δρ Ἀναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας ὁ Φιλίππουπολίτης, ὁ Ἰωάννης Νικολαΐδης Λεβαδιεύς, ὁ αὐλικὸς ἀρχιφαρμακοποιὸς Ξαβέριος Λάνδερερ καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀρχιφαρμακοποιὸς Μάν. Τὸ Βασιλικὸν Ἱατροσυνέδριον ἀναδιοργανώθη τὴν 6-11-1914 ἀπὸ δὲ τὴν 16-7-1922 μετωνομάσθη Ἀνώτατον Ὑγειονομικὸν Συμβούλιον καὶ λειτουργεῖ μέχρι καὶ σήμερον (1981).

Ἐδῶ σημειώνουμε πὸς κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ παριπάνω Βαυαροὶ καὶ Ἑλ-

ληνες ὑγειονομικοὶ στάθηκαν καὶ οἱ ἰδρυταὶ τῆς Ἰατρικῆς Ἐταιρείας Ἀθη-
νῶν τὸ 1835 καὶ καθηγῆται τῆς μετὰ δύο χρόνια συσταθείσης Ἰατρικῆς Σχο-
λῆς τοῦ ἰδρυθέντος τότε (1837) Πανεπιστημίου Ὀθωνος.

Ἄς τονισθῇ λοιπὸν ἀκόμη μίαν φορὰν ὅτι εἰς τοὺς ξένους, κυρίως Βαυα-
ροὺς, ἰατροὺς ποὺ ἔφερε μαζί του ὁ Ὀθων ὀφείλεται ἡ στερεὰ βάση καὶ τὰ
θεμέλια τῆς δημόσιας ὑγείας, ἀπαραιτήτου παράγοντος διὰ τὴν εὐδαιμονίαν
τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἰσχὺν ἐνὸς κράτους!

Ἐνδιαφέροντα ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις τὰ χειρόγραφα πρακτικὰ τοῦ Βα-
σιλικοῦ Ἰατροσυνεδρίου. Ἐκεῖ βρίσκουμε πὺς κύριο ἔργο του ὀρίσθηκε:

α) Νὰ συσκέπτεται ἐν συλλόγῳ, (δηλ. ἐν ὀλομελείᾳ), περὶ τῶν σημα-
τικῶν ἰατρικῶν ζητημάτων τῆς χώρας.

β) Νὰ ἔχη τὴν ἀνωτέραν γνωμοδότηση ἐπὶ ἰατροδικαστικῶν πράξεων.

γ) Νὰ ἐξετάζη τοὺς ἰατροὺς, χειρουργοὺς, ὀδοντοῖατροὺς καὶ τὰς μαιάς.

Ἐξετάζοντο δὲ καὶ οἱ ξένοι—ἀκόμη καὶ ἐπιστήμονες— ἰατροί. Εἰς
ἐξετάσεις ὑπόχρεοι ἦσαν καὶ οἱ ἐμπειρικοὶ ἰατροί.

Χαρακτηριστικὰ περιστατικά. Τὴν 16-8-1834 ἐξητάσθη πρῶτος ὁ ἐμπει-
ρικός Πρόκος Πρεμετινός: «ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐφάνη, ἐξετασθεὶς κατὰ πάντα,
ἀμαθῆς, μὴ ἔχων μάλιστα οὐδ' ἐλαχίστην ἰδέαν τῶν πρώτων γραμμάτων, δηλ.
ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, ἀπηγορεύθη εἰς αὐτὸν νὰ ἐπαγγέλλεται εἰς τὸ ἐξῆς
τὴν πρακτικὴν χειρουργίαν καὶ ἐγνωμοδοτήθη γενικῶς, ἵνα ἐμποδισθῶσιν
ὁμοίως ὅλοι οἱ τοιοῦτοι».

Ἄλλος ἐμπειρικός (συνεδρία 23-6-1836) παραπεμφθεὶς ἀπὸ τὸν Νομο-
ἰατρὸν Ἀττικῆς προεκάλεσε τὴν κάτωθι ἀπόφασιν τοῦ Β. Ἰ.: «Τὸ Ἰατρο-
συνέδριον λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὰς παρατηρήσεις τοῦ νομοῖατροῦ καὶ τὴν ἀμά-
θειαν τοῦ ἐμπειρικοῦ, τὸν ὑπέρογκον ἀριθμὸν τῶν ἐνταφιασθηρίων (δηλ.
τῶν ἀδειῶν ταφῆς ἐκείνων ποὺ εἶχεν ἐξαποστείλει) καὶ τὰς πληροφορίας ἄς
ἕκαστον τῶν μελῶν αὐτοῦ εἶχεν, ἐνέκρινε νὰ παύσῃ οὗτος ὅλως διόλου νὰ
μετέρχεται τὴν ἰατρικὴν εἰς πᾶσαν τὴν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος». Τότε ἡ
Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας δι' ἐγγράφου τῆς ἀπήτησε «νὰ μὴ ἐμποδισθῇ
ὁ ἐν λόγῳ ἐμπειρικός» ἀλλὰ τὸ Ἰατροσυνέδριον διεμαρτυρήθη μὲ θάρρος,
προσέφυγεν εἰς τὸν βασιλέα καὶ ἐτόνισεν «ἂν δὲν περάσῃ ἡ γνώμη μας θὰ
παραιτηθῶμεν!» (17-7-1836).

Ἄλλο ἐνδιαφέρον περιστατικόν: τοῦ ἐμπειρικοῦ πόλεως Πατρῶν Πέ-
τρου Παπαμιχαῆλ τοῦ ὁποῖου ἡ τελεία ἀπειρία συνηγωνίζετο τὴν καταπλη-
κτικὴν τὸλμην, «ἐπιχειροῦμένου μεγάλας χειρουργίας ἐνῶ ἔχει ἀδειαν μόνον
φλεβοτόμου!» Φυσικὰ δὲν ἔλαβε ἀδειαν. Ἀξία νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ
περίπτωσις τοῦ ἐμπειρικοῦ Διασκούφη ὁ ὁποῖος πρὸς θεραπείαν ὑδροκίλης
ἐνέχυσεν οἶνον ἐξ οὗ ἐπῆλθεν γάγγραινα.

Ἄλλο ἐνδιαφέρον περιστατικόν (συνεδρία 1-11-1840) ἡ ἐξέτασις τοῦ
ἐμπειρικοῦ ὀφθαλμιάτρου Κανέλλου, ἀσκοῦντος εἰς Σῦρον ὁ ὁποῖος ἐνε-

φανίσθη φέρων μαζί του μερικούς θεραπευθέντας ασθενείς του. Ἐρωτηθεὶς ποῦ ἐσπούδασεν ὀφθαλμιατρικὴν ἀπεκρίθη «εἰς τὸ Οὐκανὶν τῆς Περσίας» ὅπου ὑπεστήριξεν, ἐρωτηθεὶς, ὑπῆρχε σχολεῖον ἰατρικῆς εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέμαθε τὴν τέχνην ταύτην, διδαχθεὶς ἀπὸ τὸν ἀγῶν του, ὅστις ὡς εἶπεν ἦτο ὁ πρῶτος ἐκεῖ διδάσκαλος. Ὅτι ἐπηγγέθη τὴν ἰατρικὴν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ὅτι γνωρίζει τὴν ἀνατομίαν τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἐρωτηθεὶς ἂν ὑπάρχουν πολλὰ νοσήματα τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπεκρίθη πολλὰ, «ἀλλὰ δὲν ἠμπορῶ νὰ τὰ ἐκφρασθῶ!» Εἰς ἄλλην ἐρώτησιν ἀπὸ τί νόσημα πάσχει ἐπιδειχθεῖσα κυρία, μέλος τῆς οἰκογενείας τοῦ ἱατροσυνέδρου Βούρου ἀπεκρίθη ὅτι «εἰς τὴν β' σκάλαν κατέβει αἷμα»!

Εἰδικὸν Β.Δ. ὤριζεν τὴν ἰατρικὴν ἀμοιβὴν (23-12-1834) τὴν «μίσθωσιν τῶν ἰατρικῶν ἐπισκέψεων» ὅπως ἀναγράφεται εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Β. Ἰ. διὰ τὴν κατ' οἶκον τοῦ ἱατροῦ ἐπίσκεψιν δρχ. μίαν, εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρρώστου ἐντὸς τῆς πόλεως εἰς 2-3 δρχ., τὴν δὲ νύκτα πάντοτε εἰς τὸ διπλάσιον.

Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιστήμονας ἱατροὺς ἐξήταζε τὸ Β. Ἰ. πρὸς χορήγησιν ἀδείας ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ γνωστὸς ἐν Ἀθήναις ἱατρός Λύττικας ἐξητάσθη τὴν 27-12-1841 ὑπὸ μὲν τοῦ Ρέζερ εἰς τὴν Ἀνατομίαν καὶ Φυσιολογίαν, ὑπὸ τοῦ Κωστή εἰς τὴν Ἰατρικὴν Ὑγίην (δηλ. Φαρμακολογίαν), ὑπὸ τοῦ Βούρου εἰς τὴν Εἰδικὴν Νοσολογίαν καὶ Θεραπευτικὴν, ὑπὸ τοῦ Τράϊμπερ εἰς τὴν Χειρουργίαν, ὑπὸ τοῦ Κωστή εἰς τὴν Μαιευτικὴν καὶ ὑπὸ τοῦ Ρέζερ εἰς τὴν Δικαστικὴν Ἰατρικὴν. Ἐξητάσθη δὲ καὶ πρακτικῶς εἰς τὸ Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον. Βεβαίως ἐπέτυχε λαμπρῶς εἰς τὰς ἐξετάσεις του.

Τὸ Β. Ἰ. ἐνωρίτατα ἔλαβε μέτρα διὰ τὴν παρεμπόδισιν μεταδόσεως λοιμωδῶν νόσων. Ἦδη τὸ Β.Δ. τῆς 31-12-1836 «Περὶ ἐμποδισμοῦ τῆς μεταδόσεως τῶν μολυσματικῶν (κολλητικῶν) ἀρρωστιῶν» προνοοῦσε διὰ τὴν εὐλογίαν, τὴν πανῶλη, τὴν χολέραν ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν φθίσιν ἢ ὁποία ἀπὸ τῆς 31-8-1834 εἶχε κηρυχθεῖ κολλητικὴ. Τὸ 1845 ἐκηρύχθησαν μεταδοτικαὶ νόσοι ὁ τύφος τῆς Εὐρώπης, ἡ μολυσματικὴ λοιμικὴ, ὁ ἰκτερώδης τύφος τῆς Ἀμερικῆς, ἡ Ἀσιατικὴ χολέρα καὶ ἡ Αἰγυπτιακὴ ὀφθαλμία. Σωστὴ γεωγραφία τῶν νόσων.

Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 4-4-1835 ἐπεβλήθη μὲ αὐστηρὰς ποινὰς κατὰ τῶν παραβατῶν ὁ ἀναγκαστικὸς ἐμβολιασμὸς κατὰ τῆς εὐλογίας. Τότε διωρίσθησαν νομοεμβολιασταὶ καὶ ἐδόθησαν λεπτομερεῖς ὁδηγίαι ὑπὸ τοῦ Ἰατροσυνεδρίου.

Δαμαλὶς παρεσκευάζετο εἰς τὰς δύο ἀγελάδας τοῦ κ. Ρουφ καὶ ἐπὶ τῆς «ἐθνικῆς ἀγελάδος τῆς ὑπαρχούσης ἐν τῷ Βασιλικῷ Κήπῳ!» Μετὰ κόπον εὐρέθησαν αἱ ἀπαιτούμεναι δαπάναι ἐξ 100 δραχμῶν καὶ τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς τὸν γενικὸν ἐμφυλλιαστὴν Ἀλβέρτην. Εὐκαιρίας τυχούσης θὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἐλ-

λάδα ἐφηρμόζετο πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς εὐλογίας ὁ ἐμφυλλιασμός τῆς νόσου ἢ εὐλογιασμός. Οὗτος συνίστατο εἰς τὴν διὰ βελόνης, ἐμπειρομένης εἰς ἐφεκίδα εὐλογιῶντος, νύξιν ὑγιῶν καὶ ἡ ἐμφάνισις μετὰ ταύτην ἐλαφρᾶς μορφῆς τῆς νόσου προφυλασσούσης ἀπὸ βαρεῖαν τοιαύτην. Ἡ μέθοδος ἐπιστημονικῶς περιεγράφη ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Πυλαρινοῦ καὶ Ἐμμανουὴλ Τιμόνη διαπρεπῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος. Τέσσερα μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Edward Jenner περὶ δαμαλίδος νόσου καὶ δαμαλισμοῦ κατὰ τῆς εὐλογίας (1798), ὁ Λόρδος Ἑλγιν ἐδαμάλισε διὰ τοῦ ἱατροῦ τοῦ Scott πλείστα ἄτομα εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰς Ἀθήνας —παράλληλα πρὸς τὴν ἀρπαγὴν τῶν θησαυρῶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς Ἀκροπόλεως— ὁ ἱατρός Scott βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος ἱατροῦ Κατσαῖτου ἐδαμάλισε πολλὰ παιδιά· κατόπιν ἐδαμάλισε παιδιά εἰς Κόρινθον κ.λπ. (1802). Ἐνῶ ἡ Ἀγγλία ἐδίσταζε μέχρι πρὸ ὀλίγου χρόνου νὰ ἐπιβάλῃ τὸν δαμαλισμὸν—ἐφεύρεσιν ἐνδόξου τέκνου τῆς— ἡ Ἑλλάς ὑπόδουλος ἔτι ἐνστερνίσθη ταχύτατα τὸν σωτήριον ἐμβολιασμὸν καὶ μόλις ἀπελευθερωθεῖσα τὸν ἐπέβαλε διὰ νόμου.

Τὸ Ἰατροσυνέδριον ἐπέβαλε καὶ τὰς Ὑγειονομικὰς Καθάρσεις (3-9-1834) τὰ λοιμοκαθαρητήρια καὶ συνέταξεν ὄργανισμὸν τῶν Ὑγειονομείων (13-3-1839).

Ἰδιαίτερα μέριμνα ἐλήφθη πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐνδημούντων εἰς τὴν χώραν νοσημάτων. Φροντίδες κατεβλήθησαν διὰ τὴν περιστολὴν τῶν στασίμων ὑδάτων καὶ τῶν ἐλῶν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐλαδῶν πυρετῶν.

Ἄλλα θέματα ποῦ ἀπασχόλησαν τὸ Βασιλικὸν Ἰατροσυνέδριον ἦσαν ἡ κληρονομικὴ σύφιλις, τὰ φρενικὰ νοσήματα, ἡ λέπρα, αἱ ἱαματικαὶ πηγαὶ καὶ αἱ λουτροπόλεις· πρῶται ἡ Κύθνος, ἡ Ὑπάτη, τοῦ Καΐφα, τὸ Λίντζι (Κυλλήνη) κ.λπ.

Ὅταν ἦλθεν ὁ Ὄθων δὲν ὑφίστατο νοσοκομεῖον στήν Ἀθήνα. Ταχέως ἰδρῦθη τὸ Α΄ Κεντρικὸν Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον ὅπου ἡ οἰκία τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Τοῦτο ἐνοσήλευε καὶ ἰδιώτας (1834). Ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1929. Στὴ συνεδρίαση τῆς 2-5-1836 ἐγίνε συζήτησις εἰς τὸ Ἰατροσυνέδριον «περὶ ἀνεγέρσεως πολιτικοῦ ἢ δημοτικοῦ νοσοκομείου». Παρῶν καὶ ὁ δῆμαρχος Ἀθηναίων Ἀνάργυρος Πετράκης, ἱατρός, γόνος τῆς αὐτῆς οἰκογενείας μὲ τοὺς ἰδρυτὰς τῆς ὁμωνύμου Μονῆς τῶν Ἀθηνῶν. Οὗτος ἀνήγγειλε τὴν μεγάλην δωρεάν τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου ἀπὸ 65.000 φοίνικας πρὸς ἀνέγερσιν δημοτικοῦ νοσοκομείου. Τὸ νοσοκομεῖον ἐπερατώθη ταχέως καὶ ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν «Δημοτικὸν Νοσοκομεῖον Ἡ Ἑλπίς» καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτὸ αἱ Πανεπιστημιακαὶ Κλινικαί. Ὁ Ἑρρίκος Τράιμπερ εἰργάζετο ὡς χειρουργὸς εἰς ἀμφοτέρωτα ταῦτα τὰ πρῶτα νοσοκομεῖα.

Τὰ ἀφροδίσια νοσήματα ἀπασχόλησαν τὸ Ἰατροσυνέδριον εἰς τὴν συνε-

δρίαν του τῆς 27-3-1842, «λόγω κατεπειγούσης ἀνάγκης» ὑπεδείχθησαν εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰ κάτωθι δραστήρια μέτρα:

1) Νὰ συσταθῆ ἐν Ἀθήναις ἰδιαιτερον νοσοκομεῖον διὰ τὰ Ἀφροδίσια Πάθη.

2) Νὰ ἐξετάζωνται τακτικῶς ὄλαι αἱ δημόσιαι γυναῖκες τουλάχιστον ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος.

3) Νὰ μὴ συγχωρῆται νὰ εὐρίσκωνται οἰνοπωλεῖα ἢ οἰνοπνευματοπωλεῖα πλησίον τῶν κατοικιῶν τούτων.

4) Νὰ ἐπιταχθῶσιν αἱ ἀστυνομικαὶ ἀρχαὶ νὰ ἐπιστήσωσιν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν γινομένην κατάχρησιν ὑπὸ ἀγυρτῶν, μαιῶν, φαρμακοποιῶν, κουρέων καὶ τῶν τοιούτων τῶν ἐπαγγελομένων δὴθεν θεραπείαν τῶν νόσων τούτων.

5) Νὰ διατεθῶσιν δωρεὰν φάρμακα διὰ τοὺς ἀπόρους ἀσθενεῖς.

Τὰ μέτρα ταῦτα κινοῦν τὸν θαυμασμόν διὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἐθεσπίστησαν. Τὸ Ἱατροσυνέδριον προεκάλεσε τὴν 13-8-1843 Β.Δ. περὶ συστάσεως Νοσοκομεῖου Ὀφθαλμιῶντων εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας ἰδρυθὲν Ὀφθαλμιατρεῖον Ἀθηνῶν.

Καὶ συνεχίζονται οἱ ὑγειονομικὲς προσπάθειες τοῦ Βασιλικοῦ Ἱατροσυνεδρίου μὲ νομοθετήματα:

«Περὶ ἐδωδίων καὶ ποτῶν»,

«Περὶ ποινῶν διὰ τὰ τρόφιμα»,

«Περὶ ἀγορανομικῶν καὶ ἀστυνομικῶν διατάξεων διὰ τὰ τρόφιμα»,

«Περὶ οἰκοδομῆς πόλεων καὶ χωρίων»,

«Περὶ δενδροφυτείας περὶ τὸν Λυκαβηττὸν τῶν Ἀθηνῶν»,

«Περὶ μεταφορᾶς πηγαίων ὑδάτων εἰς τὴν πρωτεύουσαν»,

«Περὶ κατασκευῆς ἀρτεσιανῶν φρεάτων εἰς τὸν Πειραιᾶ»,

«Περὶ ἐπιτηρήσεως τοῦ ὕδραγωγείου»,

«Περὶ καθαριότητος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς»,

«Περὶ τοῦ ὑπονόμου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν»,

«Περὶ δενδροφυτείας»,

«Περὶ συστάσεως σχεδίου ἀγορῶν»,

«Περὶ ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν φυλακῶν» (1839-1842).

Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 28-3-1834 ἐρύθμιζε τὰ τῶν νεκροταφείων καὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν. Ἡ νεκροσκοπία ἐρυθμίζετο διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 18-5-1835.

Πάντα ταῦτα διωργανώνοντο ἀπὸ ὑγειονομικῶν προσωπικῶν, ὀρισθὲν διὰ τοῦ Ἱγειονομικοῦ Νόμου ΚΒ καὶ ΚΓ τῆς 25-9-1845, καὶ ὑπαγόμενον εἰς τὸ Τμῆμα Δημοσίας Ὑγείας τῆς Γραμματείας (Ἰπουργεῖον) Ἑσωτερικῶν. Τὸ Ἱγειονομικὸν τοῦτο Σύστημα ἐξηκολούθησε νὰ ἰσχύη μέχρι σήμερον.

«Πολλάκις ἡ λειτουργία διαταράσσεται λόγω οικονομικῶν δυσχερειῶν αἰτινες ἐκρίθη ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξομαλυνθῶσιν εἰς βάρος τῆς δημοσίας υγείας, ἥτις ἀφέθη τόσον μακρὸν χρόνον νὰ διέπεται ὑπὸ λαμπρᾶς μὲν ἀλλ' ἐν πολλοῖς παλαιωθείσης νομοθεσίας ἀχρηστευθείσης μάλιστα ἐν πολλοῖς».
(Κ. Σάββας).

Εἰς Σχέδιον νεωτέρου Νόμου Δημοσίας Ὑγείας, ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς τῆς Ὑγιεινῆς καὶ Μικροβιολογίας Κωνσταντῖνος Σάββας τὸ 1911 γράφει:

«Ἐνῶ ἡ Ἰατρικὴ καὶ ἰδίως ἡ Ὑγιεινὴ ἐποιήσατο καὶ ποιεῖται καθ' ἐκάστην γιγαντιαίας προόδους, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰτιολογίαν καὶ τὴν προφύλαξιν ἀπὸ τῶν λοιμωδῶν νόσων, ριζικὰς ὑποστάσα μεταβολὰς καὶ ἐκ βάθρων ἀναμορφωθείσα, παρ' ἡμῖν παραδόξως οὐ μόνον οὐδεμίαν ἀξίαν λόγου ὑγειονομικὴν ἐργασία ἢ τουλάχιστον τροποποιήσις, ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1843 μέχρι σήμερον, ἀλλὰ καὶ ὅσαι ἐκ τῶν διατάξεων τούτων, καίπερ παλαιαὶ ἠδύνατο ἐν τούτοις καὶ σήμερον ἔτι νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπωφελῶς, ὡς λ.χ. τὰ διατάγματα περὶ συστάσεως ἰατρῶν κατὰ νομοῦς καὶ περὶ ἐμβολιασμοῦ τῆς δαμαλίδος πρὸ πολλοῦ περιέπεσον εἰς ἀχρησίαν, ἴσως ἔνεκα κακῶς ἐννοουμένης ἀσημάντου ὀλας οἰκονομίας. Οὕτω δὲ σήμερον ἡ Ἑλλάς μόνη μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν στερεῖται ἐντελῶς οὐ μόνον καταλλήλου νομοθεσίας, ἀλλὰ καὶ ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας, διότι ἐκ τῶν ἀρχῆθεν δημιουργηθειῶν πολυαριθμῶν ὑγειονομικῶν ἀρχῶν, εὐρίσκονται νῦν ἐν ἐνεργείᾳ μόνον τὸ Ἰατροσυνέδριον, εἰς ὑγειονόμος λιμένων, ὀλίγοι ἀστυῖατροὶ καὶ δύο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς λειτουργίαν ἀνακαλούμενα λοιμοκαθαρητήρια».

Τὸ Σχέδιον τοῦ καθηγητοῦ Σάββα προέβλεπεν 7 Τμήματα:

- 1) Τὸ Ὑγειονομικὸν προσωπικὸν τοῦ Κράτους, ἡ σύνθεσις καὶ τὸ ἔργον του.
- 2) Τὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἐπίσης τῶν μαιῶν καὶ τῶν ὀδοντιάτρων.
- 3) Περὶ τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς πρόληψιν ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως τῶν μολυσματικῶν νόσων, ἀνθρώπων καὶ ζώων.
- 4) Περὶ ὑποχρεωτικῆς ἐπιβολῆς τοῦ δαμαλισμοῦ καὶ ἀναδαμαλισμοῦ.
- 5) Περὶ κυβερνητικοῦ ἐλέγχου τῶν ἰδρυμάτων σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὴν ὑγιεινὴν, θεραπευτικὴν, προληπτικὴν ἰατρικὴν (δαμαλιδοκομεῖα, ὀροκομεῖα, ὕδροθεραπευτήρια, ἰδιωτικὰς κλινικὰς κ.λπ.).
- 6) Περὶ ἐλέγχου τῶν ἐδωδύμων, τῶν ποτῶν καὶ τῶν εἰδῶν τῆς κοινῆς χρήσεως.
- 7) Περὶ διατάξεων σχετιζομένων πρὸς τοὺς νεκροὺς (νεκροταφεῖα, νεκροσκοπία, ἐνταφιασμός).

Τὸ Σχέδιον Σάββα ἐψηφίσθη ἀπὸ τὴν Βουλὴν καὶ ἐγένε ὁ Νόμος 346

ὁ ὅποιος ἔθεσε στερεὰς τὰς βάσεις τῆς νεωτέρας ὀργανώσεως τῆς Δημοσίας Ὑγείας.

* * *

Ἐκ τῶν πρώτων καταβολῶν φροντίδων διὰ τὴν Ὑγείαν καὶ Νοσηλευτικὴν τοῦ λαοῦ μέχρι σήμερον ὑπάρχει πληθὺς ἔργων μεταξὺ τῶν ὁποίων περισσότερον καταφανῆ τὰ ἀφορῶντα τὴν δημοσίαν καὶ κοινωνικὴν ὑγιεινὴν καὶ τὴν κλειστὴν ἰατρικὴν ἀντίληψιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τελευταίαν παρὰ τὴν μεγάλην αὔξησιν τῶν διατιθεμένων κλινῶν, τὸ πρόβλημα διὰ τὴν ἐπάρκειαν αὐτῶν παραμένει ὀξύ.

Ἴσως τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἀπὸ τὴν αὔξησιν τοῦ ὀρίου ἐπιβιώσεως ὁπότε καὶ ὁ ἀριθμὸς ἀσθενῶν ὑπερηλικῶν ἀτόμων ηὔξηθη ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι ἐπεσυνέβη. Τοῦτο εἶναι ἡ βελτίωσις τῶν ὄρων νοσηλείας, ἡ ὑπαρξίς τεχνικῶν μέσων εἰς τὰ σύγχρονα νοσοκομεῖα, πράγματα ποῦ συνετέλεσαν νὰ παύσουν νὰ θεωροῦνται ταῦτα «σπητάλια» (ἀπὸ τὸ ospedale) καὶ ἡ ἐξεύρεσις μιᾶς νοσηλευτικῆς κλίνης νὰ θεωρῆται μέγα ἀγαθόν.

Πιθανὸν εἰς τὸ μέλλον ἡ διάθεσις μεγαλυτέρων ποσῶν διὰ τὴν Προληπτικὴν Ἰατρικὴν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν μείωσιν τῶν νοσηλευτικῶν ἐξόδων ὅπως συμβαίνει εἰς ἐπίσης μικρὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης (Δανία, Σουηδία, Βέλγιον, Ἑλβετία) τὰ ὁποῖα καὶ μᾶς προσφέρουν ἄριστον παράδειγμα πρὸς μίμησιν διὰ λήψιν συναφῶν ὑπὲρ τῆς Δημοσίας Ὑγείας μέτρων. Ἄς τὰ μελετήσουν οἱ ἀρμόδιοι.

ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Ὅφειλω, Κύριες καὶ Κύριοι, νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ εὐρύτητα τῆς προτάσεως πού ἔχω νὰ διαπραγματευθῶ — «Ἀθήνα καὶ Εὐρώπη» — μέ φέρνει σὲ κάποια ἀμηχανία. Χωρὶς λοιπὸν ὅπωςδὴποτε νὰ φιλοδοξῶ νὰ διερευνήσω τὶς πολύμορφες πτυχὲς τοῦ θέματος, θὰ ἐπιχειρήσω κυρίως νὰ ἐπισημάνω ὀρισμένους βασικὰς παραμέτρους τοῦ σὲ χρονικὴ συνάρτηση μὲ τὴν πολυκύμαντὴ ἱστορία αὐτῆς τῆς πόλης ἀπὸ τὴν ἀνάδειξή της σὲ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὡς τὶς μέρες μας.

1. Στὰ πλαίσια αὐτὰ καὶ προκειμένου, καταρχὴν, νὰ προσδιοριστεῖ ἡ βαθύτερη συνάρτηση τῶν δύο ὄρων — Ἀθήνα καὶ Εὐρώπη — εἶναι σκόπιμη ἢ κοινὴ ἀναγωγὴ τους σὲ τρία διαφορετικὰ ἐπίπεδα : τὸ γεωγραφικόν, τὸ πολιτικόν καὶ τὸ πολιτιστικόν.

Ἡ γεωγραφικὴ θέση στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου συνετέλεσε ὥστε ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα νὰ ἀποτελεῖ πάντοτε ἀκραία ἐπαλξὴ ἀπέναντι στοὺς συμπαγεῖς γεωγραφικοὺς ὄγκους τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας. Στὴ νεώτερη ἱστορικὴ διαδρομὴ της, ἡ Ἀθήνα ἔφθασε ἀκόμη νὰ γίνῃ τὸ πολυανθρωπότερο ἀστικὸ κέντρο στὴν εὐρύτερη γεωγραφικὴ ζώνη τῆς βαλκανικῆς καὶ τῆς ἀνατολικομεσογειακῆς Εὐρώπης.

Στενά, ἀναμφίβολα, συναρτημένη μὲ τὴ γεωγραφικὴ τῆς θέση, ἡ πολιτικὴ παρουσία τῆς Ἀθήνας ἔτεινε κατὰ κανόνα νὰ ξεπεράσει τὰ ὄρια τῆς πρωτεύουσας ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ κράτους μὲ μικρὴ ἔκταση. Ἡ παρεμβολὴ της στὸ σημεῖο διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, ἀφενός, καὶ τῶν βορειότερων τμημάτων τῆς Εὐρώπης, μὲ τὶς ἀκραῖες νότιες παρυφῆς της καὶ τὰ ὄμορφα ἐδάφη τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς, ἀφετέρου, τῆς προσέδινε μιὰ ἰδιάζουσα στρατηγικὴ σημασίαν πού διατηρεῖται ἀμετάβλητὴ καὶ μετὰ τὴ ριζικὴ μεταβολὴ τῶν ὀπλικῶν συστημάτων.

Ἄρρηκτα, τέλος, δεμένη μὲ τὶς εὐγενέστερες ἀναμνήσεις καὶ τὰ ὑψηλότερα πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἐπιτεύγματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἡ Ἀθήνα δὲν ἔπαυσε, σὲ κάθε ἐποχῇ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ρεύματα καὶ ἀναζητήσεις μεταλλασσόμενες, νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἐστία μοναδικῆς πολιτιστικῆς ἀκτινοβολίας.

2. Στη διαχρονική της θεώρηση, ή σύναψη των δύο δρων, Ἀθήνα και Εὐρώπη, προσλαμβάνει ειδικό περιεχόμενο σὲ στενή συνάρτηση μὲ τὰ τρία επίπεδα ποὺ προαναφέρθηκαν. Τεχνητὰ ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ γεωγραφικὸ κορμὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου και στερημένη ἀπὸ κάθε ἔρεισμα πολιτικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἡ Ἀθήνα εἶχε ὑποβιβαστεῖ στὴ διάρκεια τῶν μικρῶν αἰῶνων τῆς Τουρκοκρατίας σὲ ἀπλή πολίχνη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὅπως δὴποτε, ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα, τὸ διευρυνόμενο ἐνδιαφέρον τῶν Εὐρωπαίων διανοουμένων, ὀλοένα και περισσότερο ἐνεργὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κλασικισμοῦ και, στὴ συνέχεια, τοῦ ρομαντισμοῦ, θὰ συντελέσει στὴ βαθμιαία ἐξοδὸ τῆς πόλεως τοῦ Περικλῆ και τοῦ Φειδία ἀπὸ τὴν ἀφάνεια και τὴν ἀπομόνωση. Γιὰ μακρὲς ἐντούτοις δεκαετίες, ἡ Ἀθήνα, μὲ τὰ μνημεῖα και τὶς ἀναμνήσεις της, τόπος προσκυνήματος, πηγὴ ἐμπνεύσεως και χῶρος ἀναπολήσεων, θὰ παραμείνει ἐξακολουθητικὰ ὑποβαθμισμένη στὸ πολιτικὸ πεδίο. Ἡ ὕπαρξη ἑνὸς ἑλληνικοῦ ἔθνους ποὺ θὰ ἀναζητοῦσε σ' αὐτὴν τὴν πολιτικὴ ἢ τὴν πολιτιστικὴ του μητρόπολη ἀποτελοῦσε μιὰ μᾶλλον ἀστήρικτη ὑπόθεση ἀκόμη και στὴ σκέψη τῶν ἐνθέρμων θαυμαστῶν τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ στάση θὰ μεταβληθεῖ μετὰ τὴν ἀνάληψη ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τοῦ Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἡ Ἀθήνα θὰ ἀποτελέσει τότε, πέρα ἀπὸ στρατηγικὸ κόμβο και ὄχυρὴ τοποθεσία, ἱερὸ σύμβολο στὸν ἀγῶνα τῶν Φιλελλήνων, ἀντιπροσωπευτικῶν φορέων ἑνὸς γενικότερου κινήματος και ἑνὸς εὐρύτερου πνεύματος πανευρωπαϊκῆς ἀλληλεγγύης. Ἡ παράλληλη ἀναφορὰ στὶς ἀξίες τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος και στὶς ἀρχὲς τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν και τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, — ποὺ ὑποδήλωναν ἀκριβῶς τὴν ἀφύπνιση τῆς εὐρωπαϊκῆς συνειδήσεως, — ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀποκατάσταση τῆς διασπαρμένης πολιτικῆς και πολιτιστικῆς κοινότητος ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας μὲ τοὺς ὑπόλοιπους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους θὰ ἀποκαταστήσει και τὰ γεωγραφικὰ ὄρια τῆς Εὐρώπης στὸ σημεῖο ποὺ βρισκόνταν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα, προτοῦ ἢ θρησκευτικὴ διαίρεση και ἡ ὀθωμανικὴ κατάρκτηση ἀμβλύνουν τὴν ἰδέα τῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χῶρου : ἡ Ἀθήνα, π ρ ω τ ε ὕ ο υ σ α τοῦ νεοσύστατου κράτους, ἔτεινε ἤδη νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀκραία εὐρωπαϊκὴ προφυλακὴ στὶς παρυφῆς τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς.

Ἦδη ὁμως, Κυρίες και Κύριοι, ὀφείλω νὰ διευκρινίσω ὅτι ἡ ἐπαναφορὰ τῆς Ἀθήνας στὴν τροχιά τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας σήμαινε τὴ «δυνάμει» και μόνον ἀνάδειξή της σὲ πρωτεύουσα ἐφάμιλλη μὲ τὶς μεγαλοπόλεις τῆς κεντρικῆς και τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ ὑπόθηξη ποὺ τῆς εἶχε κληροδοτήσει γιὰ μακροὺς αἰῶνες ὁ ὑποβιβασμὸς σὲ οἰκισμὸ δευτέρας τάξεως, ἡ ταχύρρυθμη ἀναβάθμισή της προσέκρουε σὲ ἀνεπάρκειες και ἀντιξοότητες ἀπότοκες τῶν ἐγγενῶν ἀδυναμιῶν, πολιτικῶν και οικονομικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἡ ὑποβαθμισμένη διεθνῆς θέση τοῦ νεο-

σύστατου Κράτους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἰσχύνητα τῶν οἰκονομικῶν του δυνατοτήτων, ἦταν μοιραῖο —τουλάχιστο σ' ὀλόκληρη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα— νὰ συντελέσει ἀνασταλτικὰ σὲ μιὰ ἀνάπτυξη τῆς πρωτεύουσας ἰκανὴ νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ κάποιες τολμηρότερες προσδοκίες. Τὰ ἀξιόλογα μεμωμένα δείγματα ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ ρυθμοῦ εὐρύτερα καθιερωμένου στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ποὺ ἀντλοῦσε τὴν ἔμπνευση ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ἡ λειτουργία ἑνὸς πανεπιστημίου ποὺ ἔτεινε νὰ γονιμοποιήσει τὴ λόγια παράδοση τοῦ ἔθνους μὲ τὶς προόδους τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς διανοήσεως, ἡ ἀνάπτυξη τέλος, μιᾶς ὀρισμένης ἀστικῆς τάξεως ἔντονα ἐπηρεασμένης ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸ τρόπο ζωῆς στὶς κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις καὶ τὶς πνευματικὲς τῆς ἀναζητήσεις, ὀριοθετοῦν τὴν καθοριστικὴ συμβολὴ τῶν δυτικῶν ἰδεῶν καὶ συνηθειῶν στὴ διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας τῆς πρωτεύουσας ὡς τὶς παραμονὲς τοῦ πρώτου πολέμου. Ἐπιπρόσθετα ὅμως ὀφείλει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ ἱστορικὴ πόλη δεικνυόταν, στὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο, πέρα ἀπὸ πολιτικὴ πρωτεύουσα, σὲ ἰδεολογικὴ μητρόπολη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνικισμοῦ, στὴ μορφή ποὺ ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶχε προσλάβει κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως: Ἀπέναντι στὶς ἰδιόμορφες τάσεις ποὺ ἐκδηλώνονταν στοὺς κόλπους τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἀπώτερο στόχο τὴ βαθμιαία ὑποκατάσταση τοῦ τουρκικοῦ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ, ὡς κυρίαρχου στοιχείου στὰ πλαίσια μιᾶς πολυεθνικῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ Ἀθήνα προσωποποιοῦσε τὴν ἀπαρασάλευτη ἔμμομή στὴ διεύρυνση τῶν ὀρίων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνικοῦ κράτους, σύμφωνα μὲ τὴ γενικὴ ἀντίληψη ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει ἀπ' ἄκρο σ' ἄκρο τῆς Εὐρώπης. Ἀκόμη περισσότερο, ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα θὰ ἀποτελέσει στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα τὴν κύρια ἐστία προβολῆς —θὰ ἔλεγα ἐκπομπῆς— τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

Καταλυτικὴ θὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν γεγονότων τῆς δεύτερης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας στὴ διαμόρφωση τῆς σύγχρονης φυσιογνωμίας τῆς πρωτεύουσας, αὐτῆς ποὺ ἔχουμε γνωρίσει οἱ περισσότεροι ἀπὸ ὄσους βρίσκονται σ' αὐτὴ τὴν αἶθουσα. Ὁ διπλασιασμὸς τῆς ἑδαφικῆς ἐκτάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἡ μετατροπὴ τῆς σὲ πρωτεύουσα ὄχι μόνον τοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔθνους, ἡ κάθετη πληθυσμιακὴ ἀύξηση μὲ τὴ συρροὴ ἑκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων, ἡ παρακόλουθη, τέλος, ριζικὴ κοινωνικὴ τῆς ἀναδιάρθρωση, συναρτημένη καὶ μὲ τὴν ἐστίαση τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως στὴν περιφέρειά της, ἀ ρ κ ο ὕ ν γ ι ἄ ν ἄ ὑ π ο δ η λ ὶ ὡ σ ο υ ν τὴν μεταμόρφωσή της σὲ μεγαλούπολη μὲ ἐκδηλές ἀδυναμίες καὶ ἀνισότητες ἀλλὰ καὶ, παράλληλα, μὲ ἀναμφισβήτητο δυναμισμό καὶ εὐρύτερες ἐλπιδοφόρες προοπτικές.

Κάτω ἀπὸ τὶς νέες αὐτὲς συνθήκες, ἡ διασύνδεση μὲ τὴν Εὐρώπη κατέ-

ληγε νὰ προσλάβει περιεχόμενο πιό οὐσιαστικό καὶ περισσότερο δυναμικό. Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς τρίτης δεκαετίας ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἀποτελεῖ ἤδη ἓνα πολιτικὸν κέντρο πού βαρύνει αἰσθητὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων στὸ ἐπίπεδο ὄχι μόνο τῆς νοτιοανατολικῆς πτέρυγας ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου· αὐτὴ ἡ μονόπλευρη ἐξάρτηση πού προσδιόρισε γιὰ μακρὰς δεκαετίες τὴν οἰκονομικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἰσχυρὰ βιομηχανικὰ κράτη τῆς Δύσεως τείνει προοδευτικὰ νὰ ἀμβλυνθεῖ —φαινόμενο αἰσθητὸ στὴ ζωὴ τῆς πρωτεύουσας· πολιτισμικός, τέλος, πνεύμονας τῆς χώρας, ἡ τελευταία αὐτὴ διαμορφώνει ἀπὸ τὴν ἐπαύριο τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς μιὰ νέα πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ προσωπικότητα, στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἐξισορροποῦνται οἱ εὐρωπαϊκὲς ἐπιδράσεις μὲ στοιχεῖα πού ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ βαθύτερη ἐθνικὴ ἐνδοσκόπηση. Ἡ νέα αὐτὴ φυσιογνωμία δὲν ἀλλοιώνεται ριζικὰ, στὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ της, οὔτε μετὰ τὸ Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον —ἔστω καὶ ἂν ἡ ἰσορροπία στὴς σχέσεις καὶ ἐπιδράσεις ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην ἦταν ἀναπότρεπτον νὰ διαταραχεῖ μὲ τὴν ἰσχυρὴ διείσδυση ἐξωευρωπαϊκῶν ἐπιδράσεων, πού πῆγαν ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ κόσμου.

Ἡ πολὺ σύντομη καὶ ἀναγκαστικὴ σχηματικὴ αὐτὴ ἱστορικὴ ἀνασκόπησή μας, ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις μὲ σκοπὸν νὰ ἐντοπίσουμε τὸ στίγμα τῆς Ἀθήνας στὸ εὐρύτερον γεωγραφικόν, πολιτικόν καὶ πολιτιστικόν πλαίσιον τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς τὴν μέρες μας. Ἦδη, ἡ ἐνταξὴ στὴς εὐρωπαϊκὰς κοινότητες καὶ ἡ συνακόλουθη στράτευση στὸν κοινὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ὁλοκλήρωση μᾶς ἐπιβάλλει νὰ μετατοπίσουμε τὴν συμπερασματικὴν μᾶς προτάσιν ἀπὸ τὴν ἀποτίμησιν τῶν στοιχείων πού μᾶς προσφέρει ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία στὴν ἐπισήμανσιν τῶν προοπτικῶν πού διανοίγει ἡ νέα αὐτὴ πραγματικότητα. Στὰ πλαίσια, πράγματι, τοῦ ἐνιαίου γεωγραφικοῦ καὶ πολιτικοῦ χώρου τῆς Εὐρώπης, ἡ Ἀθῆνα ἀποτελεῖ ἤδη τὴν νοτιότερην μητρόπολιν, μὲ κατοχυρωμένη —τυπικὰ καὶ οὐσιαστικὰ— τὴν ἰσότητιμὴν δυνατότητα νὰ ἀξιοποιήσῃ σημαντικὰς εὐκαιρίας γιὰ τὴν οἰκονομικὴν τῆς ἀνάπτυξιν, τὴν πολιτιστικὴν τῆς ἀκτινοβολίαν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ πολιτικοῦ τῆς ρόλου, πέρα ἀπὸ τὸ κοινοτικὸν κέρδος, στὴν εὐαίσθητη ζώνην τῆς Βαλκανικῆς καὶ στὸν εὐρύτερον ὄριον τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

Ὅπως δὲποτε, ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπόψεις αἰσθητὰ διαφοροποιημέναις πάνω στὴς δυνατότητας ἀλλὰ καὶ τοὺς κινδύνους πού συνεπάγεται ἡ νέα αὐτὴ πορεία γιὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἰδιαίτερης πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ταυτότητας τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς πόλεως. Ἴσως θὰ ἦταν δυνατόν, ὡς ἓνα βαθμὸν, νὰ συγκρατήσουμε τὴν ἀντιθέτην θέσιν ἂν μιλήσουμε γιὰ μιὰ κρίσιμην «πρόκλησιν»: Ἐάν λοιπόν, κατ' ἐπέκτασιν υἱοθετήσουμε, μὲ τὴν ἀφορμὴν αὐτήν, τὴν αἰσιόδοξον ὑπόθεσιν ὅτι ὁ λαὸς αὐτῆς τῆς χώρας κατὰ κανόνα ἀνταποκρι-

θηκε θετικά στις κρίσιμες προκλήσεις που τοῦ ἐπιφύλαξε ἡ πολυκύμαντη πορεία μέσα στοῦ χρόνου, ἴσως νὰ δικαιούμαστε νὰ ἐλπίζουμε ὅτι ἡ Ἀθήνα, πόλη θεματοφύλακας ἑνὸς ἀνεπανάληπτου πολιτισμοῦ, φορτισμένη μὲ τίς μνημες μεγάλων γεγονότων, περιχαρακωμένη ἤδη στὰ τεῖχη μιᾶς ἀναρχικῆς καὶ ἀνισόρροπης πολεοδομικῆς ἀναπτύξεως καὶ θύμα, ἀκόμη, μιᾶς ἄμορφης κοινωνικῆς ἐξελίξεως, θὰ ἀνεύρει ἴσως ἀκριβῶς μέσα στήν εὐρωπαϊκὴ πολυφωνία τὴ δύναμη νὰ προσαρμοστεῖ στις νέες ἀνάγκες, νὰ ἀποκαταστήσει ἕνα δικό της πρόσωπο που νὰ μὴ προδίδει αὐτὸ τὸ λαμπρὸ ἱστορικὸ παρελθὸν οὔτε τὸ λαμπερὸ φυσικὸ περιβάλλον της.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

τεύχους «ΓΕΝΙΑΣ τοῦ 30»

ΚΑΙΤΗΣ ΧΙΩΤΕΛΛΗ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ '30

Ἄν ὁ λόγος εἶναι τὸ ὑπέρτατο δῶρο ποὺ δόθηκε στὸν ἄνθρωπο, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ σκέφτεται, νὰ ἐκφράζεται καὶ νὰ ἐπικοινωνεῖ, ὁ ποιητικὸς λόγος εἶναι, δίχως ἄλλο, ἡ ὑψηλότερη μορφή ποὺ μπορεῖ νὰ πάρει γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις, εἶναι ὁ ἀμεσότερος τρόπος ἐπικοινωνίας. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε λόγος γιὰ τὴν ποίηση πρέπει νὰ περιορίζεται στὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα, μὲ τὴ συναίσθησις ὅτι ἐπιτελεῖ ἓνα ἔργο ἐντελῶς δευτερεύον — ἂν ὄχι περιττὸ ἢ κι ἐνοχλητικὸ ἀκόμα, γιὰ ὄσους προτιμοῦν τὴν ἀμεσότητα τοῦ ποιητικοῦ λόγου, χωρὶς ξένες παρεμβολές. Ἄς συχωρευθεῖ, λοιπόν, καὶ ἡ ἀποψινὴ παρεμβολὴ μὲ ὅσα θὰ λεχθοῦν γιὰ τὴν ποίηση, κι ἂς θεωρηθεῖ κι αὐτὸ ἐδῶ ὡς ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ δευτερεύοντα ἀλλὰ ἀπαραίτητα ἔργα, ὅπως τοῦ στοιχειοθέτη, τοῦ τυπογράφου, τοῦ βιβλιοδέτη κι ὄλων τῶν ἄλλων ποὺ μεσολαβοῦν γιὰ νὰ μπορέσει νὰ φτάσει ἡ ποίηση στὰ χέρια μας, νὰ μᾶς μιλήσει.

Θὰ πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ λεχθεῖ ὅτι τὸ θέμα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἀπόψε, ὅπως μοῦ τὸ πρότεινε ὁ σεβαστὸς πρόεδρος τοῦ «Παρνασσοῦ» καθηγητὴς κ. Κονιδάρης, παρουσιάζει ὀρισμένες σύμφυτες δυσκολίες, γεννᾷ ἐρωτήματα ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ τὰ παρασιωπήσουμε. Καὶ πρῶτα: τί σημαίνει θρησκευτικὴ ποίηση; Ὑστερα: πῶς ὀρίζεται ἡ γενιά τοῦ '30; Καὶ τέλος: ὑπάρχει θρησκευτικὴ ποίηση στὴ γενιά τοῦ '30;

Τί ἐννοοῦμε ὅταν λέμε «θρησκευτικὴ ποίηση»; Πολλὰ ἔχουν γραφεῖ κατὰ καιροὺς ἀπὸ μελετητὲς τοῦ ποιητικοῦ λόγου, στὴν προσπάθειά τους νὰ κατατάξουν σὲ κατηγορίες τὸ ποιητικὸ ἔργο ἑνὸς ποιητῆ, τὴν ποίηση μιᾶς ἐποχῆς ἢ ἑνὸς τόπου ἢ ἀκόμα σὲ παγκόσμια καὶ διαχρονικὴ κλίμακα. Τὰ ὄρια γιὰ μιὰ τέτοια κατάταξη ποτὲ δὲν εἶναι σαφῆ. Ἀκόμα κι ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς χαρακτηρίζει τὰ ποιήματά του καί, κατὰ κάποιον τρόπο, τὰ ταξινομεῖ, βρίσκεται ὑποχρεωμένος νὰ δεχθεῖ ὅτι στοιχεῖα τῆς μιᾶς κατηγορίας ὑπάρχουν καὶ σὲ ποιήματα τῆς ἄλλης. Πρόχειρο παράδειγμα ὁ Καβάφης, ποὺ ἔβλεπε τὰ ποιήματά του νὰ ἀνήκουν σὲ τρεῖς διαφορετικὲς κατηγορίες, τὰ φιλοσοφικά, τὰ ἱστορικά καὶ τὰ ἡδονικά ἢ αἰσθησιακά, πρόσθετε ὅμως πῶς ἓνα ποίημα ἱστορικὸ δὲ σημαίνει πῶς δὲν εἶναι καὶ φιλοσοφικὸ ἢ αἰσθησιακὸ, καὶ τὸ ἀντίστροφο.

Δύσκολος, λοιπόν, ὁ διαχωρισμός. Δὲν μποροῦμε, ὡστόσο νὰ μιλάμε γιὰ θρησκευτικὴ ποίηση, χωρὶς νὰ ὀρίσουμε καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς, τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ ποὺ θ' ἀποτελέσουν τὰ κριτήρια τοῦ μελετητῆ ἢ τοῦ ἀνθολόγου, προκειμένου νὰ χαρακτηρίσει ἓνα ποίημα ἢ ἓναν ποιητὴ «θρησκευτικό». Ὑπάρχει μιὰ ποικιλία ἀπόψεων στὰ ὅσα ἔχουν γραφτεῖ ὡς τώρα πάνω στὸ θέμα αὐτό, ἔστω κι ἂν περιοριστοῦμε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας. Συνοπτικὰ θὰ ἐπισημάνουμε τὴ διάκριση ποὺ γίνεται ἀνάμεσα στοὺς ὅρους «θρησκευτικός» καὶ «χριστιανικός». Ὅσοι χρησιμοποιοῦν τὸν δεῦτερο ὄρο παρουσιάζονται ὡς περισσότερο ἀπαιτητικοί. Ἡ ἐπεισοδιακὴ συγκίνηση τοῦ ποιητῆ ἀπὸ μιὰ μεγάλη θρησκευτικὴ γιορτῆ, ἢ εὐκαιριακὴ ἐμπνευσή του ἀπὸ βιβλικὰ πρόσωπα ἢ γεγονότα δὲ θεωροῦνται κριτήρια ἱκανοποιητικὰ. Θὰ ἤθελαν τὴ μεταφορὰ μέσα στὴν ποίηση συνειδητῶν χριστιανικῶν βιωμάτων, τὴν ποιητικὴ ἔκφραση μιᾶς ζωῆς χριστιανικῆς—μὲ ὅλη τὴν ποικιλία ποὺ μπορεῖ νὰ συναντήσῃ κανεὶς στὴν ἐρμηνεῖα αὐτοῦ τοῦ ὄρου.

Ἐδῶ θὰ πρέπει ν' ἀνοίξουμε μιὰ παρένθεση, γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ὄρος «θρησκευτικὴ ποίηση» εἶναι ἀσφαλῶς γενικότερος, μπορεῖ νὰ περιλάβει ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς θρησκείες, παλαιότερες καὶ σύγχρονες ἢ ν' ἀνταποκρίνεται στὸ πανανθρώπινο θρησκευτικὸ αἶσθημα, χωρὶς συγκεκριμένη ἀπόχρωση, ἐνῶ ὁ ὄρος «χριστιανικὴ ποίηση» ἀναφέρεται εἰδικὰ στὸ χριστιανισμό. Κι ἐδῶ θὰ μποροῦσε νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ περισσότερη ἐξειδίκευση, μὲ τοὺς ὄρους «ὀρθόδοξη ποίηση», «καθολικὴ» κτλ. ἢ ἀκόμα «ἐκκλησιαστικὴ», «ἀγιολογικὴ» κ.ἄ. Καὶ βέβαια θὰ πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ πῶς αὐτὴ ἡ ὀρολογία δὲν μπορεῖ κατὰ κανένα τρόπο νὰ δεσμεύει ἢ νὰ περιορίζει τὸν ποιητὴ στὸ δημιουργικὸ του ἔργο. Ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο στὰ χέρια τοῦ μελετητῆ. Κι ἐδῶ κλείνει ἡ παρένθεση.

Ἄς δεχτοῦμε, λοιπόν, γιὰ τὴν ὥρα, ὅτι θρησκευτικὴ ποίηση εἶναι ἡ ἔκφραση, μέσα ἀπὸ τὴν ποίηση, θρησκευτικῶν βιωμάτων. Ἄλλὰ ἓνας τέτοιος ὀρισμὸς γεννάει καινούργια ἐρωτήματα. Πῶς νὰ ἐκφραστοῦν μὲ λόγια βιώματα ὑπερβατικά, ποὺ μόνο στὸ χῶρο τῆς σιωπῆς ἐκτυλίσσονται καὶ εὐδοκίμοῦν; Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιδίωξη τοῦ ἀνέφικτου, γιὰ πορεία σὲ περιοχὴ δύσβατη καὶ γεμάτη παγίδες. Μὲ πολλὴ διαύγεια μιλάει πάνω στὸ θέμα αὐτὸ ὁ Γάλλος ποιητῆς Pierre Emmanuel, ὅταν ἐπισημαίνει τοὺς κινδύνους σ' ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα νὰ ψευτίσουν καὶ νὰ ἀλλοιωθοῦν εἴτε τὸ θρησκευτικὸ βίωμα εἴτε ἡ ποίηση εἴτε καὶ τὰ δύο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά μπορεῖ νὰ διερωτηθεῖ κανεὶς μὲ ποιὸν ἄλλο λεκτικὸ τρόπο, ἔξω ἀπὸ τὸν ποιητικὸ, μποροῦν νὰ πάρουν μορφή τέτοια βιώματα. Οἱ δύο περιοχὲς συγγενεῶν τόσο πολὺ, ὥστε συχνὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι συμπίπτουν. Πόσες φορές, ἀκόμα καὶ δογματικὲς ἀλήθειες, προκειμένου νὰ ἐκφραστοῦν, καταφεύγουν σὲ μέσα καθαρῶς ποιητικὰ, εἰκόνες καὶ μεταφορές. Εὐγλωττο παράδειγμα τὸ

Σύμβολο τῆς Πίστεως πού, μέσα σ' ἓνα αὐστηρά λιτό καί συνοπτικό τῶν ἄρθρων τῆς πίστεως κείμενο, μᾶς ξαφνιάζει μ' ἐκεῖνο τὸ «Φῶς ἐκ φωτός». Μιά καθαρὰ ποιητικὴ εἰκόνα, πού ἐκφράζει μὲ ἐνάργεια καί ἀμεσότητα ἐκεῖνο πού θὰ χρειαζόταν πολλές καί δύσκολες θεολογικὲς προτάσεις γιὰ νὰ διατυπωθεῖ. Καί βέβαια δὲ θὰ μᾶς ἔφταναν πολλές ὥρες ἂν ἐπιχειρούσαμε νὰ ἐπεκταθοῦμε στὸ ρόλο τῆς ποίησης στὴν ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας, καί νὰ δοῦμε πῶς ἡ ποιητικὴ ἔκφραση κάνει ἀπτὲς καί προσιτὲς τίς πιὸ βαθεῖες καί δύσκολες δογματικὲς ἀλήθειες. Ἄρκει νὰ θυμίσουμε τὸ σημαντικό χῶρο πού κατέχουν στὴ λειτουργικὴ ζωὴ οἱ Ψαλμοί, αὐτὸ τὸ καθαρὰ ποιητικὸ βιβλίο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, γιὰ νὰ φανεῖ πόσο αὐτὲς οἱ δύο περιοχές, τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καί τῆς ποίησης, συγγενεῦουν καί συλλειτουργοῦν.

Ἔτσι φτάνουμε σχεδὸν ἀβίαστα σὲ μιὰν ἄλλη ἄποψη πού ἔρχεται ν' ἀμφισβητήσει τὴ νομιμότητα τοῦ θεματός μας. Τί θὰ πεῖ «θρησκευτικὴ ποίηση», ἀφοῦ ἡ ἀληθινὴ, ἡ μεγάλη ποίηση εἶναι κατ' ἀνάγκην θρησκευτικὴ, ἀπὸ τὴ φύση τῆς, ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς. Ἄπειρα τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὰ σήμερα. Καί μιὰ ποίηση πού δὲν εἶναι μεγάλη, ὅσα θρησκευτικὰ βιώματα ἢ θέματα κι ἂν θίγει, δὲ λέει τελικὰ τίποτα, γιὰτὶ δὲν εἶναι ποίηση.

Ἴσως σ' αὐτοὺς τοὺς σκοπέλους σκόνταψαν πολλοὶ κριτικοὶ πού ἀπέφυγαν ἐντελῶς τοὺς ὅρους «θρησκευτικὴ» ἢ «χριστιανικὴ ποίηση» καί χρησιμοποίησαν ἄλλους, ὅπως «μεταφυσικὴ ποίηση», «οὐσιαστικοὶ ποιητές», «φιλόσοφοι», «μυστικοὶ» καί ἄλλα παρόμοια.

Ἄς ἔρθουμε τώρα καί στὸ δεύτερο σκέλος τοῦ θεματός μας. Ποιὰ εἶναι αὕτη ἡ γενιά τοῦ '30; Ὁρος ἐπίσης ἀμφισβητούμενος ἀπὸ πολλούς, ἔχει ἐπικρατήσει νὰ σημαίνει μιὰ πλειάδα ἀνθρώπων τῶν Γραμμάτων, πεζογράφων, ποιητῶν, κριτικῶν, πού, ξεκινώντας ἀπὸ διαφορετικοὺς χώρους καί ἔχοντας διαφορετικοὺς προσανατολισμούς, συνέπεσε νὰ πρωτοεμφανιστοῦν γύρω στὰ 1930, οἱ πιὸ πολλοὶ μέσα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ τοῦ Ἀνδρέα Καραντώνη «Τὰ Νέα Γράμματα». Ὁ ὅρος «ἡ γενιά μας» χρησιμοποιεῖται γιὰ πρώτη φορά στὰ 1929 ἀπὸ τὸ Γιώργο Θεοτοκά στὸ πρῶτο του δοκίμιο μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Ἐλεύθερο Πνεῦμα» γιὰ νὰ τονίσει τὴν τάση τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του μὲ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα νὰ διαχωρίζουν τὴ νοοτροπία τους καί τίς προοπτικὲς τους ἀπὸ τοὺς τότε κρατοῦντες. Ποιοὶ ἦταν αὐτοί; Ὁ Παλαμᾶς, πού ἐκπροσωποῦσε τὸ κατεστημένο στὸν κόσμον τῶν Γραμμάτων, οἱ ἀντιπалаμικοὶ γύρω ἀπὸ τὸ Γιάννη Ἀποστολάκη, ἡ αὐστηρά προσανατολισμένη στὴν Παράδοση κριτικὴ τοῦ Φώτη Πολίτη. Κι ἀκόμη ἓνα πνεῦμα ἠττοπάθειας καί διάλυσης, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1922. Ἦταν πρόσφατος ὁ ἀντίκτυπος ἀπὸ τὴν αὐτοκτονία τοῦ Καρυωτάκη στὰ 1928, κι ὁ Καβάφης διαβαζόταν τότε σὰν κήρυγμα φυγῆς. Τὸ «Ἐλεύθερο Πνεῦμα» τοῦ Θεοτοκά

μιλάει γιὰ αἰσιοδοξία, γιὰ φιλοδοξίες καὶ ἰδανικά, ἀντιπαράτασσει στὴν ἀπογοήτευση τῆ δημιουργικῆ δύναμη τῶν νέων. Δὲν εἶναι ὅμως τὸ μανιφέστο ἑνὸς κινήματος ἢ ἔστω μᾶς συγκροτημένης ομάδας. Οἱ νέοι αὐτοὶ παρουσιάζουν πολλὰς διαφορὰς μεταξύ τους. Μερικοὶ προέρχονται ἀπ' τὴ Μικρασία, ὅπως ὁ Σεφέρης, ὁ Θεοτοκάς, ὁ Βενέζης, ὁ Κοσμάς Πολίτης, ἐνῶ ἄλλοι, ὅπως ὁ Τερζάκης, ὁ Πρεβελάκης, ὁ Καραγάτσης, ὁ Πετσάλης, εἶναι γηγενεῖς. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι δὲν ἔρχονται ὅλοι ὡς πρόσφυγες. Ὁ Σεφέρης, ὁ Θεοτοκάς, ὁ Κοσμάς Πολίτης περνοῦν πρῶτα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη γιὰ σπουδὰς καὶ γίνονται φορεῖς τῶν ξένων λογοτεχνικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς. Ἀνομοιογένεια ὑπάρχει ἐπίσης καὶ στὶς ἰδέες. Οἱ γηγενεῖς δὲ συμμερίζονται τὴν αἰσιοδοξία τῶν «ἀτσαλάκωτων» νέων ποὺ ἦρθαν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Ἔχουν γευτεῖ διαφορετικὰ τὸ ναυάγιο καὶ τὴν ἀποτυχία. Μαζεύονται σὲ φιλολογικὰ ὑπόγεια ἢ σὲ μικρὰ τυπογραφεῖα, μοιρασμένοι ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Ἐκδίδουν περιοδικὰ γιὰ νέους, χωρὶς ἀγοραστές, καὶ κομμουνιστικὰς προκηρύξεις. Παρὰ τὸ «ἰδιώνυμο» στὰ 1929, κυκλοφοροῦν μαρξιστικὰς ἰδέες.

Παρουσιάζουν ὅμως καὶ κοινὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἐπικρατοῦν: Εἶναι ὅλοι νέοι, μὲ πρωτοποριακὰς φιλοδοξίες, μὲ διάθεση νὰ διαφοροποιηθοῦν ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀνανεώνοντας τὰ θέματα καὶ τὶς μορφές.

Στὴν πεζογραφία, ἡ ἀνανέωση ἐγκεῖται στὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἠθογραφίας. Προσπαθοῦν ν' ἀνοιχτοῦν σὲ πλατύτερους ὀρίζοντες, ν' ἀνιχνεύσουν σύνθετες ψυχολογικὰς καταστάσεις, ν' ἀντιμετωπίσουν πολὺπλοκα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, νὰ συμπορευθοῦν μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ πεζογραφία καὶ νὰ καλλιεργήσουν ἰδιαίτερα τὸ μυθιστόρημα σὰν πρῶτο σύγχρονο εἶδος. Ἀνανέωση ἐπίσης στὸ ὕφος καὶ στὴ γλώσσα. Ξεκινοῦν ἀπὸ τοὺς πρῶτοὺς δοκιμοὺς πεζογράφους τοῦ Δημοτικισμοῦ, γιὰ νὰ προχωρήσουν σὲ μιά καινούρια γλωσσικὴ αἴσθηση. Ἀνανέωση καὶ στὰ θέματα. Ἡ κατάρρευση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιά ὀριμότητα ποὺ ἐκφράζεται στὴν πεζογραφία τῆς γενιάς τοῦ '30 εἴτε στὰ ἔργα τους ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὴν καταστροφὴ εἴτε στὰ ποικίλα θέματα ποὺ παρουσιάζουν, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία τους καὶ τὴν καταγωγὴ τους. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς δοκιμάζουν νὰ γράψουν θέατρο, ὅπως ὁ Θεοτοκάς, ὁ Τερζάκης, ὁ Πρεβελάκης, ἐνῶ δὲν ὑστεροῦν καὶ στὴν κριτικὴ καὶ στὴν δοκιμιογραφία. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ καὶ ὁ ρόλος τοῦ Κατσίμπαλη ποὺ συστηματοποίησε τὴ βιβλιογραφία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, καθὼς καὶ ἡ παρουσία λογοτεχνῶν τῆς ἰδίας γενιάς στὴ Θεσσαλονίκη, γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸ τους «Μακεδονικὰς Ἡμέρας».

Στὴν ποίηση, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ἐδῶ, ἡ ἀνανέωση ἐμφανίζεται μὲ τὸ ρεῦμα τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. Ὁ Ἐλύτης μεταφράζει τὸν Paul Eluard, ὁ Ράντος τὸν Aragon, ὁ Παλατσῶνης τὸν Eliot, ὁ Σαραντάρης δέχεται τὴν

επίδραση του Ungaretti. Ο Σεφέρης, στη «Στροφή» (1931), κλείνει την πορεία του 15σύλλαβου με τον «Ερωτικό Λόγο», και δοκιμάζει έναν καινούριο δρόμο με το ποίημα «Τό ύφος μιᾶς μέρας». Αναζητάει μιὰ νέα διατύπωση, πιὸ ὀμιλιτική, με ἀσύνδετες παραστάσεις, μιὰ καινούρια κατεύθυνση: τῆς μοντέρνας ποίησης. Στὴ γενιὰ αὐτὴ ἀνήκουν καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα: ὁ Ἐμπειρικός, ποὺ πρωτοεμφανίζεται μετὰ τὸ φυλλάδιο «Ψυικάμινος» στὰ 1935, καὶ ὁ Ἐγγονόπουλος, ποὺ εἶναι παράλληλα καὶ ζωγράφος, μετὰ τὶς δύο πρώτες συλλογές του: «Μὴ ὀμιλεῖτε εἰς τὸν ὀδηγὸν» τὸ 1938 καὶ «Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς» τὸ 1939. Ὁ Ἐλύτης δημοσιεύει τὰ πρώτα του ποιήματα στὰ «Νέα Γράμματα» ἀπὸ τὸ 1935. Ὁ Βρεττάκος καὶ ὁ Ρίτσος ἀρχίζουν παραδοσιακά, ἀλλὰ στὰ 1937 πραγματοποιοῦν μιὰ τέτοια ἀλλαγὴ στὴ μορφή καὶ στὴ διάθεση ὥστε νὰ μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν στὸ νέο ποιητικὸ κλίμα τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Στους ποιητὲς αὐτῆς τῆς γενιᾶς συγκαταλέγεται καὶ ὁ Βαφόπουλος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ πρωτοεμφανίζεται στὰ 1931, ἀλλὰ βρίσκει τὴν πραγματικὴ του φωνὴ στὰ 1938, μ' ἓναν ἐκφραστικὸ τρόπο λιτὸ καὶ προσωπικὸ. Ἀναφέρεται ἀκόμα καὶ ὁ Δρίβας ποὺ μαζί με τὸν Σαραντάρη ἀνήκουν στὴ συντροφιά τοῦ περιοδικοῦ «Τὰ Νέα Γράμματα», ἀλλὰ καὶ οἱ μεμονωμένοι Ἀντωνίου, Ἀλέξανδρος Μάτσας καὶ ὁ Νίκος Γκάτσος, ὁ τελευταῖος γιὰ τὸ λόγο ὅτι στὸ ποίημά του «Ἀμοργός», μολονότι γραμμένο στὰ 1943, ἐμφανίζεται πάλι ὁ ὑπερρεαλισμός. Ἄλλοι προσθέτουν στὴν πλειάδα αὐτὴ τὸ Νίκο Καββαδία καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Μπάρα, ποὺ πρωτοεμφανίζονται στὰ 1933. Ἄλλοι πάλι σχηματίζουν μιὰ νέα ὀμάδα ποὺ περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βαφόπουλο, τὸ Μηνᾶ Δημάκη (1935), τὸν Ἄρη Δικταῖο (1936), τὸ Γιώργο Γεραλῆ (1939), τὸν Τάκη Βαρβιτσιώτη (1937), τὴν Τίλλα Μπαλῆ (1938), ὡς «σύγχρονους ποιητὲς μετὰ τὴν συμβολιστικὴ προέλευση», ἐνῶ ὁ Παπατσώνης (1934), ἡ Μελισσάνθη (1930) καὶ ἡ Ζωὴ Καρέλη ἀποτελοῦν τοὺς «πνευματικὸς ποιητὲς» αὐτῆς τῆς γενιᾶς.

Ἔτσι θὰ περιοριστοῦμε στὸ ἔργο μερικῶν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ποιητὲς πού, ἄλλοι περισσότερο κι ἄλλοι λιγότερο, ἐκπροσωποῦν τὴ γενιὰ τοῦ '30, χωρὶς νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ ποιητὲς πολὺ πιὸ γνωστοὺς ὡς θρησκευτικὸς ποιητὲς, ποὺ δὲν ἐντάσσονται ὅμως στὰ χρονικὰ ὅρια αὐτῆς τῆς γενιᾶς οὔτε στὸ ἰδιαίτερο κλίμα τῆς ποίησης ποὺ ἐκπροσωποῦν οἱ ποιητὲς τῆς.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ τρίτο μας ἐρώτημα, ἂν δηλαδὴ ὑπάρχει θρησκευτικὴ ποίηση στὴ γενιὰ τοῦ '30, ὕστερα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ εἶδαμε αὐτῆς τῆς γενιᾶς, δὲ θὰ πρέπει νὰ περιμένει κανεὶς πολὺ ἔντονα δείγματα θρησκευτικῆς ποίησης. Ἀκόμα κι ἐκεῖ ποὺ τέτοια δείγματα ὑπάρχουν, ἡ μορφή τῆς μοντέρνας ποίησης δὲν τ' ἀφήνει νὰ φανοῦν τόσο ἐκδηλὰ ὅσο στὴν παραδοσιακὴ ποίηση, τουλάχιστον γιὰ ὅσους δὲν ἔχουν ἀρκετὰ μυηθεῖ σ' αὐτὴ τὴν

καινούρια γλώσσα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴ ζωγραφικὴ. Τὰ θρησκευτικὰ θέματα μοντέρνων ζωγράφων ὅπως ὁ Chagal ἢ ὁ Dali δὲ μιλοῦν στὸν ἀμύητο μὲ τὴν ἴδια εὐγλωττία ὅπως ἓνας πίνακας τοῦ Greco ἢ τοῦ Düger. Αὐτὴ ἡ μύηση λειτουργεῖ βέβαια καὶ ἀντίστροφα. Ἄς σκεφτοῦμε γιὰ παράδειγμα τὴ στάση μας ἀπέναντι στὴ βυζαντινὴ ἀγιογραφία, πρὶν μᾶς τὴν κάνει προσιτὴ καὶ οἰκεία ἡ ἐργασία τοῦ ἀείμνηστου Φώτη Κόντογλου καὶ τῶν μαθητῶν του.

Πρὶν ὅμως ἀνιχνεύσουμε ἔστω κι αὐτὰ τὰ λίγα δείγματα θρησκευτικῆς διάθεσης ἢ μεταφυσικοῦ προβληματισμοῦ στὴν ποίηση τῆς γενιάς τοῦ '30, θὰ πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε ὀρισμένα καίρια σημεῖα. Καὶ πρῶτα νὰ ποῦμε ὅτι κανένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ποιητὲς δὲν κάνει θρησκευτικὴ ποίηση, κανένας τους δὲν παρουσιάζεται ὡς «θρησκευτικὸς» ἢ «χριστιανὸς» ποιητής. Αὐτὸ τὸ δεύτερο ἄλλωστε θὰ ἦταν παράδοξο στὸν τόπο μας, ὅπου οἱ χριστιανικὲς μας ρίζες εἶναι τόσο βαθιές, ὥστε νὰ μᾶς ἀκολουθοῦν, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, συνειδητὰ ἢ ἀνεπίγνωστα, δεμένες μὲ μιὰ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση γεμάτη ποίηση, ἔτσι πού, ὅσο κι ἂν λέει κανεὶς ὅτι τὴν ἀγνοεῖ ἢ τὴν ἀποκηρύσσει αὐτὴ τὴν παράδοση νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ἀρνηθεῖ. Γι' αὐτὸ καὶ τὴ βλέπουμε νὰ φανερώνεται στοὺς ποιητὲς πού μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ, ὡς αἴσθησις καὶ μνήμη, χωρὶς καμιὰ ἰδιαίτερη πρόθεση ἢ προσπάθεια.

Δεύτερο, θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι δὲ θ' ἀναζητήσουμε κανενὸς εἰδους ἀνταπόκριση τῆς ποιητικῆς ἐκφρασης στὸ βιοματικὸ ἐπίπεδο. Ἡ ζωὴ τοῦ καθενὸς τοῦ ἀνήκει, εἶναι ἓνας χῶρος ἱερός καὶ ἀπαραβίαστος, καὶ κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ἐλέγξει ἢ νὰ τὸν σχολιάσει. Αὐτὸ τὸ ἄβατο πού εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἄλλου δὲν ὀφελεῖ νὰ τὸ παραβιάζουμε, γιὰ τὸν ἄπλο λόγο ὅτι δὲν ἐπιδέχεται ἔρευνα. Οἱ ἀρχικὲς ἀπορίες καὶ τὰ ἐρωτήματα τελικὰ παραμένουν. Ἄν φυσικὰ διαθέτουμε τὴν ἀπαιτούμενη ἱκανότητα καὶ ἐντιμότητα, ὥστε νὰ μὴν ἐνδώσουμε στὴν εὐκόλη λύση τῶν ἀβασάνιστων συμπερασμάτων. Ἀντίθετα, ἐκεῖνο πού ἔχουμε στὰ χέρια μας εἶναι τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ, αὐτὸ μᾶς προσφέρεται καὶ μόνο γι' αὐτὸ μπορούμε κάτι νὰ ποῦμε. Καὶ πάλι μὲ πολλὴ περίσκεψη καὶ προσοχή, ὅταν πεισθοῦμε πὼς ἀκούσαμε σωστὰ τὴ δική του φωνή, καὶ δὲ βιαστήκαμε νὰ τὴν ἀλλοιώσουμε μὲ τὰ παράσιτα τῶν δικῶν μας αἰσθημάτων καὶ σκέψεων, μὲ τίς δικές μας καλὲς ἢ κακὲς διαθέσεις, μὲ τίς προκαταλήψεις μας καὶ τὰ παρόμοια.

Τρίτο, ὅτι αὐτὴ ἡ παρουσίασις δὲ φιλοδοξεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἔρευνα τοῦ θέματος πλήρης καὶ ἐξαντλητικὴ. Κάτω ἀπὸ τίς συνθήκες πού ἐτοιμάστηκε, καὶ μέσα στὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ τῆς ὑπομονῆς σας, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἓνας μικρὸς ὀδηγός, ἐνδείξεις μόνο ἢ μικρὲς πινελιές, πού θὰ δώσουν ἴσως ἀφορμὴ σ' ὅσους θελήσουν νὰ ὀλοκληρώσουν τὸν πίνακα.

Ὁ ποιητὴς *Γιώργος Σεφέρης*, ἀπ' ὅπου θ' ἀρχίσουμε, εἶναι τόσο γνωστός, ὥστε περιττεῦει κάθε εἰσαγωγὴ γι' αὐτόν. Ἀπλῶς νὰ θυμίσουμε ὅτι

ὁ τίτλος ποῦ δίνει στὴν τρίτη ἐκδοσὴ ποιημάτων του, μετὰ τὴ «Στροφή» καὶ τὴ «Στέρνα», εἶναι «Μυθιστόρημα» (1935), λέξη σύνθετη ἀπὸ τὸ «μῦθος» καὶ «ἱστορία», ποῦ σημαίνει γιὰ τὸ Σεφέρη ἑλληνικὸς μῦθος καὶ ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἡ ἀναδίφηση τῆς ἱστορίας εἶναι μιὰ διαρκῆς συναίσθηση εὐθύνης ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸν τόπο «μὲ τ' ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ τὴ σύγχρονη θλίψη». Ἡ ἱστορία τὸν φέρνει κοντὰ καὶ στὶς θρησκευτικὲς παραδόσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τὸ ποίημά του «Νεόφυτος ὁ ἐγκλειστος μιᾶ» τοποθετεῖται στὴν Κύπρο τὸ 12ο αἰῶνα, καὶ ἐκφράζει τὸν πόνο τοῦ Νεόφυτου γιὰ τὴ μεταμόρφωση τοῦ κυπριακοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους.

Ἐπέρογκες ἀρχιτεκτονικές· Λαοίων Φαμαγκούστα Μπουφαβέντο· σχεδὸν σκημικά.

Εἶμασταν συνηθισμένοι νὰ τὸ στοχαζόμαστε ἄλλιῶς τὸ «Ἰησοῦς Χριστὸς Νικᾶ»

*ποῦ εἶδαμε κάποτε στὰ τεῖχη τῆς Βασιλεῦσους, τὰ φαγωμένα ἀπὸ γυφτοτσάντηρα καὶ στεγνὰ χορτάρια,
μὲ τοὺς μεγάλους πύργους κατάχαμα σὰν ἐνὸς δυνατοῦ ποῦ ἔχασε, τὰ ριγμένα ζάγια.*

Γιὰ μᾶς ἦταν ἄλλο πράγμα ὁ πόλεμος γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθισμένη στὰ γόνατα τῆς Ἐπερμάχου Στρατηγοῦ,

*ποῦ εἶχε στὰ μάτια ψηφιδωτὸ τὸν καημὸ τῆς Ρωμιοσύνης,
ἐκείνου τοῦ πελάγου τὸν καημὸ σὰν ἦθε τὸ ζύγισμα τῆς καλοσύνης.*

Μὲ τὸν ἴδιο πόνο μιᾶ καὶ γιὰ τὴν παραμόρφωση τῶν Ἁγίων Τόπων σὲ τὸ ποίημά του «Ὁ Στράτης Θαλασσινὸς στὴ Νεκρὴ Θάλασσα».

*Ἰερουσαλήμ, ἀκυβέρνητη πολιτεία,
Ἰερουσαλήμ, πολιτεία τῆς προσφυγιάς.*

.....
** Ἄγνωστες γλῶσσες τῆς Βαβέλ,
χωρὶς συγγένεια μὲ τὴ γραμματικὴ
τὸ συναξάρι μῆτε τὸ ψαλτήρι
ποῦ σ' ἔμαθαν νὰ συλλαβίζεις τὸ φθινόπωρο
σὰν ἔδειναν τὶς ψαροπούλες στὰ μονοζῶγια
ἄγνωστες γλῶσσες κολλημένες
σὰν ἀποτσιγάρα σβηστὰ σὲ χαλασμένα χεῖλια.*

Ἰερουσαλήμ, πολιτεία τῆς προσφυγιάς!

Ἄλλὰ τὰ μάτια τους μιλοῦν ὄλα τὸν ἴδιο λόγο,
 ὄχι τὸ λόγο ποὺ ἔγινε ἄνθρωπος, θεέ μου συμπάθα μας,
 ὄχι τὰ ταξίδια γιὰ νὰ ἰδεῖς καινούργιους τόπους, ἀλλὰ
 τὸ σκοτεινὸ τρένο τῆς φυγῆς ὅπου τὰ βρόφη
 τρέφονται μὲ τὴ βρώμα καὶ τὶς ἀμαρτίες τῶν γονιῶν
 καὶ πῶθουν οἱ μεσόκοποι τὸ χάσμα
 νὰ μεγαλώνει ἀνάμεσα στὸ σῶμα
 ποὺ μένει πίσω σὰ γκαμήλα λαβωμένη
 καὶ τὴν ψυχὴ μὲ τὸ ἀνεξάντλητο κουράγιο, καθὼς λένε.
 Εἶναι καὶ τὰ καρᾶβια ποὺ τοὺς ταξιδεύουν
 ὀλόρθους σὰ μπαλσαμωμένους δεσποτάδες
 μέσα στ' ἀμπάρια, γιὰ ν' ἀράξουν ἕνα βράδι
 στὰ φύκια τοῦ βυθοῦ ἀπαλά.

Ἱερουσαλήμ, ἀκυβέρνητη πολιτεία!

Στὸν ποταμὸ Γιορδάνη
 τρεῖς καλόγεροι φέρον
 καὶ δέσανε στὴν ὄχτη
 κόκκινο τρεχαντήρι.
 Τρεῖς ἀπὸ τ' Ἁγιονόρος
 ἀρμένισαν τρεῖς μῆνες
 καὶ δέσαν σ' ἕνα κλῶνο
 στὴν ὄχτη τοῦ Γιορδάνη
 τοῦ πρόσφυγα τὸ τάμα.
 Πεινάσανε τρεῖς μῆνες
 διψάσανε τρεῖς μῆνες.
 ξαγρούπησαν τρεῖς μῆνες
 κι' ἤρθαν ἀπ' τ' Ἁγιονόρος
 ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη
 οἱ σκλάβοι καλογέροι.

Εἴμαστε ὅλοι καθὼς ἡ Νεκρὴ θάλασσα
 πολλές ὄργιές κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Αἰγαίου.

.....

Συχνὰ συναντάει κανεὶς στὰ ποιήματα τοῦ Σεφέρη στίχους αὐτούσιους
 ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, ὅπως:

Κοιμοῦμαι κι' ἡ καρδιά μου ξαγροπνᾶ. («Ὀνειρο»)
 Καιρὸς τοῦ σπείρειν, καιρὸς τοῦ θερίζειν. («Τελευταῖος σταθμὸς»)
 Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. («Σαλαμίνα τῆς Κύπρου»)

Άλλοτε πάλι βρίσκουμε στίχους που άπηχοϋν μνήμες βιβλικές, όπως στο ποίημά του «Θεατρίνοι, Μ. Α.»

.....Δές
 και την καρδιά μας: ένα σφονγγάρι,
 στο δρόμο σέρνεται και στο παζάρι
 πίνοντας το αίμα και τη χολή
 και του τετράρχη και του ληστῆ.

Χρησιμοποιεί ακόμα ως σημεία αναφορᾶς εικόνες άγιογραφικές:

νησιά, χρώμα θλιμμένης Παναγιάς («Τελευταίος σταθμός»).

ἢ σκηνές από βυζαντινές τοιχογραφίες, όπου εικονίζονται παραστάσεις κολασμένων, όπως στο ποίημα «Λεπτομέρειες στην Κύπρο»:

.....
 Τότες ἦθε ο καλόγερος: σκουφί, κοντόρασο, πέτσινη ζώνη,
 κι' έπιασε να πλουμίξει την κολόκα.
 "Αρχισε απ' το λαιμό: φοινικιές, λέπια και δαχτυλίδια.
 "Επειτα, κρατώντας στην πλατειά παλάμη τη στρογγυλή κοιλιά,
 έβαλε τον παραυλακιστή, τον παραζυγιστή, τον παραμυλωνά,
 και τον κατάλαλο.
 Έβαλε την αποστρέφουσα τα νήπια και την αποκαλόγια
 και στην άκρη, σχεδόν απόκρυφο, τ' άκοίμητο σκουλήκι.

Σε εικόνα πάλι αναφέρεται στους ωραιότατους στίχους, τους πολύ γνωστούς άλλωστε, από το ποίημα «Ένας γέροντας στην άκροποταμιά»:

.....
 Δε θέλω τίποτε άλλο παρὰ να μιλήσω απλά, να μου δοθεῖ
 ετούτη ἢ χάρη.
 Γιατί και το τραγούδι το φωτώσαμε με τόσες μουσικές
 που σιγά σιγά βουλιάζει
 και την τέχνη μας τη στολίσαμε τόσο πολὺ που φαγώθηκε
 από τα μαλάματα το πρόσωπό της
 κι' είναι καιρός να πούμε τα λιγοστά μας λόγια γιατί
 ἡ ψυχή μας αύριο κάνει πανιά.

Περισσότερο ἴσως ἀξίζει νὰ σταθοῦμε στὴ «Στέρνα», σ' ἐκεῖνα τὰ πεντάστιχα ἰδίως ποὺ δίνουν μιὰ εἰκόνα τῆς περιφορᾶς τοῦ Ἐπιταφίου καὶ μοιάζουν προσευχὴ στὸ Χριστὸ τῆς Ἀποκαθάρσεως:

.....
Μεγάλῃ ἀγάπῃ κι' ἄχραντῃ, γαλήνῃ!
Μέσα στὴ ζωντανὴ θέρμη ἓνα βράδι
λόγιες ταπεινά, γυμνὴ καμπύλη,
λευκὴ φτερούγα πάνω ἀπ' τὸ κοπάδι
σὰν ἀπαλὴ στὸν κρόταφο παλάμη.

Τὸ πέλαγο ποὺ σ' ἔφερε σὲ πῆρε
πέρα στὶς λεμονιές τὶς ἀνθισμένες
τώρα ποὺ γλυκοξύπνησαν οἱ μοῖρες
χίλιες μορφές μὲ τρεῖς ἀπλές ρυτίδες
στὸν ἐπιτάφιο συνοδεία βαλμένες.

Σέρνοντε μοιρολόγια οἱ μυροφόρες
ν' ἀκολουθήσει ἡ ἐλπίδα τῶν ἀνθρώπων
στὰ μάτια σφηγωμένη μὲ τὶς φλόγες
φωτίζοντας τὸ χῶμα τὸ τυφλὸ
ποὺ ἰδοῦναι ἀπὸ τῆς ἀνοιξῆς τὸν κόπο.

Φλόγες τοῦ πέρα κόσμου, πυροφάνια
πάνω στὴν ἀνοιξὴ ποὺ σήμερα ἀναβλύζει,
ἴσκιοι θλιμμένοι στὰ νεκρὰ στεφάνια
βήματα... βήματα... ἡ ἀργὴ καμπάνα
μιὰ σκοτεινὴ ἀλωσίδα ξετυλίγει—

.....

Πρόκειται δίχως ἄλλο γιὰ ἓνα ποίημα μὲ βαθὺ συμβολικὸ νόημα. Γιατί τί ἄλλο συμβολίζει αὐτὴ ἡ στέρνα, ἂν ὄχι τὴν παρακαταθήκη τῆς παράδοσής μας, τὶς ρίζες μας ποὺ μᾶς μαθαίνουν τὸ μυστήριό τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς μέσα ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς μας περιπέτειες, μέσα ἀπὸ τὴ συνεχὴ ἐμπειρία τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀνάστασης.

Στὴν ποίηση τοῦ Ἐλύτη, καὶ ἰδιαίτερα στὸ «Ἄξιον Ἐστί», ἡ ἐπίδραση τῆς βυζαντινῆς χριστιανισμοῦ ἀνιχνεύεται στίχο μὲ στίχο. Ὅχι μόνο στὴ μορφή, ἀλλὰ καὶ στὸ περιεχόμενο. Ἀκόμα κι ὁ τόσο γνωστὸς στίχος μὲ τὸν ὁποῖο καταλήγουν οἱ ὕμνοι τῆς «Γένεσης» ὅπως καὶ τὸ «Δοξαστικόν», «Αὐ-

τὸς ὁ κόσμος ὁ μικρὸς ὁ μέγας», βρίσκεται σχεδὸν αὐτούσιος στὸ Λόγο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα»: «οἶόν τινα κόσμον ἕτερον ἐν μικρῷ μέγαν ἐπὶ τῆς γῆς ἴστησιν» (Λόγος 45, P.G. 36). Εἶναι τόσο γνωστὸ αὐτὸ τὸ ποιητικὸ ἔργο, ὥστε δὲ θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ τὸ «Θεέ μου πρωτομάστορα» οὔτε τὸ «Θεέ μου ἐσὺ μὲ θέλησες καὶ νὰ στὸ ἀνταποδίδω», ὅπου καὶ ὁ ὠραῖος στίχος, παρμένος θαρρεῖς ἀπὸ τοὺς Προφῆτες «Ἰδοὺ πού ἐσὺ μιλεῖς κι ἐγὼ ἀληθεύω». Οὔτε ἀκόμα τὸ «Ρόδο μου ἀμάραντο» οὔτε τὴν ἀναφορὰ στὴν Προφητεία τοῦ Ἰεζεκιήλ πού διαβάζεται στὸν Ὁρθο τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ἀπ' ὅπου δαναίζεται καὶ τὸ δεῦτερο στίχο:

*Ἄλλὰ πρὶν στὴν κοιλάδα πού σείστηκε
Λές καὶ στένων ὁ Ἄδης ἐβόησε.*

Γιὰ νὰ συνεχίσει μὲ τὸ ἀναστάσιμο:

*Ἡ ζωὴ πού τὸ θάνατο γεύτηκε
Σὰν τὸν ἥλιο γυμνὴ ξαναγύρισε.*

Κι ἂν ὁ λαὸς μας ἀγάπησε τὸ ποίημα αὐτὸ καὶ τὸ χιλιοτραγούδησε, δὲν εἶναι μόνο γιὰ τὸ μουσικὸ του ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸν τὸν καινούριο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τοῦ ἔλεγε πράγματα ἱερά καὶ γνωστὰ καὶ πολύτιμα. Καὶ δὲν μπορούμε νὰ παραλείψουμε αὐτὴ τὴν ὑποθήκη πού μᾶς ἀφήνει μέσ' ἀπ' τοὺς στίχους τοῦ «Ἄξιον Ἔστί» — γιὰ νὰ περιοριστοῦμε μονάχα σ' αὐτὸ— καὶ πού καταξιώνουν τὸν Ἐλύτη ὡς Ἕλληνα καὶ χριστιανό, καθὼς δείχνει πὼς ξέρει νὰ διακρίνει τὰ μεγάλα κεφαλόβρυστα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ καὶ τὴ ζωογόνα τους δύναμη:

*Ὅπου καὶ νὰ σᾶς βρῖσκει τὸ κακό, ἀδελφοί,
ὅπου καὶ νὰ θολώνει ὁ νοῦς σας,
μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμὸ
καὶ μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.*

Ὁ Νίκος Ἐγγονόπουλος εἶναι γνωστὸς περισσότερο ὡς ζωγράφος, πού ἐφαρμόζει καὶ στὴ ζωγραφικὴ του τὴν ὑπερρεαλιστικὴ του γραμμὴ. Ἡ ποίησή του διακρίνεται γιὰ τὴν ἰδιοτυπία καὶ τὴ μοναδικότητά της, ὅπως καὶ ἡ ζωγραφικὴ του. Μοιάζει νὰ θέλει μὲ τὰ ποιήματά του νὰ προκαλέσει καὶ νὰ διαταράξει τὴν ἡσυχία τῶν ἀνυποψίαστων καὶ νὰ τοποθετήσει τὸν ἀναγνώστη μπροστὰ στίς εὐθύνες του. Ὁ ὑπερρεαλισμὸς του ὑψώνεται σὰν διαμαρτυρία ἀπέναντι σὲ μιὰ λογοκρατούμενη ποίηση, ζητᾷ νὰ καταργήσει ἕναν κόσμον τυποποιημένο πού ἔχει χάσει κάθε ἱκμάδα ζωῆς, ὥστε ἀπ' αὐτὸ τὸ χάος νὰ μπορέσει νὰ βγεῖ μιὰ νέα δημιουργία. Στὰ χρόνια τῆς

κατοχῆς ἔγραψε ἓνα μεγάλο σύνθετο ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Μπολιβάρ» καὶ τὸν ὑπότιτλο «Ἐνα ἑλληνικὸ ποίημα». Κεντρικὸ θέμα του, ἡ μορφή ἑνὸς νοτιοαμερικανοῦ, ἐπαναστάτη στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερία. Μορφή-σύμβολο ποῦ προεκτείνεται στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία τὴν παλαιότερη καὶ τὴν πρόσφατη. Ὑπάρχουν ἀναφορὲς στὸ Ρήγα, στὸν Ἄνδροῦτσο, στὸν Κύριλλο Λούκαρι καὶ στὸν Κωνσταντῖνο τὸν Παλαιολόγο ὅπως καὶ στὰ νησιά μας, στὴν Καστοριά, στὴν Ἀττικὴ, στὴν Πόλη. Ἐξωπραγματικὴ, γοητευτικὴ ἐνότητα, κορύφωση τῆς ποιήσεώς του. Τὸ 1958 τιμήθηκε μὲ τὸ Πρῶτο Βραβεῖο Ποίησης ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας γιὰ τὸ ἔργο του «Ἐν ἀνθρώπῳ ἑλληνι λόγῳ» (1957). Τὸ ποίημα ποῦ ἀκολουθεῖ βρίσκεται στὴ συλλογὴ του «Στὴν κοιλάδα μὲ τοὺς ροδῶνες» (1978), ποῦ περιέχει ποιήματά του τῆς εἰκοσαετίας 1957-1977, μαζὶ μὲ εἴκοσι ἐγχρωμοὺς πίνακες καὶ ἓνα σχέδιο. Ἔχει τὸν τίτλο: «Ποίημα-ἀπομίμησις πολλῶν Ψαλμῶν, ἀρμοσμένο γι' ἀποκλειστικὰ ἀνδρική χορωδία σ' ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ Ἰωάννου Σεβαστιανοῦ Μπάχ».

κατάρτα — Κύριε — σ' ὅποιον ἐπιβουλεύτηκε
 τὸ ψωμί τοῦ ποιητοῦ
 κατάρτα — Κύριε — σ' ἐκείνον ποῦ ἔβαλε βέβηλο χέρι
 στὰ λιγιστὰ χρήματα τοῦ
 πτωχοῦ ζωγράφου
 ποῦ κλεψε τὴ δεκάρα
 ἀπὸ τὴν τεταμένη
 τὴν ταπεινὴ
 τοῦ διακονιάρη
 φούχτα
 κατάρτα!

χαράμι!
 φαρμάκι θὰ γένη τὸ ψωμί!
 καὶ τὸ κλεμμένο νόμισμα:
 καρφὶ προαχτωμένο στ' ἀσπλαχνα τὰ στήθη
 αὐτῶν ποῦ ἔστερεξαν τὶς ἀνομίες
 σ' αὐτοὺς π' ἀδίκησαν τὴ φτωχὴ χήρα
 ποῦ ἐβαρέσαν τὸ ἀπροστάτενο παιδί
 ποῦ σπάσανε τὸ πῆλινο τοῦ διψασμένου τάσι
 π' ἀρνήθηκαν στὸν ἄρρωστο συμπόνια
 ποῦ κοροϊδέψαν τὸ λεπρὸ
 χτύπησαν τὸν τρελλὸ
 καὶ τὸν τυφλὸ παραπλανῆσαν

πὸν δυσκολέψαν τὴ ζωὴ τ' ἀνήμπορου
 στοὺς ψεύδορκους
 στοὺς ἀτιμάσαντες
 σ' αὐτοὺς πὸν βασανίσανε Ὀβροίους εἴτε Χριστιανοὺς
 μέσ' στ' ἄνομα στρατόπεδα τῆς Γερμανίας

ὕ π ά ρ χ ε ι Θεός!

ἡ μέρα περνᾷ
 ἡ ὥρα περνᾷ
 «ἡ κοινωνία γελᾷ»
 σώζονται τὰ προσχήματα
 ὅμως αὐτὸς δὲν τὸ κατάλαβε
 πὸν ἔπεσε νὰ κοιμηθῆ ἄφου διέπραξε τὴν ἀνομία
 πὸς ξημερώθηκε καὶ ξύπνησε καὶ περπατεῖ
 πλέον μέσ' στὴ φοβερὴ μαυρίλα τοῦ θανάτου
 (τὸ στόμα του ἀπὸ τώρα γέμισε χῶματα)
 κι' αὐτοῦ πὸν ψεύστηκε
 κι' αὐτοῦ π' ἀδίκησε
 κι' αὐτοῦ πὸν βάρεσε
 θὰν τὸ πλερώσουνε καὶ τὰ παιδιὰ τους
 καὶ λόγο — ὅπωςδὴποτε — θὰ δώσουν
 ἴσαμε καὶ
 δεκάτη πέμπτη γενεὰ

ὕ π ά ρ χ ε ι Θεός!

ἐτάζονται οἱ καρδιές καὶ τὰ νεφρά!
 καὶ πλάι ἀπ' τὴ σακάτικη τὴ δικαιοσύνη τῶν ἀνθρώπων
 κρύφτεται ἡ Ἐρινία
 βαθειὰ μέσα στὸν ἴδιο φταίχτη φωλιασμένη
 ἀμείλιχτη ἀνελέητη
 πὸν καλὰ ροῦχα καὶ ὄφρικια καὶ νομιμοφάνειες δὲν ψηφᾷ
 πὸν ἡ καλοπέραση — μὰ πρὸς Θεοῦ! — δὲν τὴν ἐνοιάζει
 καὶ τιμωρεῖ
 σκληρὰ
 τοὺς ἄμναλους καὶ τοὺς δειλοὺς πὸν κάνουν τὸ κακὸ
 γιατί

ὕ π ά ρ χ ε ι Θεός!

Ἐ! σὺ ἐπίορκε
 — ναὶ σὺ ὄπου ψευδόρκησες —
 ἐσὺ ποῦ ἐβλαψες μὲ τόσην ἀλαφριά — τὸν πλησίον σου — συνείδηση
 ἀπὸ τώρα ἀκοῦς στῆς νεκρικῆς σου ἀκολουθίας
 τὰ ψαλίσματα
 τοῦ πονηροῦ τοῦ πνεύματος τὰ γέλια
 νὰ σαρκάζουν;
 Ἐ! ψεύτη ἀστὲ ὄσο κι' ἂν προσπαθεῖς
 τὴ μούρη σου
 γιὰ συμπαθητικὴ — κι' ὠραία ἀκόμη — νὰ μᾶς δείξης
 μὴ χάνεσαι:
 τὴ λούζει ἀλάκερη
 τῆς ἔρημης ψυχῆς σου
 ἡ βρώμα
 κι' ἡ ἀνανδρία
 κι' ἡ ψευτιά

ὄ π ἄ ρ χ ε ι Θεός!

ὅπως τοῦ δίκαιου τὸ κάθε τι θεὸ νὰ γενῆ χαλάλι
 ὁ ἀνομήσας — μὴ σᾶς νοιάζῃ — θὰ κριθῇ
 ἀκούσατε τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ ποιητῆ:
 τὸ ἄνομο φωμί δὲν ὠφελεῖ
 ὑπάρχει ὅπωςδὴποτε Θεός:

τὶ κοῖμα ὅμως νᾶν' οἱ ἀνθρώποι τόσο λίγοι!

Ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος εἶναι ποιητὴς μὲ πλούσιο συναίσθημα. Τραγουδάει τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀγάπην, διατηρεῖ τὴ χριστιανικὴ του συνείδηση καὶ συνδέει τὴν ποίησίν του μὲ τὸ λαό. Στὸ ἐκτεταμένο ποίημά του «Ἡ μητέρα μου στὴν Ἐκκλησίαν» ἀντιπαρθέτει στὴν ἀπλοϊκὴ εὐλάβεια τὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας, τὸ Ναγκασάκι, τὶς θερμοπυρηνικὰ δοκιμὰς, τὴ θύελλα τοῦ αἰῶνα.

Ἄλλαξε τὴ μπόλια τῆς ἡ μητέρα μου
 κι ἐτοιμάστηκε νὰ πάει στὴν ἐκκλησία.
 Καθαρὴ σὰν ἀστέρι — παρ' ὅλα τὰ μαῦρα τῆς,
 κατεβαίνει ἕνα ἕνα τὰ σκαλοπάτια κοιτάζοντας
 τὴν εὐγένεια τοῦ ἡλίου καὶ τὶς ἄσπρες πορτοκαλιές.
 Δὲν ξέρει ἡ μητέρα μου τί εἶναι ὁ ἥλιος.
 Τὸν φαντάζεται ἀγάπη ποῦ ἀνατέλλει στὸν οὐρανό.

.....

Τώρα μπαίνει ή μητέρα μου στην εκκλησία.
Τό πρόσωπό της, ανάμεσα στη μαντίλα της μοιάζει
σαν ένα γλυκύτατο, ήμερο φώς
σ' ένα πλαίσιο μαύρο.

Προχωρεί προς τό νόθηκα.
Στέκεται άκίνητη πλάι στο στασίδι της.
Παρ' όλο τό πλήθος, δείχνει όλομόναχη.
Κοιτώντας τόν Παντοκράτορα δέν ξέρει ή μητέρα μου, πώς
ό παντοδύναμος βρίσκεται μέσα στον άνθρωπο.
Πώς είναι άπ' τό χέρι του πού κρέμονται όλα και πώς
όλόκληρη ή γής, δέν είναι παρα ένα
μικρό Ναιγκασάκι.

.....
Μουρμουρίζουν τά χείλη της τόν κανόνα. Κοιτάζει
τό Σωτήρα, τό θόλο, τόν άμβωνα. "Όμως,
νά πού σε λίγο, χωρίς νά τό νιώσει,
έχει σκύψει, έχει φέρει τήν παλάμη της πάνω
στο γυρμένο της μέτωπο και σκέφτεται πάλι.
'Ανακαλεί τό πρόσωπό μου στη μνήμη της.
"Ένα πρόσωπο γιομάτο ρυτίδες,
γιομάτο σπαθιές οριζόντιες και κάθετες.
Δέν ξέρει πώς γίνεται έτσι ένα πρόσωπο.
Δέν θά μάθει ποτέ, πώς χτυπήθηκε
πάνω σε πράγματα γιομάτα γωνιές:
Στήν ανανδρία, στην ψευτιά, στο κατάμαυρο
γέλιο, στο πνεύμα τό δίχως συνείδηση.
Δέν ξέρει ή μητέρα μου τί σημαίνουν αυτές
οι ρυτίδες στην δψη μου. Δέν ξέρει πώς πάνω της
διακρίνονται οι 11 κρεμάλες τής Προάγας,
πώς είναι οι τροχιές άπ' τις σφαιρες πού αελάκωσαν
τό φώς τής πατρίδας μου, πώς είναι τά σχέδια
τής θύελλας του αιώνα μου.

Δέν ξέρει ή μητέρα μου.
"Έχει καιρό νά μ' αλλάξει και δέν ξέρει. Δέν είδε
τά πόδια μου πού έχουν και. Δέν ξέρει πώς είχα
διπλώσει τόν άνεμο στο ραβδί μου και γύριζα
όλο τόν κόσμο. Πώς περπάτησα στα Νησιά
των Χριστουγέννων με τους παραδες,
τήν ώρα πού οι σοφοί μελετούσαν πώς
νά τσακίσουν τη ραχοκοκαλιά τής ανθρώπινης εϋδοκίας.

Δὲν ξέρει πὼς ἔκαμα χίλιες φορὲς
τὸ δρόμο ἀνάμεσα στὴ Σιβηρία καὶ Νεβάδα,
πὼς πῆγα κι ἀντέταξα τὴν ψυχὴ μου, πὼς πάλεψα
λάμπη πρὸς λάμπη. Πὼς σφηνώθηκε στὰ πλευρά μου
μιὰ στήλη πανύψηλη καὶ οὐρλιαζα
καὶ δὲ μ' ἄκουγαν οὔτε κι αὐτοὶ ποὺ κοιμοῦνταν στὸ πλάι μου
οὔτε κι ὁ γέρο-Ταῦγκετος, κουφὸς ἀπ' τὰ χρόνια.

.....
Τώρα ἡ μητέρα μου βρίσκεται ἀνάμεσα
στὰ δυὸ μανουάλια. Προχωρεῖ μὲ μισὰ
μικρὰ βηματάκια. Ἔχει δέσει τὰ χέρια
κάτω ἀπ' τὸ στήθος κι ἡ ὠραία σιωπὴ της
διακρίνεται πάνω ἀπ' ὅλα τὰ πρόσωπα.
Ἀπλώνει μὲ διάκριση παιδιοῦ τὸ σχεδὸν
διάφανο χέρι της. Παίρνει τὸ ἀντίδωρο.
Τὸ διπλώνει μ' ἐδλάβεια στ' ἄσπρο μαντίλι
μὲ τὸ μαῦρο του γύρο καὶ τὸ κρύβει στὸν κόρφο της.
Ἡ λύπη της διάφανη, τῆς σκέπει τὸ πρόσωπο
σὰν μιὰ παρθενία.

Δὲν ξέρει ἡ μητέρα μου
πὼς πράγματα ἄλλα γίνονται πάνω μας.
Λέ μπορεί νὰ ἐννοήσει, δὲν ὑποψιάζεται πὼς
δὲν εἶναι ὁ γιὸς της παρὰ
μόνο ἓνα φύλλο πεσμένο στὸ ρεῦμα
τοῦ κόσμου. Πὼς θὰ πρέπει νὰ σκέφτεται
τὸν κόσμο γιὰ γιὸ της, τὸν ἥλιο γιὰ γιὸ της καὶ πὼς
ἂν εἶναι νὰ κλάψει, πέφτοντας μπρούμυτα,
θὰ πρέπει γι' αὐτοὺς νὰ βάλει τὰ κλάματα.

.....
Μέσα στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου, τὸ καὶ ἔντονα χρωματι-
σμένο μὲ τὴν ἰδεολογία του, ἡ θρησκευτικὴ ἐμφανίζεται συνδυασμένη
μὲ τὴν εὐαισθησία τοῦ ποιητῆ, μὲ τὴ μαγεία τῆς παιδικῆς ἡλικίας, μὲ τοὺς
δραματισμοὺς τῆς ἐφηβείας. Δείγματά της μπορεί κανεὶς νὰ βρεῖ στὸ «Τρα-
γουδι τῆς ἀδελφῆς», στὴν «Ἐαρινὴ συμφωνία», στὸ «Ἐμβατήριον τοῦ Ὀκε-
ανοῦ», σὰν ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα, νοσταλγία καὶ μνήμη. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ
ἀτμόσφαιρα εἶναι δύσκολο ν' ἀναπαραχθεῖ μέσα ἀπὸ μικρὰ ἀποσπάσματα,
ὡς ἀρκεστοῦμε ἐδῶ σὲ μιὰ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα μας γνώμη τοῦ Παντελεῆ Πρε-
βελάκη, ἀπὸ τὴν μελέτη του γιὰ τὸ Ρίτσο:

«Διαμορφώθηκε σ' ἓνα ἐπαρχιακὸ περιβάλλον, ὅπου μόνη πραγματικό-

τητα ήταν ή Ὁρθοδοξία. Ὅχι τόσο τὸ χριστιανικὸ δόγμα, ὅσο τὸ ἦθος τοῦ ὀρθόδοξου, δοκιμασμένο ἐπὶ αἰῶνες, κανόνας τῆς ἀτομικῆς ζωῆς καὶ παράγοντας κοινωνικῆς ἰσορροπίας.

Ὁ Χριστὸς ὑπάρχει στὴν ποίησή του ὡς σύμβολο ποῦ ἐκφράζει τὴν ψυχικὴ περιουσία τόσο τοῦ λαοῦ ποῦ ἀνάθρεψε τὸ Ρίτσο ὅσο καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Ρίτσου. Ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ εἶναι ὁμοία μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ. Κανεὶς δὲν ἀπαρνιέται τὴν ψυχὴ του, ὅταν μάλιστα ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς ἐλπίζει νὰ τροφοδοτήσῃ ἓνα ποιητικὸ ἔργο».

Ὁ ποιητὴς Γ. Θ. Βαφόπουλος φτάνει στὴν ὠριμότητα μέσα ἀπὸ τὴ δοκιμασία τοῦ θανάτου. Ὡς μεταφυσικὴ ἀγωνία ὁ θάνατος κυριαρχεῖ μέσα στὸ ἔργο του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1948 μὲ «Τὰ ἀναστάσιμα» μοιάζει νὰ βρίσκει μιὰ διέξοδο στὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου, ὅστερα ἀπὸ ὀδυνηρὴ καὶ ἐπίμονη ἀναζήτηση. Δεῖγματα αὐτῆς τῆς ἀναζήτησης παρατηροῦνται καὶ στὴ μορφὴ τοῦ ἔργου του ποῦ ὀλοένα ἀνανεῶνεται, γιὰ νὰ καταλήξῃ σ' ἓνα ὕφος λιτὸ ποῦ θυμίζει τὴν ποίηση τοῦ Κάλβου. Τὸ ἀπόσπασμα ποῦ ἀκολουθεῖ εἶναι ἡ κατάληξη ἑνὸς μεγάλου ποιήματος ἀπὸ «Τὰ ἀναστάσιμα», μὲ τὸν τίτλο «Σὺ ἐν ἐμοί», ἀλλὰ καὶ τὸ τέλος μιᾶς ἐναγωνίας ἀναζήτησης τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ποιητῆ. Ἡ ἀναζήτηση στὴν περιοχὴ τῆς κοσμικῆς σοφίας ἀποδείχεται ἀκαρπῆ, ἐνῶ μέσα στὴ φύση διαφαίνονται τὰ ἴχνη τῆς θείας παρουσίας ποῦ ὁμῶς κι αὐτὰ σβήνονται, γιὰ νὰ ζήσει ὁ ποιητὴς τὴν αἴσθησή τῆς μοναχικότητάς του μέσα στὸ σύμπαν, περιορισμένος ἀπὸ «τῶν Ἄστρον τὸ πλέγμα» καὶ «τῆς Νύχτας τὸ φράγμα» καὶ «τοῦ Πόντου τὸ ἀδάμαστο τεῖχος».

.....
*Τὸ ματωμένο μου μέτωπο
 στοῦ ψυχροῦ Πηγαδιοῦ τὸ κρηπίδωμα
 πέφτει βαρύνθωμο.
 Τὸ ἀποσταμένο μου πνεῦμα
 ἀπ' τῶν βλεφάρων τὸ κοίλωμα
 σ' ὀπνωτῆριο ποντίζεται βόθος.*

*Καὶ στῆς ψυχῆς μου τὸ ἐπώδυνο νάρκωμα
 ἰδοὺ Σὺ, ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ Σου,
 ἐπὶ πτερόγων ἀνέμων.
 Στέχεις ὀρθός, ἀνερεῦνητος,
 ἐνώπιος
 ἐνωπίω.*

*Ἀπ' τὸ βαθύ, καταχθόνιο Πηγάδι
 τῆς πολυώδυνης Μοίρας μου*

ἰδοῦ, κατακλύζει τὸ πνεῦμα μου
τῆς βαθειᾶς, μυστικῆς, πολυσήμαντης
Φωνῆς Σου τὸ μήνυμα.

Τῶν λουλουδιῶν, τῶν πουλιῶν καὶ τῶν ἄστρον
ὁ ἐπινίκιος ὕμνος
τῆς ψυχῆς μου ἐμποτίζει τοὺς πόρους.

Καὶ πετιέμαι ἀπ' τῆς νάρκης τὸ πόντισμα
πλήρης Ἠχοῦς οὐρανιας.
Καὶ τευτώνω τὸ ἐπώδυνο σῶμα μου
στῆς νοχτωμένης Ἀβύσσου τὴν ἄκρη.

Τῆς φωνῆς μου τὸν θρίαμβον ἐκπέμπω
στ' Ἄστρα, στὴ Νύχτα, στὸν Πόντο.
«Σὺ ἐν ἐμοὶ» ἀναμέλπει
σ' ἰλαρὴν, ἐπουράνιαν ἀντήχησιν
ὁ ἀδελφωμένος μαζί μου χορὸς
τῶν λουλουδιῶν, τῶν πουλιῶν καὶ τῶν ἄστρον.

Σὺ ἐν ἐμοὶ
Ἄναζητούμενε.

Ὁ Γιώργος Σαραντάρης εἶναι ἓνας σπουδαῖος ποιητής, ἐλάχιστα γνωστός. Γεννημένος στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1908, ἔζησε καὶ σπούδασε στὴν Ἰταλία ὡς τὸ 1931, ὁπότε ἦρθε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔκανε τὴ στρατιωτικὴ του θητεία. Πέθανε στίς 26/2/1941 ἀπὸ τὴς κακουχίης τοῦ πολέμου ὡς ἀπλὸς στρατιώτης στὴν πρώτη γραμμὴ. Πρωτοεμφανίζεται στὰ Γράμματα τὸ 1933 μὲ τὴν ποιητικὴν του συλλογὴ «Οἱ ἀγάπες τοῦ χρόνου», καὶ φέρνει ἓνα νέο εἶδος ποίησης γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἀργότερα ἐπιβλήθηκε μὲ τὸ Σεφέρη καὶ τὸν Ἐλύτη. Ἀληθινὸς ποιητής καὶ πνευματικὸς ἄνθρωπος, μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ζῦνυμα τῆς ἑλληνικῆς αὐτογνωσίας, μὲ ἦθος ξεχωριστό, μὲ χαρακτῆρα σεμνὸ καὶ ἀσυμβίβαστο, δημοσίευσε ἐκτός ἀπὸ τὴς ἑννέα του ποιητικῆς συλλογῆς καὶ τρία φιλοσοφικὰ δοκίμια, στὰ ὁποῖα πραγματεύεται τὴ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς, «ἀλλὰ σὰν δικό του μήνυμα προσωπικό, ποὺ τὸ εἶχε κατακτήσει ὁ ἴδιος καὶ τὸ ζοῦσε συνδέοντάς το μὲ τὴν ἑλληνικὴ Παράδοση» γράφει ὁ Γιώργος Μαρινάκης γιὰ τὸν Σαραντάρη (1961), καὶ συνεχίζει:

«Ἦταν ἓνας Ἕλληνας μυστικὸς, Ἀκροπολίτης καὶ Αἰγαιοπελαγίτης, ἓνας Ἕλληνας Χριστιανὸς Ὁρθόδοξος ποὺ ἔφερνε μαζί του τὸν ἑλληνικὸ Σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἄνθρωποι του καὶ τὰ πράγματά του, τόσο τοῦ Οὐρανοῦ ὅσο καὶ τῆς Γῆς καθὼς καὶ ὁ Θεὸς του εἶχαν καὶ ἔχουν τὴν ἀπολυτό-

τητα και αιωνιότητα, την ευγένεια και απλότητα, τη σαφήνεια και καθαρότητα και άταραξία της ελληνικής γης και του ελληνικού ουρανού. Φιλοσοφούσε κι έγραφε ποίηση γιατί δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς, σαν ένας πιστός, σαν απόστολος και ίσως άγιος του πνεύματος, ακόμα κι όταν οι συνάνθρωποί του δεν ήθελαν ν' ακούσουν το κήρυγμά του. Γι' αυτόν η Ποίηση είναι προπάντων πνευματική πράξη, με όμορφιά τη δική της πνευματική όμορφιά. Η ποίησή του, ενώ είναι πέρα για πέρα γνήσια ελληνική ποίηση, που βγαίνει από την ελληνική γη και παράδοση, μυρίζει ελληνικό άγέρα, ήλιο και θάλασσα, λιγόστιχη σαν άρχαιο ελληνικό επίγραμμα και άπéριττη σαν ελληνική éκκλησία, είναι και ευρωπαϊκή, βρίσκεται στο παγκόσμιο κλίμα της Μοντέρνας Ποίησης, χωρίς όμως το άγχος και την έρημιά που διακρίνουν τα περισσότερα έργα της.

Ήταν και μοντέρνος και παλιός και πέρα απ' αυτά Μελλούμενος, με μηνύματα σταλμένα και βγαλμένα από το Μέλλον. Γιατί ζώντας είχε ξεπεράσει και νικήσει το θάνατο, ζούσε σ' ένα Παρόν ζωντανό, όνειρου, έρωτα, ήρωικής και σεμνής ζωής, παραδεισιακής θαλωρής, μιάς άλλης, διαφορετικής απ' όσες ξέρουμε, άπροσμέτρητης χαράς. "Ένα Παρόν ζωγραφισμένο με τα άπαλά χρώματα της ελληνικής γης κι άρωματισμένο με την άρμύρα της ελληνικής θάλασσας και το διάφανο άγέρα του ελληνικού ουρανού."

Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί κανείς πράγματι να τα ψηλαφήσει στα δείγματα από την ποίησή του που ακολουθούν:

T' ΟΥΡΑΝΟΥ

Ή ο ουρανός είν' ένας τόπος που κατοικείται από μās, όχι μονάχα άφου πεθάνουμε, αλλά και τώρα. Όμως τώρα άγνοούμε τον ουρανό. Τόν βλέπουμε και δεν τον άγγίζουμε. Δεν ξέρουμε πως ζούμε μέσα του. Πιανόμαστε πάνω του όπως τα παιδιά στα δέντρα. Και νομίζουμε πως πιανόμαστε απ' τη γή!

*Πάλι ο ουρανός άνοίγει έδώ την Πόλη
Πάλι σηκώνει τη σημαία
Έμεις μπαίνουμε χωρίς φόβο
Τα μάτια τα πουλιά μαζί μας μπαίνουν
Άστράφτει ή πολιτεία άστράφτει ο νους μας
Ή φαντασία τους κήπους πλημμυράει
Είναι παιδιά που στέκονται στις βρύσες
Κορδαλλοί στους όρθρους άκουμπάνε
Στις λεμονιές άγγελοι χορτάτοι
Είναι άηδόνια που παντού ξυπνάνε
Φλογέρες παίζουν, έντομα βουίζουν*

Εἶναι τραγούδια ἢ στάχτη τῶν νεκρῶν
 Καὶ οἱ νεκροὶ κάπου ἀναγεννιοῦνται πάλι
 Ὅλοῦθε μᾶς μαζεῦεὶ ὁ Θεὸς
 Ἔχουμε χέρια καθαρὰ καὶ πᾶμε.

Ἀπὸ δῶ χάμον νὰ σηκῶστε τὰ δέντρα
 Γιατὶ δὲ μᾶς ἀφήρουν νὰ πετᾶμε
 Μὴ βλέπετε πὼς ἀνοιξαν τ' ἀστέρια
 Θέλουμε ἀπὸ δῶ ν' ἀρχίζει ὁ δρόμος
 Καὶ σὰν ἐγκαταλείψουμε τὴ γῆ
 Χαμόγελα λουλούδια τὴν εὐθεία νὰ τὴν κρατᾶνε
 Ἐσὸ τὰ δέντρα μὲς στὰ μπράτσα σου νὰ φέρνεις
 Κάτω ἀπ' τοὺς ὤμους μου τὰ σόννεφα ἐγώ.

Πάλι ὁ οὐρανὸς ἀνάμεσά μας τρέχει
 Μὲ μάτια ποῦ τοῦ βγαίνουν ἀπ' τὸ σῶμα
 Ἡ πράσινη πορεία του
 Σκόνη δὲ σηκώνει
 Εἶναι τόσα τὰ δέντρα ποῦ ξυπνᾶνε
 Εἶναι τόσα τὰ δέντρα ποῦ κοιμοῦνται
 Ὅποιοι ξυπνᾶ, σὲ θάσος θὰ ξυπνήσει
 Καὶ στέγη ἀπὸ φύλλα θὰ γιοστᾶσει
 Ὅποιοι κοιμᾶται τώρα
 Σὲ νερὰ θὰ κοιμηθεῖ
 Σὲ χλόη.

Μιά μέρα δίχως θάνατο δίχως τροφή καὶ ἄμμο
 Κι ἡ ἀναπνοὴ ἑνὸς παιδιοῦ νὰ μὴν τὴν ἀγαπάει
 Νὰ θέλει μέρα πιὸ ζεστὴ καὶ δῶρα πιὸ μεγάλα
 Νὰ θέλει σῶμα ὀλόανοιχτο σὰν τὴν ψυχὴ ποῦ ἀκμάζει
 Κι ἕνα λουλούδι ἐδῶ ἕνα λουλούδι ἐκεῖ νὰ κάνουν τὸ παιχνίδι
 Νὰ κάνουμε τὸν τζιτζικὰ νὰ κελαϊδάει, τὸν ἄνεμο νὰ σπέρνει
 Ἐνῶ σιμὰ κι ἀπόμακρο ὁ κάμπος μὲ τοὺς ἥλιους
 Δὲ θάχει θάλασσα ποτὲ νὰ τὸν ἀκαρτεροί.

Ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ψυχὴ
 Μπορεῖ μὲ γέλια νὰ πεθαίνει
 Μπορεῖ μὲ γέλια νὰ ξυπνᾶ
 Κι οἱ ἄγγελοι
 Ὅσων ἐλεύθεροι ἄνθρωποι

Νά καίνε τήν ψυχή
 Νά τή σηκώνουν
 Νά τήν ανοίγουν στὸν οὐρανὸ
 Τὰ μάτια της ν' ανοίγουν
 Τὴ γλῶσσα της νά λύνουν
 Ἐνώ τὰ σύννεφα θά λιώνουν
 Κι ἡ γῆ θά σχηματίζεται ξανά
 Κι ὁ οὐρανὸς θά λέει
 Ὁ ἄνθρωπος δὲ φτάνει πιά.

Ἡ ποίηση τοῦ ἀείμνηστου *Τάκη Παπατσώνη* εἶναι μιὰ ποίηση καθαρὰ θρησκευτική. Πλούσια σὲ χυμὸς ἀπὸ τὴν ἐμπεριστατωμένη γνώση τῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, μεστή σὲ στοχασμὸ, τολμηρὴ στὸν προβληματισμὸ της. Μέσα σ' ἓνα κλίμα ἀποσύνθεσης καὶ ἀπόγνωσης, χαράζει μιὰ πορεία σταθερὰ προσανατολισμένη στὴν Πίστη, μ' ἓνα τρόπο δικό του, ἐντελῶς προσωπικό, καινούριο γιὰ τὰ καθιερωμένα σχήματα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνανέωση ποὺ ἔφερε στὴν ποίηση, χάρη στὴν εὐρυμάθειά του γνώρισε στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ τοὺς σημαντικότερους ξένους πνευματικούς διανοητὲς καὶ λογοτέχνες. Ἡ ὕψηλὴ στάθμη τῆς καλλιέργειας καὶ τοῦ ἠθους του τοῦ δίνουν μιὰ θέση ξεχωριστὴ μέσα στὸν κόσμον τῶν Γραμμάτων τῆς ἐποχῆς μας, μέτρο καὶ πρόκληση γιὰ τοὺς νεότερους. Τὰ δύο ποιήματά του ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἀπὸ τὰ παλαιότερα, γραμμένα ἀντίστοιχα στὰ 1929 καὶ 1933.

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΣΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Τῆς Ἀναλήψεως, στίς πρωινὲς Λειτουργίες
 ὀρμήσανε στὴν Ἐκκλησία σωρὸς Περιηγητῆς.
 Ὅλοι τοῦ «Σὰν Τζερβάσι». Ἄστοι τοῦ Βύρτεμπεργκ.
 Καλοκαιρινοί. Ζέστη εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ πρωί.
 Μπῆκαν σὰν κύμα. Φέρον ταραχή.
 Μονάχη, ἀτάραχη, ἡ Ἐκκλησία
 κράταγε τίς Ὁρῆς της. Τραβοῦσε τὸν Κανόνα.
 Γενικά, ἐπόπτευε, ἴδιος ὁ Θεός, καὶ ἀγάλλιαζε,
 ὄλους μαζί τοὺς πιστοὺς, ὅθε καὶ ἂν ἦταν.
 Μέτρο Ἀποστολικὸ καὶ Νόμος
 ἦταν ὅλα τὰ ἔνδον τοῦ Θυσιαστηρίου.
 Τὴν πλήρη Τάξη διόλου δὲν ἔθιγε
 ἡ ἀταξία τοῦ συμπτώματος.

ΑΦΘΑΡΣΙΑ

Βαθύτατα λαλήματα ἔρχονται ἀπὸ τὸ σκότος
 ποὺ προηγείται τῆς Ἀδγῆς· εἶναι τὰ φῶτα τῆς ψυχῆς,
 τ' ἀνώτερα τοῦ Ἥλιου. Χαίρε, Ἄστρο μου πνευματικό,
 χαίρε, Ὁρθρε ποικιλμένε, Ἄγγελε αἰωνιότητος,
 Σφραγίδα φυλαγμένη τῆς Ἀσφαλείας πὼς ἀληθῆ
 εἶναι τὰ ὑποσχημένα. Ὡστε λοιπὸν εἶναι ἀληθές,
 ὥστε λοιπὸν ΕἶΝΑΙ Ψυχὴ, δικοὶ τῆς ὅλοι οἱ Κῆποι,
 ὅλες οἱ Ἐδέμ τῆς ἀνήκουσε, Ψυχὴ ἀλαφοῖα νὰ ροβολᾷ
 ὄξω τυφλῆς Μερίμνης, νὰ ὑπερπηθᾷ τοιχώματα
 Φθορᾶς ὀμπόδια χρόνου, νὰ βλέπει, ὄξω ἀπ' τὰ στενά,
 ὀμποδοισμένες Λίμνες, Καρπούς στητούς, θεόδοτους,
 χρωματιστούς, χυμώδεις καὶ Λεοπαρδάλεις λαστικῆς
 μὲ μάτια φλογοβόλα καί, τέλος, ποικιλία πολλή
 καὶ ἄφθονη Παραδείσων.

Ἄστρο μου, μάκρυνε ἀπὸ μὲ
 τὸν Φθόνον, πέρα ὡς πέρα. Σκυλόμορφος καὶ πονηρός,
 πὲς νὰ σταθεῖ μακριά μου. Νὰ κάτσω νὰ συγκεντρωθῶ,
 τὰ τεκταινώμενα νὰ ἰδῶ, τὸν Ἥλιο τὸν προαιώνιο,
 τὴν Προόδόν του ἀγοπρεπῆ, διὰ μέσου τῶν προφητικῶν
 Σχεδίων τῶν Συννέφων, νὰ φθάσω Μεσουράνημα,
 καὶ νὰ κραυγᾶσω «Στήτω τὸ φῶς, στοχαστικὸς
 ἄνθρωπος ἀναστήτω ὁ πρὶν νεκρὸς στὶς Φάραγγες,
 στὰ Σκιάφωτα, στὶς Φυλλωσιές, ἄς ἀναβῆι μὲ συνοδείες
 πουλιῶν, κεληδισμούς, ροὴς ὑδάτων καὶ ὅλες τὶς Χαρὲς
 ἐνοῦ καινούργιου Αἰῶνα».

Ἐδῶ ἄς τελειώσῃ αὐτὴ ἡ μικρὴ σταχυολόγησις ἀπὸ μιᾶ πρώτῃ ματιᾷ
 σὲ μερικοὺς μόνο ἀπὸ τοὺς ποιητῆς τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Μιᾶ πραγματικὴ
 ἔρευνα θὰ εἶχε ὄχι μόνο νὰ ἀσχοληθεῖ καὶ μ' ἐκείνους ποὺ ἔδῶ γιὰ λόγους
 χρόνου δὲν ἀναφέρθησαν, ἀλλὰ καὶ νὰ διακρίνει τὶς ἰδιαίτερες ἀποχρώσεις
 ποὺ παίρνει ἡ θρησκευτικότης στὴν ποίησις τοῦ καθενὸς ἀπ' αὐτοὺς καὶ
 νὰ ἐπισημάνει τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἐκφράζεται. Μιᾶ τέτοια
 διεξοδικὴ ἐργασία θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ πολὺ περισσότερο κριτικὰ ἀπέ-
 ναντι στὴν ποίησις αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς καὶ νὰ καταλήξῃ ἴσως
 σὲ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Τὸ πεδίο παραμένει ἀνοιχτὸ γιὰ ὄσους
 θὰ ἤθελαν νὰ τὸ διερευνήσουν.

ΕΡΡΙΚΟΥ ΧΑΤΖΗΑΝΕΣΤΗ

«ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ» ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ*

Είναι κοινός τόπος ότι, όπως την επιστημονική εικόνα μιας χώρας και μιας εποχής, δεν την συνθέτουν μόνον τὰ επιστημονικά συγγράμματα, αλλά και — πολλές φορές ιδιαίτερος — τὰ επιστημονικά περιοδικά, όπου δημοσιεύονται οί νέες θεωρίες και εφευρέσεις, πού προωθοῦν και προάγουν διάφορες πτυχές τοῦ ἐπιστητοῦ, ἔτσι και τὴν φιλολογική ζωὴ ἑνὸς τόπου και μίας ἐποχῆς, δὲν τὴν συνθέτουν μόνον οί Συλλογές διηγημάτων και ποιημάτων, τὰ μυθιστορήματα, οί νουβέλλες, τὰ θεατρικά ἔργα και τὰ δοκίμια, ἀλλά και τὰ περιοδικά ἔντυπα ἐκεῖνα, ὅπου καθρεφτίζονται οί λογοτεχνικές ἀναζητήσεις και προβληματισμοί, δημοσιεύονται — ἔκτος ἀπὸ καθαρῶς λογοτεχνικά κείμενα — και νέες ἀπόψεις και θεωρίες γιὰ τὴν καλλιτεχνική λειτουργία και ἀποτυπώνεται τὸ γενικώτερο φιλολογικό πνεῦμα μίας ἐποχῆς. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πει πὼς χωρὶς τὴν ζωτική ὑπαρξὴ τῶν φιλολογικῶν-λογοτεχνικῶν περιοδικῶν, ὅπου διακινοῦνται νέες ιδέες και ἐξαγγέλλονται νέα ποιητικά ἢ ἄλλα λογοτεχνικά ρεύματα πού δίνουν τὸ ἔναυσμα γιὰ νέα καλλιτεχνική δημιουργία, ἢ Ἱστορία τῆς Γραμματείας δὲν θὰ ἦταν παρὰ ἀπαρίθμηση τίτλων διαφόρων βιβλίων και ὀνομάτων. Εἶναι γνωστὸ πὼς στὴ Γαλλία ιδιαίτερος — ἀλλὰ και στὴν Ἑλλάδα — ὅλες οί νεωτερικές ποιητικές ἢ γενικώτερα λογοτεχνικές Σχολές βρῆκαν τὴν ἔκφρασή τους πρῶτα σὲ φιλολογικά περιοδικά, πρὶν οί συγκεκριμένοι ὀπαδοί τους ἐκδώσουν σὲ βιβλία τοὺς νέους προσανατολισμούς τους. Εἶναι γνωστὸ ἀκόμα πὼς μεγάλα ἔργα τῆς ξένης Λογοτεχνίας και τῆς δικῆς μας, πρωτοεῖδαν τὸ φῶς σὲ ἐβδομαδιαῖα ἢ μηνιαῖα περιοδικά. Οί «Δαιμονισμένοι» π.χ. τοῦ Dostoevsky πρωτοδημοσιεύθηκαν στὰ τεύχη τοῦ μηνιαίου Ρωσικοῦ

* Τὸ κείμενο τοῦτο εἶναι ὁμιλία τοῦ κ. Ἐρρίκου Χατζηάνεστη πού ἔγινε στὴν τιμητική ἐκδήλωση ἀπὸ τοὺς «Λάϊους» Ἀθηνῶν γιὰ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Πέτρο Χάρη στὴν Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία (31 Μαρτίου 1986). Στὴν ἐκδήλωση αὐτὴ οί «Λάϊοι» ἀνακοίνωσαν ὅτι προκηρῶσσαν βραβεῖο μὲ τὴν ἐπωνυμία «Πέτρος Χάρης—“Νέα Ἐστία”», μὲ θέμα τὴ συγγραφὴ λογοτεχνικοῦ ἀφηγήματος (διήγημα, νουβέλλα, μυθιστόρημα) και μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 200.000 δρχ. Τὸ βραβεῖο ἀπονέμεται σὲ νέους λογοτέχνες κάτω τῶν 50 ἐτῶν.

περιοδικῷ «Ρωσικὸς Ταχυδρόμος», τὸ 1870. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ μυθιστορήματα τοῦ Thomas Hardy, τὸ «Far from the Madding crowd», δημοσιεύθηκε πρῶτα στὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ «The Cornhill Magazine». Καὶ στὴν Ἑλλάδα μυθιστορήματα καὶ νουβέλλες τοῦ Παπαδιαμάντη θὰ δοῦνε πρῶτα τὸ φῶς σὲ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς: «Ἐμποροὶ τῶν Ἑθνῶν» στὸ περιοδικὸ «Μὴ Χάνεσαι» τοῦ Γαβριηλίδου, 1882-83, Χρῆστος Μηλιόνης στὸ περιοδικὸ «Ἑστία» 1885, «Ἡ Φόνισσα» στὸ περιοδικὸ «Παναθηναϊα» τὸ 1903. Στὸ περιοδικὸ «Πανδώρα» δημοσιεύθηκε τὸ 1850 τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ραγκαβῆ «Ὁ Αὐθέντης τοῦ Μωρέως». Καὶ ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, στὴν «Νέα Ἑστία» θὰ πρωτοδοῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μυθιστορήματα καὶ διηγήματα τῆς νεώτερης πεζογραφίας μας.

Στὴν Ἑλλάδα λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ἐγίνε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη κυκλοφορίας περιοδικῷ. Τὰ πιὸ γνωστὰ περιοδικὰ ποῦ εἶχαν τεθεῖ σὲ κυκλοφορία τότε καὶ δὲν εἶχαν αὐστηρὸ φιλολογικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ φιλοξενοῦσαν στὶς σελίδες τους γνωστὰ ὀνόματα τῆς λογοτεχνίας, ἦταν: «Ἡ Ἰόνιος Ἀνθολογία» 1835, ἡ «Εὐτέρπη» 1847-1855, ἡ «Πανδώρα» 1850-1872, «Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη» 1865-1873, «Χρυσσαλὶς», καὶ «Ἑστία». Πρὸς τὸ τέλος ὅμως τοῦ 19ου αἰῶνος κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἓνα περιοδικὸ μὲ σαφῆ λογοτεχνικὸ προσανατολισμὸ καὶ μὲ συνέπεια στὴ θητεία ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ρεύματος, «Ἡ Τέχνη» τοῦ Κ. Χατζόπουλου, 1898-1899. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνος μας ἄρχισαν νὰ ἐκδίδονται πολλὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν «Νουμᾶ», 1904, ποῦ ἦταν τὸ μαχητικὸ ὄργανο τῆς Δημοτικῆς Ἰδεολογίας, ἄλλα εἶχαν γενικὸ χαρακτήρα καὶ ἄλλα συγκεκριμένον καλλιτεχνικὸ προσανατολισμὸ. Ἀναφέρω μερικὰ μόνον ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ ποῦ ἦταν σὲ κυκλοφορία μέχρι τὸν τελευταῖον παγκόσμιον πόλεμον: «Διώνυσος» 1901-2, «Ἀκρίτας» 1904-6, «Ἡγησῶ» 1907-8, «Βωμὸς» 1919, «Μοῦσα» 1922, «Νέα Τέχνη» 1924, «Ἰδέα» 1933, «Νέα Γράμματα» 1935, «Τὸ Τρίτον Μάτι» 1935-36, «Τὰ Προπύλαια». Ἀφῆνω τελευταία τὴν «Νέα Ἑστία», ποῦ ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται τὸ 1927 καὶ συνεχίζει ἀδιάλειπτα μέχρι σήμερον τὴν ἐκδοσὴ τῆς. Εἶναι τὸ μόνον φιλολογικὸ περιοδικὸ ποῦ παρουσίασε μιὰ καταπληκτικὴ ἀντοχὴ στὸν Χρόνον. Δὲν εἶναι μυστικὸ πῶς τὸ δεκαπενθήμερον περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» εἶναι πλέον θεσμὸς φιλολογικὸς στὰ Γράμματά μας. Ἐνα περιοδικὸ ποῦ ἔχει πλησιάζει τὴν ἑξηκονταετία, ἐκδιδόμενον συνεχῶς, ἀδιάλειπτα, κάτω ἀπὸ ὁποιοσδήποτε συνθήκες, ἐθνικὲς, πολιτικὲς ἢ κοινωνικὲς, μὲ συνέπεια καὶ μὲ συνείδηση εὐθύνης καὶ πρὸς τὴν Τέχνην καὶ πρὸς τὸ κοινωνικὸ σύνολον, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται, ἀποτελεῖ φαινόμενον γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ σταθμὸ σημαντικὸ στὴν νεώτερον Γραμματεία μας καὶ Παιδείαν. Μὲ ἐξαιρέση τὴν «Νέα Ἑστία», ἀπὸ τὰ περιοδικὰ ποῦ ἀνέφερα, κανένα δὲν ξεπέρασε δέκα χρόνια ζωῆς. Δὲν μπορῶ νὰ ξέρω τοὺς λόγους τῆς διακοπῆς τῆς ἐκδοσῆς τους, διαισθᾶ-

νομαι όμως ότι ήρθε κάποια στιγμή που το αναγνωστικό κοινό που τα παρακολουθούσε είχε αρχίσει να αισθάνεται κόπωση που οδηγεί στην αδιαφορία. Δεν συνέβη όμως αυτό στη «Νέα Έστία». Ένα περιοδικό που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις και του πιο αυστηρού αναγνώστη, που ξέρει να συγκεντρώνει τα πρώτα λογοτεχνικά ονόματα κάθε εποχής, που εκφράζει όχι αποκλειστικά μιὰ τάση ή μιὰ λογοτεχνική ή ποιητική Σχολή, αλλά όλες όσες έχουν να προσφέρουν κάτι παραμόνιμο στην Τέχνη· ένα περιοδικό που ξέρει να ανακαλύπτει τα νέα ταλέντα, να τα φιλοξενεί στις στήλες του και χάρη σ' αυτό, με τον καιρό να σπάζουν αυτά το φράγμα της σιωπής του αναγνωστικού κοινού· ένα περιοδικό που είναι ικανό να εκφράζει αδιάκοπα τον σφυγμό της νεοελληνικής πραγματικότητας, που ανιχνεύει διαρκώς τα νέα πνευματικά ρεύματα και γνωρίζει να ξεχωρίζει τα βιώσιμα από αυτά· ένα περιοδικό, τέλος, που ανανεώνεται συνεχώς και προβάλλει τις νέες πνευματικές αξίες, χωρίς ποτέ να λησμονεί τις παλαιότερες, ένα τέτοιο περιοδικό είναι σε θέση να ξεπεράσει τα οποιαδήποτε εμπόδια — κυρίως οικονομικά — στην έκδοτική του πορεία και, βέβαια, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν περιοδικό της διάρκειας. Τέτοιο περιοδικό της διάρκειας και άντοχής στον Χρόνο είναι ή «Νέα Έστία». Και δεν θά ήταν ύπερβολή αν λέγαμε πως το περιοδικό αυτό αποτελεί την άγρυπνη συνείδηση της εξελικτικής πορείας των Γραμμάτων μας. Όταν ο άλησμόνητος Γρηγόριος Ξενόπουλος, ιδρυτής της «Νέας Έστίας», παρέδιδε το 1933 το περιοδικό στον Πέτρο Χάρη για να το συνεχίσει, ήξερε, με το άσφαλο κριτήριό του, ότι το παρέδιδε σε πολύ αξια χέρια. Και πραγματικά δεν άργησε ή «Νέα Έστία», κάτω από την Διεύθυνση του Πέτρου Χάρη, να αναχθεί σε περιοδικό περιωπής και να καταστεί το σοβαρότερο και έγκυρότερο λογοτεχνικό όργανο, μέσα από το οποίο άκούοταν ή φωνή όχι μόνον των φτασμένων λογοτεχνών, σε οποιαδήποτε Σχολή και αν ανήκαν, αλλά και των νέων ταλαντούχων, οί όποιοι άργότερα, σχεδόν κατά κανόνα, κατελάμβαναν εξέχουσα θέση στα Γράμματά μας.

Όσοι διαβάζουν την «Νέα Έστία», θά έχουν προσέξει την επιμελημένη διαρθρωτική δομή του περιοδικού. Κατά κανόνα το πρώτο κείμενο είναι ποιητικό και συνήθως είναι ποίημα γνωστού καταξιωμένου ποιητή.

Άκολουθεί πάντοτε ένα δίσηλο γραμμένο από τον ίδιο τον Πέτρο Χάρη, όπου σχολιάζεται συνήθως ένα πνευματικό γεγονός ή εκφράζονται στοχασμοί πάνω σε θέματα Τέχνης και ζωής. Στις επόμενες σελίδες εναλλάσσονται μεθοδικώτατα οί μελέτες και τὰ δοκίμια με διηγήματα και ποιήματα. Και είναι παρατηρημένο πως σε κάθε τεύχος του περιοδικού δημοσιεύονται ξένα κείμενα γνωστών λογοτεχνών σε προσεγμένη μετάφραση. Στις τελευταίες σελίδες του περιοδικού, με τον τίτλο Δεκαπενθήμερο, συγκεντρώνονται τὰ κυριότερα καλλιτεχνικά γεγονότα του δεκαπενθημέρου, δικά μας και ξένα, δημοσιεύονται βιβλιοκρισίες, θεατρικές και μουσικές κριτικές και παρέχε-

ται σὲ ἰδιαίτερη στήλη μιά σύντομη πληροφόρηση γιὰ δημοσιεύματα τοῦ Τύπου σχετικά μὲ τὴν λογοτεχνία καὶ τὰ πνευματικὰ ζητήματα. Παίρνω στὴν τύχη ἓνα παλαιότερο τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας», ἀριθ. 798 τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 1960 καὶ διαβάζω στὸ ἐξώφυλλο τὰ περιεχόμενα: Ποίημα τοῦ Ν. Προεστόπουλου, σκέψεις τοῦ ἴδιου τοῦ Χάρη, μελέτη τοῦ Εὐ. Παπανούτσου: «Ἡ συγκινησιακὴ θεωρία τῆς Τέχνης», «Ἀναδρομὴ σὲ μακρινούς τόπους καὶ χρόνους» τοῦ Σταύρου Κωστόπουλου, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὰ Μουσεῖα τῆς Κίνας καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς, διήγημα τοῦ Τσέχοφ: «Ἡ Στέππα», ποίημα, μετάφραση ἀποσπάσματος ἀπὸ τὴν «Ἡρωδιάδα» τοῦ S. Mallarmé, διήγημα, τὸ «Ἑλληνικὸ παιδικὸ λογοτέχνημα», μελέτη τοῦ Κ. Γεωργούλη γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Edmund Husserl, ἀκολουθοῦν ποιήματα καὶ διηγήματα, μελέτη τοῦ Γ. Σταυρόπουλου μὲ θέμα Dante καὶ Βεατρίκη, ἀνέκδοτες σελίδες τοῦ γνωστοῦ Γάλλου συγγραφέα Roger Caillois σὲ μετάφραση I. Πράτσικα, τέλος, συνέχεια τῆς μετάφρασης τοῦ Δὸν Κιχώτη τοῦ Θερβάντες. Σὲ κάθε τεῦχος διαπιστώνεται αὐτὴ ἡ πλούσια ἐπιλογὴ λογοτεχνημάτων καὶ στοχαστικῶν μελετῶν δικῶν μας καὶ ξένων. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία ἑνὸς περιοδικοῦ καὶ ἡ προσφορὰ του στὰ Γράμματα κρίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν βιβλιοκρισία καὶ τὶς κριτικὲς, γενικώτερα. Ὁ Π. Χάρης καὶ παλαιότερα ἀλλὰ καὶ πρόσφατα, μέχρι σήμερα, ἔχει συγκεντρώσει στὴ «Νέα Ἑστία» τοὺς ἀξιολογώτερος κριτικούς. Ἐναφέρω ἐνδεικτικὰ μερικὰ ὀνόματα ἀπὸ τὰ πιὸ καταξιωμένα τῆς Νεοελληνικῆς κριτικῆς: Κλ. Παράσχος, Τ. Ἄγρας, Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος, Π. Χάρης, Κ. Θ. Δημαρᾶς, Γιάννης Χατζίνης, Ἄλκης Θρυλός, Δ. Κόκκινος, Χρ. Καροῦζος, Σέμη-Παπασπυρίδη Καροῦζου, Δ. Παπακωνσταντίνου, Ἄπ. Σαχίνη, Αὔρα Θεοδωροπούλου, Γ. Μακρῆς, Ε. Μόσχος. Ποιὸς δὲν θυμᾶται τὴν ἐπὶ τριακονταετία ἀδιάλειπτη βιβλιοκρισία τοῦ ἀλησμόνητου Γ. Χατζίνη, τὸν ὁποῖο διαδέχθηκε ὁ καθ' ὅλα ἀξιὸς του Δ. Παπακωνσταντίνου. Ποιὸς μπορεῖ ποτὲ νὰ ξεχάσει τὶς ἐμπνευσμένες βιβλιοκρισίες τοῦ ἀξιολογώτερου κριτικοῦ τῆς νεώτερης ποιήσεώς μας, τοῦ Ἄνδρ. Καραντώνη; Κείμενα τῶν κυριωτέρων πεζογράφων μας τῆς τελευταίας 40ετίας, πρὶν ἐκδοθῶν, εἶχαν φιλοξενηθεῖ στὶς σελίδες τῆς «Ν. Ἑστίας». Σημειῶνω μερικὰ ποὺ ἐμφανίσθηκαν στὴν δεκαετία τοῦ '30 καὶ τοῦ '40. «Ἡ Ἀνθρώπινη περιπέτεια» τοῦ Θ. Πετσάλη καὶ «Ἡ Καμπάνα τῆς Ἁγίας Τριάδος», ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Ζορμπᾶ» τοῦ Καζαντζάκη, «Ὁ Γιούγκερμαν», τὸ «Χαμένο νησί», ὁ «Μεγάλος ὕπνος» καὶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Κοτσάμπυση τοῦ Καστροπόργου» τοῦ Καραγάτση, ἓνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα «Ἀστροφεγγιά» τοῦ Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλου, ἓνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἄγγελου Τερζάκη «Πριγκιπέσσα Ἰζαμπά», ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Γαλήνη» τοῦ Βενέζη καὶ ὀλόκληρη ἡ «Αἰολικὴ Γῆ», τὸ μεγάλο διήγημα τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη «Ἡ Κορομηλιά». Ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς «Ν. Ἑστίας» παρουσιάσθηκαν σὲ μετάφραση κείμενα κορυφαίων Γάλλων

καὶ Ἄγγλων πεζογράφων, ποὺ ἦταν ἄγνωστοι σχεδὸν στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι μεταφράσθηκαν: ὁ «Ἰδιοκτήτης» («The man of Property») τοῦ Galsworthy καὶ τὸ μυθιστόρημα «Sparkenbroke» τοῦ Charles Morgan, καθὼς καὶ διηγήματα τῆς Virginia Woolf, τοῦ James Joyce καὶ πεζογραφικὲς σελίδες τοῦ Jean Giono, τοῦ H. De Montherland, τοῦ H. Troyat, τοῦ Marcel Proust. Καὶ θέλω νὰ θυμίσω ὅτι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος παρουσίασε μὲ δύο μελέτες του στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς «Ν. Ἑστίας» τὸν δραματιστὴ ποιητὴ καὶ ζωγράφου William Blake (1757-1827) καὶ ἓναν ἀπὸ τοὺς κορυφαίους Εὐρωπαίους πεζογράφους τῆς πρώτης τριακονταετίας τοῦ αἰῶνος μας, τὸν D. H. Lawrence, συγγραφεὺς ποὺ ἦταν σχεδὸν ἄγνωστοι ἐδῶ. Στις σελίδες τῆς «Ν. Ἑστίας» ἔχουν φιλοξενηθεῖ κατὰ καιροὺς κείμενα κορυφαίων δικῶν μας στοχαστῶν-φιλοσόφων, τοῦ Π. Κανελλόπουλου, τοῦ Κ. Τσάτσου, τοῦ Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, τοῦ Κ. Γεωργούλη, τοῦ Εὐ. Παπανούτσου, τοῦ Μουτσόπουλου καὶ ἄλλων. Θὰ σᾶς κούραζα ἂν σᾶς ἀνέφερα ἔστω καὶ λίγους τίτλους ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς καὶ κριτικὲς μελέτες ποὺ δημοσιεύονται σχεδὸν σὲ κάθε τεύχος τῆς «Ν. Ἑστίας».

Νομίζω πὼς ἀπὸ τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω διαφαίνεται ὁ χαρακτήρας τοῦ περιοδικοῦ. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά κινεῖται μέσα στὰ αὐστηρὰ πλαίσια τῆς λογοτεχνίας, χωρὶς καμμιά στράτευση σὲ Σχολὴ ἢ Ἰδεολογία, δημοσιεύοντας ὅ,τι γνησιώτερο, αὐθεντικώτερο, οὐσιαστικώτερο καὶ — πρὸ πάντων — βιώσιμο ἔχει νὰ ἐπιδείξει ὁ νεοελληνικὸς ἔντεχνος λόγος, καὶ ἐκφράζοντας ἔτσι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς κατὰ στάδια. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ τὶς φιλολογικὲς καὶ κριτικὲς μελέτες, μὲ τὰ δοκίμια καὶ μὲ τὴν ἀγρυπνὴ ἐνημέρωση σὲ ὅλα τὰ λογοτεχνικά, πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικά ζητήματα, Ἑλληνικά καὶ διεθνή, παίρνει τὴν μορφή ἐνὸς πνευματικοῦ ὄργανου Γενικῆς Παιδείας μὲ στόχους ἐρευνητικοὺς καὶ μορφωτικοὺς. Ἡ «Ν. Ἑστία» εἶναι τὸ ἀγρυπνο μάτι ποὺ παρακολουθεῖ μὲ συνείδηση εὐθύνης τὴν πνευματικὴ Ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ συμβάλλει θετικὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν Γραμμάτων μας. Καὶ τὸ μάτι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀνήσυχο καὶ ἀκοίμητο μάτι τοῦ Πέτρου Χάρη, γιατί ἡ «Νέα Ἑστία» ἐκφράζει, σὲ ἴση μοῖρα μὲ τὰ συγγραφικὰ του ἔργα, τὴν πολὺπλευρὴ καὶ πολὺ ἐντονὴ προσωπικότητα τοῦ Διευθυντοῦ τῆς. Ὅπως εἶχε πεῖ ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος: τὸ καλὸ περιοδικὸ εἶναι ἡ φωτογραφία τοῦ Διευθυντοῦ του. Ἡ «Νέα Ἑστία» εἶναι ἀκριβῶς ὁ στιλπνὸς καθρέφτης τοῦ ζωντανοῦ καὶ τόσο μεθοδικοῦ πνεύματος τοῦ Πέτρου Χάρη.

Ἄλλὰ ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τῆς «Ν. Ἑστίας» δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τὰ δεκαπενθήμερα τεύχη τῆς. Φιλολογικὸ γεγονός σημαντικὸ στὸ τέλος κάθε χρόνου ἀποτελεῖ τὸ Χριστουγεννιάτικο τεύχος τῆς, τὸ ὁποῖο κάθε φορὰ εἶναι ἀφιερωμένο ἢ σὲ ἓνα Ἑλληνα — καὶ ὄχι σπάνια σὲ ξένο — συγγρα-

φέα ή καλλιτέχνη πού σημάδεψε μέ τό έργο του τήν έποχή του ή σέ ένα σημαντικό γεγονός τής Ίστορίας μας.

Στίς σελίδες τών Χριστουγεννιάτικων αὐτῶν τευχῶν συγκεντρώνονται μελέτες φιλολογικές και κριτικά κείμενα, ἀπό ειδικούς κάθε φορά, πού συνιστοῦν ἀπαραίτητα βοηθήματα γιά ὅποιον θά ήθελε νά μελετήσῃ σέ βάθος τήν Ίστορία τῶν Γραμμάτων μας. Καί δέν περιορίζονται τά ἀφιέρωματα αὐτά μόνο σέ κορυφαία ὀνόματα τής Τέχνης, ἀλλά και σέ ἐλάσσονες συγγραφείς, οἱ ὅποιοι στήν ἐποχή τους ἀσκησαν κάποια ἐπίδραση. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά τό Χριστουγεννιάτικο τεῦχος τοῦ 1958, πού εἶναι ἀφιερωμένο στόν Δημοσθένη Βουτυρά, στόν Γεώργιο Ζαλοκώστα γιά τά ἑκατό χρόνια ἀπό τόν θάνατό του, και στά «Ἀνθη Εὐλαβείας» γιά τήν 250ῃ ἐπέτειο ἀπό τήν ἐκδοση τής Συλλογῆς. Εἶναι πολὺ συγκινητική ή φροντίδα τοῦ Π. Χάρη νά διατηρηθοῦν στήν μνήμη μας μεγάλες ή μικρές στιγμές τής πνευματικῆς μας ζωῆς. Γιά τόν Δ. Βουτυρά σημειῶνει ὁ Π. Χάρης: «Ὅχι μόνο ἔχουμε χρέος νά τιμήσουμε τή μορφή αὐτήν, ἀλλά καιρός εἶναι και νά τήν τοποθετήσουμε στόν χῶρο πού τής ἀνήκει, πέρα ἀπό ἀβάσιμα ἐγκώμια και ἀκριτες ἐπιφυλάξεις». Γιά τόν Γεώργιο Ζαλοκώστα γράφει πῶς «ή ἀναδρομή στό παρελθόν ἔχει πολλὰ νά μᾶς διδάξῃ». Γιά τά «Ἀνθη Εὐλαβείας», τήν ποιητική Συλλογή πού γράφθηκε ἀπό τοὺς τροφίμους τοῦ Φλαγγινιανοῦ Φροντιστηρίου και τυπώθηκε στήν Βενετία τό 1708, ὁ Πέτρος Χάρης σημειῶνει: «Ἀκόμα περισσότερα θά μᾶς διδάξῃ τό τρίτο ἀφιέρωμα τοῦ τευχους τούτου: στά “Ἀνθη Εὐλαβείας” πού φάνηκαν και ἔγιναν σταθμός πρὶν ἀπό διακόσια πενήντα χρόνια».

Ὅπως ή ἐκδοση τής «Νέας Έστίας» ἔτσι και τό Χριστουγεννιάτικο τεῦχος, ἀποτελεῖ πλέον θεσμό στά Γράμματά μας. Καί ή ἐκδόσή του συνεχίζεται κάθε χρόνο, μέ τήν ἴδια φροντίδα και σοβαρότητα. Χάρη στόν Πέτρο Χάρη ή «Νέα Έστία» ἔχει ἀναχθεῖ στό σημαντικότερο ὄργανο γιά τήν κατανόηση και μελέτη τής νεοελληνικῆς πνευματικῆς πραγματικότητας. Εἶναι ἀδιανόητο νά συντεθεῖ Πανεπιστημιακή Φιλολογική διατριβή Ἑλληνική ή ξένη, χωρὶς ἀναφορὲς στήν «Νέα Έστία» και στά Χριστουγεννιάτικα τεύχη της. Καί θυμᾶμαι αὐτό πού μοῦ εἶπε κάποτε μιὰ Κυρία, πτυχιούχος μάλιστα Φιλολογίας: ὅτι τήν φιλολογική της μόρφωση στά Νεοελληνικά και ξένα πράγματα τήν χρωστᾶ ἀποκλειστικά στήν «Νέα Έστία», τήν ὁποία διάβαζε ἀπό τά φοιτητικά της χρόνια. Ὅπως ἔγραψε ὁ μεταφραστής τῶν διηγημάτων τοῦ Πέτρου Χάρη στά Γαλλικά Octave Merlier: «Ἄν ὁ Πέτρος Χάρης δέν εἶχε στό ἐνεργητικό του παρά μόνο τήν «Νέα Έστία», θά ἦταν, χάρη στόν μόχθο του και τήν εὐρεῖα πνοή του, ὁ δημιουργός ἑνός ἀπό τά πιὸ καταπληκτικά συλλογικά ἀριστουργήματα τής Ἑλληνικῆς Γραμματείας». (L' auteur d' un des plus étonnants chef-d' oeuvres collectifs des Lettres Grecques).

Ἡ «Νέα Έστία» εἶναι ή μία πλευρά πού ἐκφράζει τήν ἀκοίμητη πνευ-

ματική δραστηριότητα του Π. Χάρη. Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ ποὺ εἶναι πολὺ σημαντικὴ: τὸ προσωπικὸ συγγραφικὸ του ἔργο, τὸ ὁποῖο τὸν κατατάσσει στὴν πρώτη σειρὰ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας. Ἐδῶ καὶ 60 χρόνια ἡ συγγραφικὴ παρουσία τοῦ Πέτρου Χάρη εἶναι ἀδιάλειπτη. Πολύπλευρη προσωπικότητα ἄσκησε τὸ τάλαντό του σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ λόγου: διήγημα, μυθιστόρημα, ταξιδιωτικά, κριτικὴ, δοκίμιο. Ξεκίνησε μὲ τὸ διήγημα, τὸ ὁποῖο ἐκαλλιέργησε μὲ σύστημα, ὑποτάσσοντας τὴν ἔμπνευση καὶ τὴν διεισδυτικὴ ἰκανότητά του στὶς ἀπαιτήσεις μιᾶς νέας μορφῆς, ποὺ ἐπιβάλλει ἕνα ὕφος ὑποβλητικὸ, τὸ ὁποῖο γνωρίζει νὰ εἰσχωρεῖ μὲ λεπτότητα στὰ μυστικὰ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Ἐπιβλήθηκε στὰ Γράμματά μας νέος πολὺ, 22 ἐτῶν, μὲ τὴν πρώτη του Συλλογὴ διηγημάτων «Ἡ Τελευταία Νύχτα τῆς Γῆς» (1924), ὅπου στὸ πρῶτο διήγημα, ἀπὸ ὅπου πήρε τὸν τίτλο ἡ Συλλογὴ, περιγράφει μὲ ψυχολογικὴ ἀκρίβεια τὶς ποικίλες, φανερὲς καὶ κρυφές, ἀντιδράσεις ὀρισμένων ἀνθρώπων, μπροστὰ στὸν φόβο ποὺ γεννᾷ ἡ ἐπικείμενη καταστροφὴ τοῦ πλανήτη μας, μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ κομήτη Halley. Τὸ διήγημα αὐτό, ποὺ εἶναι μιὰ ἀπαρχὴ ἀνανέωσης τοῦ νεοελληνικοῦ διηγήματος, ἔκανε ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση στὸν Καρυωτάκη, ὁ ὁποῖος σὲ ἐπιστολικὴ κριτικὴ του, τὸν Αὐγούστου τοῦ 1924 ἔγραψε στὸν Π. Χάρη, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: «ὄ,τι ἐκτιμῶ περισσότερο στὰ διηγήματά σου εἶναι τὸ λεπτὸ πολιτισμένον ἐκεῖνο ὕφος ποὺ τὰ ξεχωρίζει μέσα στὴν προχειρότητα τῆς συγχρόνου παραγωγῆς... εἶσαι φυσικὸς, συγκρατημένος, διαλέγεις πρωτότυπα θέματα καὶ τοὺς δίνεις ἀβίαστη λύση». Θὰ ἀκολουθήσουν ἄλλες Συλλογές («Μακρινὸς κόσμος» 1944, «Φῶτα στὸ πέλαγος» 1958, «Δρόμος 100 μέτρων» 1962, «Ὅταν οἱ ἄγιοι κατεβαίνουν στὴ γῆ» 1965, «Ἡ μεγάλη Νύχτα» 1969, «Ρεμβασμὸς στὸ Χάρτη»), ὅπου τὸ πεζογραφικὸ του τάλαντο θὰ ἀναπτυχθεῖ διαμορφώνοντας ἕνα εἶδος γραφῆς, ὅπου ὁ συμβολισμὸς συναγωνίζεται τὴν ὑποβλητικὴτητα καὶ τὸν ρεαλισμὸ. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἂν ποῦμε πὼς ὁ Πέτρος Χάρης ἀνανέωσε στὴν Ἑλλάδα τὸ δύσκολο αὐτὸ πεζογραφικὸ εἶδος, τὸ διήγημα. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ δξὺς κριτικὸς καὶ μελετητὴς τοῦ ἔργου του, Δ. Κ. Παπακων/τίνου «τὰ διηγήματα τοῦ Π. Χάρη εἶναι ὑποδείγματα ἀποφυγῆς τῆς προχειρολογίας καὶ τοῦ ἐξωτερικῶς ἐντυπωσιακοῦ. Μὲ τὴν λιτότητά τους, ποὺ ὑποκρύπτει γνώση τῶν μυστικῶν τῆς ὑποβολῆς καὶ μόχθο συνειδητῆς κατεργασίας, μὲ τὸν ἐσωτερισμό τους...τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργοῦν... ἀποτελοῦν θετικὴ προσφορὰ στὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἀνανέωση τοῦ Νεοελληνικοῦ διηγήματος».

Τὰ κριτικὰ κείμενα τοῦ Πέτρου Χάρη εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς. Ἡ συνείδηση εὐθύνης τοῦ κριτικοῦ ἀπέναντι στὴν Τέχνη, ἀπέναντι στὴν κοινωνία ὅπου ζεῖ καὶ ἀπέναντι στὴν ἀλήθεια, πρέπει νὰ τὸν κατευθύνει πάντοτε ὅταν ἀξιολογεῖ καὶ ἀποτιμᾷ τὰ κρινόμενα ἔργα

καὶ τοὺς κρινόμενους συγγραφεῖς. Καὶ αὐτὴ τὴν συνείδηση εὐθόνης ὁ Π. Χάρης τὴν ἔχει σὲ μέγιστο βαθμὸ ἀνεπτυγμένη. Οἱ ἔξι τόμοι, μὲ τὸν τίτλο «Ἕλληνες πεζογράφοι», οἱ δύο τόμοι τῆς «Μικρῆς Πινακοθήκης» καὶ οἱ περίπου 400 βιβλιοκρισίες δημοσιευμένες στὴν «Νέα Ἑστία» καὶ στὴν φιλολογικὴ στήλη τῆς ἑφημερίδας «Ἐλευθερία», τὸ μαρτυροῦν. Στὰ κριτικὰ αὐτὰ κείμενα, ὅπως ἔγραψε ὁ Θ. Φραγκόπουλος «ἄχρι μόνο ἡ κρίση τοῦ ἦτανε πάντα σωστὴ, ἀλλὰ δὲν ἀνέκυψε ποτὲ θέμα, μήτε γιὰ τὸν τρίτο, ἀναθεώρησής της».

Στὰ κείμενα αὐτὰ μὲ κριτικὴ μεθοδολογία κρίνονται καὶ ἀξιολογοῦνται μείζονες καὶ ἐλάσσονες συγγραφεῖς (ποιητές, πεζογράφοι, δοκιμογράφοι, πνευματικοὶ ἄνθρωποι) μὲ καταπλικτικὴ δξυδέρκεια, διεισδυτικότητα καὶ ἀπόλυτη ἀντικειμενικότητα. Γιὰ τὸν Π. Χάρη, δὲν ὑπάρχουν εἰδῶλα στὴν λογοτεχνία ποῦ πρέπει νὰ προσκυνᾷ. Μὲ ἀπόλυτη παρρησία ἐκφράζει τὸν κριτικὸ τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος στοχεύει πάντοτε στὴν ἀναζήτηση τῆς καλλιτεχνικῆς οὐσίας μέσα στὰ κρινόμενα ἔργα καὶ στὴν ἐπισήμανση καὶ ὀρθὴ ἀποτίμηση τῆς διαστάσεως τοῦ ὁποιοῦδήποτε ταλάντου. Εἶναι πάντοτε ἀντικειμενικὸς καὶ εἰλικρινὴς καὶ δὲν ἀποφεύγει ποτὲ νὰ ἀποκρῦψει τὴν δυσαρέσκειά του, ὅταν σὲ κείμενα, καὶ γνωστῶν ἀκόμη συγγραφέων, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχει νὰ πεῖ παρά ἐπαινοὺς, συναντήσῃ ἓνα ὁποιοῦδήποτε σημεῖο, μιὰ λέξη, μιὰ ἔκφραση ἢ μιὰ θέση, ποῦ διασπᾷ ἢ μειώνει τὴν ἁρμονία τοῦ λόγου καὶ τὴν ἰσορροπία τοῦ συνόλου. Κρίνοντας π.χ. τὴν «Ἀληθινὴ Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» τοῦ Βάρναλη ἔγραψε: «Ἄν ὅμως δέχομαι, πρὸ πάντων στὰ βιβλία πολεμικῆς, ὅπως εἶναι ἡ «Ἀληθινὴ Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη», τὴ χρησιμοποίησι τοῦ σκληροῦ λόγου, δὲν ἀνέχομαι τὴν ἀναζήτηση τοῦ χυδαίου. Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου πιστεύει φυσικὰ ὅτι δυναμώνει ἔτσι τὴν ἀτμόσφαιρα ποῦ θέλει νὰ δημιουργήσῃ μὲ τὸ βιβλίον του, ὅτι προκαλεῖ περισσότερη ἀηδία καὶ περιφρόνηση γιὰ ὅ,τι βρίσκεται στὴν ἀκτίνα τῆς πολεμικῆς του. Γελιέται ὅμως, τὸ χυδαῖο ἢ καλύτερα τὸ βρώμικο, προκαλεῖ τὴν ἀντίδραση. Καὶ ἡ ἀντίδραση αὐτὴ ἐξουδετερώνει ἓνα μέρος τῆς προετοιμασίας ποῦ ἔχει γίνῃ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη».

Ὅταν διαβάσει κανεὶς τίς κριτικὲς σελίδες τοῦ Πέτρου Χάρη διαπιστώνει τὸ ἔμφυτο τάλαντο ποῦ διαθέτει γιὰ νὰ μπορεῖ μὲ τέτοια ἄνεση νὰ διεισδύει στὴν ψυχὴ τῶν συγγραφέων, μεγάλων ἢ μικρῶν, νὰ ἀποκαλύπτει τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης τους καὶ νὰ παρουσιάζει ἀκέραιη τὴν συγγραφικὴ τους προσωπικότητα.

Στὰ Δοκίμιά του, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δ. Παπακωνσταντίνου, ὁ Πέτρος Χάρης «δένει ἄρρηκτα τὴ ζωὴ μὲ τὴν τέχνη, τὸ ὄνειρο μὲ τὴν γύρω του πραγματικότητα, τὸν λυρισμὸ μὲ τὴν κοινωνικὴ προβληματικότητα... τὴν καθαρὴ φαντασίωση μὲ τὴ σοβαρότητα τοῦ θεοῦ δώρου τῆς ὑπαρξῆς». Καὶ ἔγραψε πολλὰ δοκίμια ὁ Π. Χάρης: «Κρίσιμη Ὥρα» 1944, «Ὅταν ἡ ζωὴ γί-

νεται ὄνειρο» 1945, «Ὑπάρχουν θεοί;» 1948, «Μεταπολεμικὸς κόσμος» 1962, «Ἄθῶα κι ὀργισμένα νιάτα», καὶ τὸ τελευταῖο «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἴσκιος του». Γιὰ τὸ δοκίμιο «Κρίσιμη Ὁρα» ὁ Ἄγγελος Σικελιανός, ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὴν βαθειὰ αἰσθησιμότητα τῆς Ἑλληνικῆς φύσης ποὺ τὸ διακρίνει καὶ ἀπὸ τὸν λυρικό στοχασμό ποὺ τὸ διαπερνάει, ἔκανε κάτι ποὺ σπάνια ἔκανε: ἔγραψε ἓνα ἐκτενὲς ἄρθρο-δοκίμιο, στὸ ὁποῖο ἐγκωμιάζει τὶς ἰδέες τοῦ συγγραφέα καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὶς ἐκθέτει. Σὰς διαβάζω μερικὲς κρίσεις τοῦ Σικελιανοῦ γιὰ τὴν «Κρίσιμη Ὁρα»: «Τὸ θαυμαστὸ δοκίμιο τοῦ Χάρη "Κρίσιμη Ὁρα" προαναγγέλλει καὶ προετοιμάζει τὸ ἄνοιγμα τῆς κοίτης, ποὺ θὰ ὀδηγήσει τὴν πνευματικὴ, τὴν δημιουργικὴ μας ζωὴ στὴν ὀλοκλήρωσή της, στὴν ἐνηλικίωσή της. Ἀρνητικὴ καὶ θετικὴ πολιορκία τῶν θεμάτων τοῦ Δημοτικισμοῦ καὶ γενικὰ τῶν πνευματικῶν μας συγχρόνων αἰτημάτων, ἐκεῖ κατατείνουν. Στὸ νὰ δημιουργήσουν τὶς θριαμβευτικὲς ἐκβολὲς τῆς Νεοελληνικῆς δημιουργικῆς πορείας μας, νὰ τὴν προεκτείνουν "στὸ χῶρο-διάρκεια", ἐκεῖ ποὺ θὰ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους σύντομα καὶ ὑπεύθυνα αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Χάρης: "Ἡ Γῆ εἶναι μεγάλη. Ὁ ποιητικὸς λόγος πολὺ μεγαλύτερος"». Καὶ καταλήγει ὁ Σικελιανός: «Τὸ βιβλίο τῆς "Κρίσιμης Ὁρας" εἶναι ἓνα ἰσχυρὸ καὶ ἀγωνιώδες προανάκρουσμα, μιὰ ζωντανὴ ἐπίκληση στὸ νὰ φανεῖ ὑπεύθυνα τὸ ἦθος ἀνάμεσά μας, καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν συγγραφικὴ του καθαρὰ ἀξία, εἶναι ἓνα κείμενο ποὺ παίρνει δικαιοματικά μιὰ θέση ἐξαιρετικὴ— στὶς μέρες μας— στὰ Γράμματά μας».

Τὴν ἀναπλαστικὴ δύναμη τοῦ πεζοῦ λόγου τοῦ Πέτρου Χάρη, τὴν ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων καὶ τὴν ἀναπαραστατικὴ ἰκανότητά του στὴν περιγραφή τοπίων καὶ τόπων, χωρῶν καὶ πόλεων, θαλασσῶν καὶ πολιτισμῶν, τὴν θαυμάζει κανεὶς διαβάζοντας τὰ Ταξιδιωτικὰ του κείμενα, ποὺ ἀναγόνται ὅλα —θὰ ἔλεγα— στὴν σφαῖρα τῆς καθαρῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας, γιὰτὶ πέρα ἀπ' αὐτὸ ποὺ βλέπει καὶ περιγράφει μὲ τέτοια ἐνάργεια καὶ ποιητικὴ ρευστότητα, πέρα ἀπ' τὸ αἰσθητό, δημιουργεῖ στὸν ἀναγνώστη μιὰ συγκίνηση, μιὰ διάθεση, πότε ψυχικῆς εὐφορίας, πότε νοσταλγίας, πότε ρεμβασμοῦ, πότε θλίψης καὶ πότε λύτρωσης. Καὶ ὅταν ἡ ταξιδιωτικὴ περιγραφή καὶ ἐντύπωση προκαλεῖ αὐτὴ τὴν συγκινησιακὴ δίνη μέσα σου, πῶς νὰ μὴ ἀναγνωρίσεις πῶς ἡ ἀξία ταξιδιωτικῆς πεζογραφίας εἶναι λογοτεχνικὸ δημιούργημα; Καὶ εἶναι λογοτεχνήματα, πράγματι, ὅλη ἡ ταξιδιωτικὴ πεζογραφία τοῦ Πέτρου Χάρη. Τὰ κείμενά του σὲ παρασύρουν νὰ συμμετάσχεις στὴν ταξιδιωτικὴ του ἐμπειρία, καὶ τὰ ὁποιαδήποτε αἰσθήματα ποὺ ὁ ἴδιος δοκίμασε, εἰσχωροῦν σιγά-σιγά μέσα σου καὶ γίνονται, ἀνεπαίσθητα, βιώματά σου. Ἀναφέρω μερικὸς τίτλους ταξιδιωτικῶν πεζογραφημάτων τοῦ Πέτρου Χάρη: «Πολιτεῖες καὶ Θάλασσες», 1945 (τὸ βιβλίο αὐτὸ βραβεύθηκε μὲ τὸ Α' κρατικὸ βραβεῖο)—«Παλιοὶ καὶ Νέοι Δρόμοι», 1956 —«Ἡ Κίνα

ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη», 1961, ἴσως τὸ σημαντικώτερό του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς λογοτεχνικῆς σύνθεσης καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ταξιδιωτικῆς δρασης— «Δαλματικές Ἀκτές», 1961 —«Βράχια, κουπιὰ καὶ ὄνειρα», 1962 —«Ἀπὸ τὸν πανάρχαιο στὸν καινούργιο κόσμο», 1970 —«Στὰ Γαλάζια Νερά», ὅπου ὁ ἀναγνώστης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σαγήνη τοῦ θαλασσινοῦ στοιχείου ποῦ δοκιμάζει, καθηλώνεται ἀπὸ τὸν στοχαστικὸ ρεμβασμὸ τοῦ συγγραφέα.

Κλείνοντας τὴν συγγραφικὴ σκιαγραφία τοῦ Πέτρου Χάρη, ἤθελα νὰ προσθέσω ὅτι, μολονότι κατὰ τὴν μακρὰ συγγραφικὴ του σταδιοδρομία, δὲν εἶχε συνθέσει μυθιστόρημα, πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἐδημοσίευσε τὸ «Ἡμέρες Ὀργῆς», μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν ἀντίληψή μου, εἶναι τὸ ἀρτιώτερο ποῦ γράφτηκε στὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ συγκλονιστικώτερα τῆς νεοελληνικῆς μας πεζογραφίας γενικά. Διαβάζοντάς το αἰσθάνεσαι τὴν πνοὴ καὶ τὴν τέχνη ἑνὸς μεγάλου δεξιτέχνη πεζογράφου καὶ λυπᾶσαι γιατί δὲν ἔχει χαρίσει στὴν Νεοελληνικὴ πεζογραφία παρὰ μόνο αὐτὸ τὸ μυθιστορηματικὸ κείμενο, ποῦ δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν τὸ χαρακτηρίζαμε λαμπρὸ πεζογραφικὸ ἐπίτευγμα, ἀπὸ τὰ πολὺ σπάνια στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Τὸ νὰ ἐμπνευσθεῖς ἀπὸ ἓνα σκληρὸ καὶ ἐπώδυνο γεγονός, ὅπως εἶναι οἱ μέρες οἱ Δεκεμβριανὲς τοῦ 1944: τὸ νὰ περιγράφεις τὴν ἐφιαλτικὴ ἀτμόσφαιρα ἑνὸς ἀδελφοκτόνου σπαραγμοῦ καὶ τὸ ἀνθρώπινο κλίμα, ὅπου τὰ ἐκρηκτικὰ πάθη ἐναλλάσσονται μὲ τὴν ἀγωνία καὶ τὸν φόβο μιᾶς ἐπικείμενης προδοσίας ἢ ἑνὸς ἀναμενόμενου φόνου· τὸ νὰ ἀναπλάθεις κάποιες ὀδυνηρὲς στιγμὲς τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας, χωρὶς νὰ παρασύρῃσαι ἀπὸ τὴν ἐξαλλοσύνη καὶ τὰ μίση ποῦ ἐδέσποζαν τότε, χωρὶς νὰ ταχθεῖς μὲ καμμιὰ ἀπὸ τὶς ἀντιμαχόμενες παρατάξεις, ἀλλὰ νὰ στρέφεις συμπονετικὸ βλέμμα σου καὶ νὰ μεταγγίζεις στὸν ἀναγνώστη τὸ δέος ποῦ αἰσθάνεσαι μπροστὰ στὴν ψυχικὴ ἐκτροπὴ τῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἀφήνουν τὰ ἐξημμένα πάθη τους νὰ τοὺς κυβερνοῦν· τὸ νὰ ξεκινήσεις ἀπὸ μιὰ καντὴ πραγματικότητα καὶ νὰ κατορθώσεις νὰ τὴν μετουσιώσεις μυθοπλαστικὰ σὲ τέχνη, μὲ τόση δεξιότητα ὥστε ὄχι μόνο νὰ πάρει τὴ μορφή ἀνθρώπινης τραγωδίας ἀλλὰ καὶ νὰ γίνῃ τὸ θλιβερό, πιστὸ πρότυπο κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε λαοῦ ὅταν σπαράζεται ἀπὸ ἐμφύλιους πολέμους, εἶναι, νομίζω, λογοτεχνικὸ κατόρθωμα μέγα. Καὶ πιστεύω πῶς ἡ συνοπτικὴ κρίση ποῦ ἔκανα μόλις πρὶν πάνω ἐκφράζει τὶς ἀρετὲς τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ—γιατί περὶ δραματικοῦ πρόκειται—μυθιστορήματος. Καὶ δίπλα σ' αὐτὴ πρέπει νὰ προστεθεῖ τὸ παραστατικὸ ὕφος, ποῦ εἶναι πάντοτε ὁμόλογο πρὸς τὰ διαδραματιζόμενα καὶ τὸ διακρίνει μιὰ ἀβίαστη ἀναπλαστικὴ ἰκανότητα. Τὸ ρῖγος τοῦ πόνου ποῦ ἔνωσε ὁ συγγραφέας γιὰ τὰ ἱστορούμενα—φανταστικά, βέβαια, ἀλλὰ πιθανὰ κατὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ μυθιστορήματος— μεταγγίζεται στὸν ἀναγνώστη, ἀκριβῶς χάρις στὸ ἀρητόρευτο αὐτὸ καὶ τόσο ἄμεσο ὕφος, ποῦ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μακρᾶς ἄσκησης στὸν διηγηματικὸ λόγο. Ἐλέχθηκε

πώς οί «Ήμέρες Όργής» είναι τὸ χρονικὸ τῶν ματωμένων ἐκείνων ἡμερῶν τοῦ Δεκεμβρίου 1944. Ὁ Πέτρος Χάρης ὅμως δὲν εἶχε τὴν πρόθεση νὰ συνθέσει μιὰ ἱστορικὴ μαρτυρία περιβεβλημένη τὸν μανδύα τοῦ μυθιστορικοῦ χρονικοῦ. Δὲν περιγράφει ἱστορικὰ γεγονότα στὸ βιβλίον αὐτὸ —τὰ γεγονότα, εἶπαμε, εἶναι φανταστικά. Δεισιδύει καίρια καὶ εὐστοχα μέσα στὴν ψυχὴ ἀνθρώπων ποὺ σκέπτονται διαφορετικὰ καὶ ἔχουν διαφορετικὲς πεποιθήσεις, πολιτικὲς καὶ ἄλλες, καὶ ζοῦν σὲ μιὰ ἐκρυθμὴ στιγμὴ τῆς Ἱστορίας. Τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφει δὲν τὰ βλέπει ἀπὸ ἱστορικὴ ὀπτικὴ γωνία, οὔτε στὴν ἱστορικὴ τους διάσταση, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ψυχολογικὴ ὀπτικὴ γωνία καὶ στὴν ἀνθρώπινή τους —πρὸ πάντων αὐτὸ— διάσταση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πιὸ συγκινητικὲς σκηνὲς μέσα στὸ βιβλίον, εἶναι αὐτὲς ὅπου ἐκφράζονται θλιβερὲς ἀνθρώπινες καταστάσεις, ὅπως εἶναι ἡ σκηνὴ τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ πατέρα, ἀπόμαχου συνταγματάρχη, ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους του, ἢ ἡ μεταφορὰ τοῦ νεκροῦ δικαστικοῦ ἀπὸ τοὺς γιούς του στὸν λάκκο τοῦ κήπου, πάνω σὲ μιὰ σανίδα, ἢ ὁ θρήνος τῆς μητέρας-οικοδόσποινας καὶ γυναίκα τοῦ συνταγματάρχη —καὶ ἄλλων γυναικῶν— γιὰ τὸ ἄγνωστο παλληκάρι, ποὺ εἶχε μεταφερθεῖ στὸ ὑπόγειόν τους καὶ πέθανε, ἢ, ἀκόμη, τὸ ἄγριο σκάψιμο τοῦ τάφου τοῦ πεθαμένου δικαστικοῦ στὸν κήπο τοῦ σπιτιοῦ. Τέτοιες συγκλονιστικὲς στιγμὲς εἶναι πολλὲς μέσα στὸ βιβλίον. Ὁ συγγραφέας, ἐνῶ αἰσθάνεται ὅτι βρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ ἐξελισσόμενα γεγονότα, σὰν ἀντικειμενικὸς ἀφηγητὴς καταστάσεων, νιώθει τὸ ἔμπειρο μάτι του νὰ εἰσχωρεῖ βαθειὰ μέσα στὴν ψυχὴ τῶν ἡρώων του (τοῦ πατέρα-συνταγματάρχη, τῆς μητέρας, τῶν δύο γιῶν καὶ τῆς μιᾶς κόρης τους, καὶ τῆς νύφης τους, παντρεμένης μὲ τὸν Ἀλέκο, τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς γιούς τῆς οἰκογένειας) καὶ νὰ συλλαμβάνει τίς καίριες στιγμὲς ὅπου ἀποκαλύπτεται ὁ βαθύτερος χαρακτήρας τους. Ἐχουν γραφθεῖ πολλὰ γιὰ τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ μυθιστόρημα, ὥστε περιτεῦει νὰ σᾶς κουράσω μὲ ἐπιπρόσθετες δικές μου κρίσεις. Θὰ μπορούσα ὅμως νὰ πῶ συνοπτικὰ πῶς ὁ Πέτρος Χάρης προσπάθησε μέσα στις «Ήμέρες Όργής» νὰ δεῖ τὸν ἄνθρωπο στις πιὸ πικρὲς του ὥρες, μπροστὰ σὲ ἀνεξέλεγκτες, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, καταστάσεις. Καὶ μᾶς ἔδωσε σελίδες ἀπὸ τίς πιὸ ἀξιόλογες τῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας γενικά. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πῶς τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ ἔχει μεταφρασθεῖ πρόσφατα καὶ στὰ Ρουμανικά. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ἔργο του, κυρίως τὰ Διηγήματα, ἔχει μεταφρασθεῖ σὲ πολλὲς ξένες γλώσσες, στὰ Ἀγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Οὐγγρικά, Βουλγαρικά, Ἰταλικά, Φλαμανδικὰ, στὰ Ρουμανικά, στὰ Ἰσπανικά καὶ στὰ Τουρκικά.

Δὲν θέλω νὰ σᾶς κουράσω μὲ τίς πολλὲς, ἐγκωμιαστικὲς κρίσεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὸ πολὺπλευρο ἔργο του. Θὰ ἐπιθυμοῦσα ὅμως νὰ σᾶς διαβάσω τὴν συνοπτικὴ, ἐπιγραμματικὰ διατυπωμένη κρίση τοῦ ἀλησμό-

νητου κοινού φίλου μας, του Γιάννη Χατζίνη, σχετικά με τον Πέτρο Χάρη ως Διευθυντή της «Νέας Έστίας». Γράφει ο Χατζίνης: «Ο Πέτρος Χάρης έχει την τέχνη να εκμαιεύει έργα, να αναδείχνει συγγραφείς. Πλάθει με το περιοδικό του ένα κόσμο, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται ο ίδιος. Είναι ένα είδος αρχιμουσικού, με την μπακέτα στο χέρι, που ελέγχει την αρμονία και τη στερεότητα αυτού του κόσμου. Με δύο λόγια, δημιουργεί πνευματική ζωή. Είναι ένας ρόλος που τον κρατάει με υπομονή, με πίστη, με κύρος και για τον οποίο όλοι του είμαστε ευγνώμονες». Νομίζω όμως ο καλλίτερος κριτής του Πέτρου Χάρη είναι ο ίδιος ο Πέτρος Χάρης. Ακούστε, πράγματι, τι γράφει στο τεύχος της «Νέας Έστίας» της 15ης Ιανουαρίου 1986, με άφορμή την εβδομη έκδοση της πρώτης Συλλογής Διηγημάτων του «Η Τελευταία Νύχτα της Γης», για την οποία μιλήσαμε πιο πάνω. Το έργο του αυτό αντιστοιχούσε σε κοινωνιστική λογοτεχνία, χωρίς αυτόν τον στόχο, χωρίς πρόθεση, χωρίς συνειδητή ευθύνη. Κι' έγινε για το συγγραφέα της άφετηρία μιας πνευματικής πορείας, που έμεινε πάντα μέσα στην κοινωνία, που προσπάθησε να δώσει τα κύρια γνωρίσματά της με όλους τους τρόπους —διήγημα, κριτική, δοκίμιο, μυθιστόρημα— αλλά μακριά από κάθε προγραμματισμό ιδεολογικό, ήθικό, οικονομικό, μακριά από κάθε εξυπηρέτηση καθορισμένη από κατασκευασμένα για τον ένα ή για τον άλλο λόγο, γεγονότα. Άρχισε ο αφηγητής μ' αυτή την ασύνειδη διάθεση και προσπάθησε συνειδητά πιά, να της μείνει πιστός».

Ο Πέτρος Χάρης έμεινε πράγματι πιστός στην Τέχνη, πιστός στα Γράμματα, πιστός στην Έλληνική κοινωνία με όλες τις αντιφάσεις και αντιθέσεις της. Και η Κοινωνία και η Πολιτεία, διά της Ακαδημίας Αθηνών, αναγνωρίζοντας την αδιάλειπτη προσφορά του στα Γράμματα και μέσω της «Νέας Έστίας» και μέσω της διακεκριμένης συγγραφικής του δράσης, το μὲν 1946 του απένευε βραβείο για τη «Νέα Έστία» «διά την αξιόλογον συμβολήν του περιοδικού εις την ὄλην πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἔτη, καὶ διότι δὲν ἔπαυσεν ἐκδιδόμενον καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς, προκαλέσαν διὰ τῆς πατριωτικῆς του στάσεως καὶ δίωξιν τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ» —ὅπως ἀναφέρει τὸ σκεπτικὸ τῆς σχετικῆς ἀπόφασης τῆς Ὀλομέλειας τῆς Ακαδημίας, τῆς 24 Μαρτίου 1946— τὸ δὲ 1968 ἐβράβευσε τὸν ἴδιο γιὰ τὴν ἀξιόλογη συμβολὴ του στὴν ἀνάπτυξη τῶν Γραμμάτων μας, ἐκλέγοντάς τον τακτικὸ μέλος τῆς Ακαδημίας Αθηνών.

Ο Πέτρος Χάρης ἐπὶ ἐξήντα δύο χρόνια τώρα βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Ἡ προσφορά του στὰ Γράμματα καὶ στὴν Παιδεία μας γενικώτερα εἶναι ἀπὸ τις πιὸ σημαντικὲς στὸν αἰῶνα μας.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐπικούρου Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας
τῆς Ἱατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΜΝΗΜΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΠΗΛΙΟΥ ΧΑΡΑΜΗ*

Ὅσοι ἤλθατε ἀπόψε διὰ νὰ ἀκούσετε διὰ τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Ἰωάννου Χαραμῆ πιθανῶς θὰ ἀπογοητευθῆτε. Ὁ ὀμιλῶν ἀπολογεῖται. Ὡς ἐλαφρυντικὸν ἔχει μόνον τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Ὁ τόπος εἶναι ἡ Ἐ. Ἐ. Ἰ. τ. Ἰ. καὶ ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός», δηλαδὴ τόπος ὅπου διακονεῖται κυρίως ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, ὡς καὶ ἡ φιλολογία. Ὡστε περὶ τῶν ἐπιδόσεων αὐτοῦ εἰς τοὺς κλάδους τούτους τοῦ ἐπιστητοῦ θὰ ἀκούσετε. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον — συμπληροῦνται μετὰ τρίμηνον ἐξαετία ἀπὸ τοῦ θανάτου του— ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ χρονικόν τι διάστημα διὰ νὰ κριθῆ ἔξ ἀπόπτου καὶ ἐν ψυχρῷ ἢ συμβολῆ τοῦ εἰς τομεῖς πέραν τῆς καθ' αὐτὸ εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς ἀσχολίας του ὡς καὶ τοῦ ὀργανωτικοῦ καὶ διοικητικοῦ δαιμονίου του, τὸ ὅποῖον —σχεδὸν μόνον— γνωρίζουν οἱ νεώτεροι συνάδελφοι, ὡς διαπίστωσα ἐσχάτως συζητῶν μὲ αὐτούς.

Οὕτω αἰρομένης ἀπόψε τῆς αὐλαίας θὰ φωτισθῆ ἡ σκηνὴ τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἰωάννου Χαραμῆ ὅταν ἐδραπέτευσ ἀπὸ τὰ αὐστηρά ὄρια τῆς Κλινικῆς καὶ Χειρουργικῆς Ὀφθαλμολογίας.

* * *

Σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία τῆς Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς ἐπιτελεῖ ἐπιστημονικὸν μνημόσυνον ἐνὸς ἐπιλέκτου τέκνου τῆς τοῦ Ἰωάννου Χαραμῆ.

Τακτικὸν Μέλος τῆς Ἐταιρείας ἀπὸ 53 ἐτῶν, συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς Συνεδρίας τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1930 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς Ἐταιρείας Καθηγητοῦ Ἀριστοτέλους Π. Κούζη, τοῦ ἀειμνήστου καὶ πολυαγαπητοῦ Διδασκάλου μου.

Ὁ Ἰωάννης Χαραμῆς ἦτο τότε 26 μόλις ἐτῶν. Ἐν τούτοις εἶχεν ἤδη ἀνακηρυχθεὶ ἀριστοῦχος πτυχιούχος τῆς Ἱατρικῆς πρὸ πενταετίας (1925)

* Ἀνακοίνωσις εἰς Ἑλληνικὴν Ἐταιρείαν Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς 31. 10. 1983.

εἰς ἡλικίαν 21 μόνον ἐτῶν καὶ ἀριστοῦχος διδάκτωρ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πρὸ διετίας (1928).

Ὁ νεαρὸς διδάκτωρ, ὀφθαλμίατρος, μὲ πατρικὰς καταβολὰς εἰς τὸν κλάδον του, ἦτο καὶ φιλόστωρ. Τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἱατρικῆς τεκμηριώνει μὲ τὴν παρουσίαν εἰς τὴν Ἑταιρείαν μας ἀντιτύπου τῆς Διδακτορικῆς Διατριβῆς τοῦ Θεοφίλου Ἰακίνθου Laeppec, τὸ ὅποιον καὶ ἐδώρησεν εἰς τὸν Καθηγητὴν Κούζην κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Ἑταιρείας εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς εἰς τὸ κεντρικὸν κτίριον τοῦ Πανεπιστημίου τῆς 9ης Δεκεμβρίου 1930 (Σχετικὴ δημοσίευσις εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀσκληπιός», τεύχος Δεκεμβρίου 1930, σελ. 745 κ.ἐξ.).

Μετὰ δύο ἔτη, ἀκριβῶς εἰς τὸν ἴδιον χρόνον ἐδίδασκε τὸ ἐναρκτήριον μάθημά του (15 - 12 - 1932), ὡς ὑφηγητοῦ τῆς Ὀφθαλμολογικῆς Κλινικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Εἶχεν ἐκλεγεί τὴν 15 - 3 - 1932. Ἐξέλεξεν ὡς θέμα τοῦ ἐναρκτηρίου ὑφηγητικοῦ μαθήματός του ἱστορικὸν καὶ πάλιν θέμα ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ ἐξέλιξις τῆς χειρουργικῆς ἐν τῇ ὀφθαλμολογίᾳ». Τοῦτου ἐπιδεικνύομεν σπάραγμα ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἱατρικὰ Χρονικά» (Ἰανουάριος 1933) τοῦ φιλολογοῦντος Συναδέλφου Βαλερίου Μαρσέλλου, συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τῆς Βλεννορροίας καὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑταιρισμοῦ.

Εἰς ἀπταιστον Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τονίζει «Θέμα τῆς παρούσης ὀμιλίας μου ἔσται ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐξέλιξις τῆς χειρουργικῆς ἐν τῇ Ὀφθαλμολογίᾳ».

Ἐξετάζει εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην γενικώτερον τὴν Ὀφθαλμολογίαν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μυθολογίας καὶ κατόπιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς ὡς ἐκφράζεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἰπποκράτους, Γαληνοῦ, Ἀετίου, Ἀλεξάνδρου τοῦ Τραλλιανοῦ, Παύλου τοῦ Αἰγινήτου καὶ Θεοφάνους Νόννου. Περιγράφει τὰς γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Μεσοποταμιῶν. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀναφορὰ εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινούς, τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Ἀραβας. Ἔπεται ἡ ἐκθεσις τῶν προόδων τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνος. Ἦδη αἱ πρόοδοι τῆς Χειρουργικῆς Ὀφθαλμολογίας λαμβάνουν τὴν ἀνιοῦσαν καὶ ἰδίως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἐνισχύονται διὰ τῶν νεωτέρων μεθόδων ἀναίσθησις, ἀντισηψίας καὶ ἀσηψίας. Τέλος ἱστορεῖ τὴν Ἱδρυσιν τῶν πρώτων Ὀφθαλμολογικῶν Σχολῶν εἰς τὰ Πανεπιστήμια Αὐστρίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ δὴ τῆς Ἑλλάδος ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων.

Ἀξίζει νὰ προσθέσωμεν αὐτοῦσιον τὸν συμπερασματικὸν ἐπίλογον τῆς ὀμιλίας ταύτης, ποῦ πάλλεται ἀπὸ τὸν πατριωτισμὸν καὶ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν:

«Διὰ τῆς μικρᾶς σκιαγραφίας, ἣν ἐπεχείρησα τῆς ἐξελίξεως τῆς χειρουργικῆς ἐν τῇ Ὀφθαλμολογίᾳ διὰ μέσου τῶν αἰώνων, νομίζω ὅτι κατέστη φα-

νερά ή εις τὸν λεπτόν τοῦτον κλάδον τῆς Χειρουργικῆς συμβολή τοῦ πάντοτε ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος, δι' ἣν πρέπει ὄντως νά σεμνωόμεθα, ἰδιαιτέρως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, καθόσον ὡς εἶδομεν, πασῶν σχεδὸν τῶν ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων πρόδρομοι δύνανται νά θεωρηθῶσιν οἱ μεγάλοι ἡμῶν πρόγονοι. Δεδομένου δέ, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐν τῷ κλάδῳ ἡμῶν μεγάλα κενά, εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν ἀπόκειται ἡ τιμὴ νά καταστή συνεχιστῆς τῆς λαμπρᾶς ταύτης κληρονομίας, ἐργαζομένη δι' ὄλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων καὶ ἀκολουθοῦσα τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων καὶ σημερινῶν κοινῶν ἡμῶν διδασκάλων». Τί σοφαὶ παραινέσεις, θά ἐνόμιζε κανεῖς, σεβασμίου πρεσβύτου. Καὶ ἦτο μόνον 26 ἐτῶν!

Πολὺ ὠριμότερος ἤδη εἰς ἡλικίαν 63 ἐτῶν ἐκλεγόμενος Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐκλέγει ὡς θέμα τῆς πρώτης ὁμιλίας του: «Τὸ πρόβλημα τοῦ φωτός ἐν σχέσει πρὸς τὴν δρασιν». Ὁ λόγος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἀληθῆ πνευματικὴν ἀπόλαυσιν. Ἡ εἰσαγωγή ἀφιεροῦται εἰς ἱστορικὴν ἀναδρομὴν διὰ τὴν γένεσιν τοῦ φωτός ὡς ἐκτίθεται εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, τὴν θεοποίησιν του ὡς Ἥλιου —θείας πηγῆς τοῦ Φωτός εἰς τοὺς Μεσοποταμίους— καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐπιστημονικὴν μελέτην του μέσῳ τοῦ Νεύτωνος, Helmholtz, Hering, Mach, Max Plank, Niels Bohr, Louis de Broglie, Max Born καὶ κυρίως τὸν Albert Einstein. Ἰδιαιτέρως ἐκθέτει τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων ἐνῶ γράφει: «Παρ' Ἑλλησι ζῆν εἶναι ἰσότιμον τοῦ βλέπειν. Παρ' Ὀμήρῳ ἡ Θέτις λέγει περὶ τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὰς Νηρηίδας καὶ τὸν Ἥφαιστον «ὄφρα δέ μοι ζῶει καὶ ὄρᾳ φάος ἡλείοιο». Παρ' Εὐριπίδει «τὸ φῶς τὸδ' ἀνθρώποισι ἥδιστον βλέπειν, τὰ νέρθε δ' οὐδέν». Σύμβολον ἄλλωστε τοῦ φωτός καὶ τῆς ἀπορροῦσης ἐξ αὐτοῦ συνέσεως ἦτο ὁ Ἀπόλλων».

Τὸ δυσεπίλυτον πρόβλημα τοῦ φωτός ἀπσχόλησε πρῶιμως τὴν ἀνθρωπίνην ἐρευνητικὴν σκέψιν... Οἱ πρῶτοι ἐκδηλώσαντες φιλοσοφικὴν περιέργειαν ὑπῆρξαν οἱ Ἕλληνες. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐθεμελίωσαν τὴν ὀπτικὴν ἐπιστήμην, οἱ ποιηταὶ ἐδημιούργησαν ἱκανὸν ἀριθμὸν παραστάσεων, προηγηθέντες τῶν κλασσικῶν φιλοσόφων. Καὶ ἀναφέρονται συναφῶς ὁ Ὀμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Θεόκριτος καὶ ὁ Πίνδαρος. Ἡ πυρογενὴς ὑπόθεσις τοῦ φωτός ἀποτελοῦσα τὴν βάσιν τῆς μετέπειτα Φυσικῆς Ὀπτικῆς τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Πλάτωνος προδιαγράφεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐν τῇ Ἰλιάδι (Ε, 4 - 6). Ἡ ὑπόθεσις τῶν ὀπτικῶν ἀκτίνων δι' ὧν αἱ περὶ ὀπτικῆς πραγματεῖαι τοῦ Εὐκλείδου καὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, ἐξηγούν τὸ φαινόμενον τῆς δράσεως, πηγάζει ἐκ τινων στίχων τοῦ Ὀμήρου, καθ' οὓς ὁ ἥλιος ἐμφανίζεται ὡς ἔχων ἱκανότητα δράσεως, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ καλοῦνται λαμπετόεντες!

Ἡ γοητεία τοῦ κειμένου διὰ μέσου τῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Θέωνος, Ἀετίου, Κλεομήδους, Πτολεμαίου, Ἡλιοδώρου τοῦ Λαρισαίου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Δα-

μιανοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως καὶ ἄλλων, διὰ νὰ καταδειχθῆ «τὸ ἐνθερμον διαφέρον μεθ' οὐ οἱ Ἕλληνες πρῶτοι παρετήρησαν καὶ ἠρμήνευσαν τὰ φαινόμενα τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ὁράσεως».

Ἐρχόμενος κατόπιν εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον ἐκθέτει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Νεύτωνος, τοῦ Γκαίτε, τοῦ Hegel, τοῦ Weber καὶ τοῦ Fechner, τοῦ Wundt, τοῦ Herbert Spencet καὶ τοῦ Ribot, τοῦ Willebroat Snell καὶ τῶσων ἄλλων.

Κλείων τὴν γλαφυρὰν ὁμιλίαν του ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς ἀνεφέρθη εἰς τὰς σχέσεις φωτὸς καὶ χρωμάτων πρὸς τὴν δημιουργίαν καὶ ἀπαρχὰς τῆς μονίμου ἀποτυπώσεως τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως διὰ τῆς Ζωγραφικῆς. Καὶ λέγει παραστατικώτατα: «Κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὁ τελεάνθρωπος πρόγονός μας ὁ ἐνδιαιτώμενος εἰς σκοτεινὰ σπήλαια, καλλιεργῆσας ὀπτικὰς εἰκόνας καὶ χρωματισμοὺς ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν κόσμον, ἐσχεδιάσε, τῇ βοήθειᾳ τεμαχίου χρωματίνης γῆς, εἰκόνας εἰς τὰ γυμνά τοιχώματα τοῦ ἀσφαλοῦς ἄντρου του. Ὑποσυνειδήτως ἐγένετο καλλιτέχνης καὶ ἐδημιούργησε, διότι ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην τοῦ βλέπειν γνωστὰς παραστάσεις καὶ διαφέροντα αὐτὸν ἀπὸ τὸν φυσικὸν καὶ ὀργανικὸν κόσμον τὸν ὁποῖον ἐγνώριζεν. Ἐξελιχθεὶς πλεόν ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ χρωστικῆς, τῶν χρωμάτων καὶ τοῦ σχεδίου ἐκφράζει ὅ,τι δὲν ἠδύνατο νὰ εἶπῃ τελείως διὰ πεζοῦ ἢ ἐμμέτρου λόγου ἀλλὰ καὶ διὰ μουσικῶν φθόγγων. Οὕτως ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ διακοσμητικὴ ὑπῆρξαν πρωτοπόροι τῶν λοιπῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν». Καὶ τελειώνει μὲ τὰ ἐξῆς ἀληθῶς ἀξιοπρόσεκτα: «Εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον τὸ ὥραϊον ἤρχισε νὰ παραμερίζεται πρὸ τοῦ μηχανικοῦ τρόπου τοῦ ζῆν, τῶν ηὔξημένων καὶ ἐξαντλητικῶν ἀναγκῶν, πραγμάτων ἅτινα ἐτεκμηρίωσαν νέαν αἰσθητικὴν ἐποχὴν τῆς ὁράσεως ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀπληστίαν τοῦ μηχανικοῦ αἰῶνος μας. Διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπιδιώξεως τοῦ καινοφανοῦς, τοῦ παραδόξου, τοῦ ἐντυπωσιάζοντος προσπαθεῖ ὁ σημερινός, νέος ἰδίᾳ ἄνθρωπος, νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἰσορροπίαν του. Μερὶς δὲ καλλιτεχνῶν ἀντλοῦσα βουλητικὰς ἐκδηλώσεις ἐκ τῶν ἐπικρατουσῶν τάσεων, διεμόρφωσαν ἐσφαλμένον ὀπτικὸν ἰδεῶδες πόρρω ἀπέχον τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ καλοῦ. Εὕρισκόμεθα πρὸ νέων ψυχασωματικῶν τάσεων διαφοροποιήσεως τῆς αἰσθητικότητος καὶ κυρίως θὰ ἐλέγομεν πρὸ αἰσθητηριακῆς ὀπτικῆς φθορᾶς. Ἐπικρατεῖ ἀλόγιστος ὀπτικὴ λογικὴ, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ καταλαμβάνῃ τὴν θέσιν τῆς ὀρθολογίας ἐμποδίζουσα αὐτὴν νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν λειτουργίαν της. Τίποτε ὅμως δὲν θὰ ἐμποδίσῃ τὸν σύγχρονον δυτικὸν πολιτισμὸν νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὰς ἀύξανομένας ἀπαιτήσεις τῆς ταχύτητος καὶ τῆς μηχανῆς. Τίποτε δὲν θὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ αἰσθητικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη εἰς τὴν χώραν αὐτὴν τοῦ ὥραϊου, αἰσθητικοῦ καλύτερον προσηρμοσμένου εἰς τοὺς παρόντας ὄρους, ἵνα διαδεχθῆ τὸ κράτος τῶν αἰσθητικῶν δυνάμεων.

Ἐπομένως τὸ δραματικὸν καὶ ἡ ἀπέραντος ἰσχὺς αὐτοῦ πρέπει νὰ χρη-

σιμοποιηθοῦν πρὸς διαφύλαξιν τῆς ἰσορροπίας τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου».

Συναφῆς πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἡ μονογραφία του «Ἡ ὄρασις καὶ τὸ φῶς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν Τέχνην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι» (Ἀθήναι 1971). Καὶ ἐδῶ ξεχειλίζει ἡ λατρεία του πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ ὁ θαυμασμός του πρὸς τὸν Πολιτισμὸν καὶ τὴν Τέχνην τῶν Ἑλλήνων. Καὶ γράφει: «Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς πλούσιος ἐκ τῆς προελληνικῆς κληρονομίας, γαλουχηθεὶς ὑπὸ ὠραίων μύθων, γονίμων φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ ἔμπλεος μουσικῆς καὶ ποιήσεως ἐδημιούργησεν τὴν Ἑλληνικὴν Τέχνην...» «Τὸ "θαυμάζειν" τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πηγὴ ἀληθείας καὶ ποιήσεως, ἦτο πολὺ πλεον ἀνεπτυγμένον καὶ ἀμιγέστερον τοῦ ἰδικοῦ μας. Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ὑπῆρξε πάντοτε ὀπτικὴ καὶ πνευματικὴ, μεστὴ ἀμιγοῦς συνέσεως, ὁ καλλιτέχνης ἀφιερῶτο ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ δημιουργικὸν καὶ μόνον ἔργον του». Καὶ πάλιν ἀνατρέχει πρὸς τεκμηρίωσιν τοῦ θέματός του εἰς τὰς πηγὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων.

Τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ὀφθαλμολογίας ἀφορᾷ ἐπιστολιμαία διατριβὴ του πρὸς τὴν «Καθημερινήν» τῆς 15 Μαρτίου 1963 διὰ τὰς Κερατοπλαστικάς Ἐγχειρήσεις ἐν σχέσει πρὸς τὴν χώραν μας.

Τὸ 1966 τοῦ ὑπενθύμισα ὅτι ὁ ἀείμνηστος πατὴρ του Ὑφηγητῆς τῆς Ὀφθαλμολογίας Σπήλιος Χαραμῆς, συγγραφεὺς πολλῶν ἀξιολόγων ἐπιστημονικῶν καὶ λογοτεχνικῶν πραγματειῶν, εἶχεν ἀσχοληθεὶ τὸ 1925 μὲ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Κυριάκου (Domenico) Θεοτοκοπούλου, γνωστότερου ὡς El Greco ἀπὸ ὀφθαλμολογικῆς ἀπόψεως καὶ τοῦ ἐζήτησα νὰ φέρῃ εἰς τὴν Ἑταιρείαν μας ἐργασίαν μὲ τὰς νεωτέρας ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ θέματος.

Πράγματι τὴν Δευτέραν 31 Ἰανουαρίου 1966 μᾶς ἔκαμε πολὺ ἐνδιαφέρουσαν καὶ πρωτότυπον ἀνακοίνωσιν μὲ τὸν τίτλον «Ἀπόψεις ἐπὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ Δομηνικοῦ Θεοτοκοπούλου (El Greco)». Ἡ ἐργασία αὕτη ἐβασίσθη ἐπὶ τῶν δημοσιεύσεων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολλῶν ἀξιολόγων ἐργασιῶν ποὺ ἀνεκοινώθησαν εἰς τὸ ἔτος Greco ἐπὶ τῆ συμπληρώσει 350 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ «Μεγίστου τῶν Τέκνων τῆς Κρήτης». Τονίζει ὅτι «ἡ ἐξήγησις τῆς τεχνοτροπίας (τοῦ Θεοτοκοπούλου) εἶναι δυσχερῆς». Αἱ ἰδιορρυθμίαι τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου συνίστανται εἰς τὸ ὅτι τὰ ἀνθρώπινα σώματα ἔχουν δυσανάλογον μῆκος ὡς πρὸς τὸ πλάτος αὐτῶν. Ὅτι ἐπίσης αἱ κεφαλαὶ εἶναι μικρότεραι ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ σῶμα καὶ αἱ ὄψεις ἰσχναὶ ὡς ἐὰν πρόκειται περὶ ὄντων μὴ γήινων, ὄντων ὑπερφυσικῶν, ὄντων ἐξαυλωμένων, μυστηριωδῶν... Ἐξ ἄλλου οἱ τόνοι τῶν πινάκων εἶναι ψυχροὶ, τὰ φόντα τῶν σκοτεινὰ, γενικῶς δὲ οἱ χρωματισμοὶ του συγκροτοῦνται. Σύννεφα πλαισιώνουν τὰ πρόσωπα ἢ τοποθετοῦνται ὡς διακοσμητικὰ εἰς τὰς παρυφᾶς τῶν πινάκων του συνήθως δὲ ἀναδύονται ἀποτόμως ἀπὸ τὸ βαθύφαιον ἢ ἡμίμαυρον βάθος. Ταυτοχρόνως, φῶς φασματικόν, φῶς οἶονεὶ ὑπέργειον τὸ

όποιον ένίοτε ένθυμίξει άστραπήν, έρχεται εκ τών άνω, από τόν ήμισκότεινον ή νυκτερινόν ουρανόν. Τήν μεγαλυτέραν όμως έντόπωσιν εις τās προσωπογραφίας και άγιογραφίας του ζωγράφου ένεποίησεν εις τόν καθηγητήν Χαραμήν ή εκφρασις τών οφθαλμών και ή τελειότης τής άπεικονίσεώς των. «Ο Θεοτοκόπουλος, λέγει, έζωγράφησε τῷ όντι τούς ώραιότερους τών οφθαλμών. Γυναικειοι και άνδρικοι οφθαλμοι άντικατοπτρίζουν εις τό τέλειον, τόν έσωτερικόν κόσμον τών άπεικονιζομένων και συχνότατα συμβάλλουν εις τήν άπόδοσιν του θέματος του πίνακος...».

Διά τήν έξήγησιν τής τεχνικής του καλλιτέχνου, ή κατά καιρούς εξενεγχθεισα άποψις ότι είναι άπότοκος ψυχικής άνωμαλίας έχει ήδη καταπέσει και δέν ευσταθεί κατόπιν τής λεπτολόγου ιστορικής μελέτης τής ζωής του... Έξ άλλου μερίς ιατρών και δὴ οφθαλμολόγων προσπάθησε νά εξηγήση τήν τεχνικήν του ως προερχομένην εξ άτελείας τών οφθαλμών του... Έθεωρήθη επίσης ότι οι ειδικώς άνοι χωματισμοί τών πινάκων του άφείλοντο εις δυσχρωματοσίαν... Αί δυσχρωματοσίαι όμως είναι κατά κανόνα συγγενείς μεμονωμένοι δὲ πίνακες του και κατά τήν Ίσπανικήν περίοδον παρουσιάζουν πλούσιον και ζωηρόν χρωματισμόν, άρα δέν ευσταθεί και ή θεωρία αυτή. Η κυριώτερα όμως θέσις ήν έλαβον οι ειδικοι όσον άφορᾷ τήν άτέλειαν τών οφθαλμών του ήτο ότι έφερε ύψηλόν άστιγματισμόν και ότι ή διαθλαστική αυτή άνωμαλία, του έπέβαλλε τήν τεχνοτροπίαν τήν όποιαν έδημιούργησεν. Ο καθηγητής Χαραμής συζητεί και τήν άποψιν ταύτην και τονίζει ότι ούτε ή άστιγμία είναι ίκανή νά εξηγήση τήν τεχνοτροπίαν του Θεοτοκοπούλου.

Περαιτέρω τονίζει ότι και ή διατυπωθεισα ύπόθεσις προϊούσης θολώσεως τών κρυσταλλοειδών φακών του Καλλιτέχνου, δηλαδή προοδευτικού καταρράκτου, δέν δύναται και πάλιν νά εξηγήση τό φαινόμενον τών πινάκων του, διότι αυτή συσκοτίζει μειώνουσα τήν όρασιν και μόνον.

Έπίσης ή μεταμόρφωσις λόγω έπικτήτου νοσήματος του βυθοῦ του οφθαλμοῦ έθεωρήθη όμοίως ως αίτία τής τεχνικής του μεγάλου Ζωγράφου. Κατελόγισαν άκόμη ότι ο Θεοτοκόπουλος έπασχεν εκ συφιλίδος. Ο καθηγητής Χαραμής τό συζητεί και τό αποκλείει διότι αί βλάβαι εκ τής νόσου ταύτης άφοροῦν κυρίως εις τήν κεντρικήν όρασιν και ούδεμίαν ούδὲ κατά προσέγγισιν σχέσιν έχουν πρὸς τήν τεχνικήν του Θεοτοκοπούλου. Και καταλήγει εις τό συμπέρασμα: «Χάρις εις τās εργασίας κορυφαίων συγχρόνων αισθητικῶν, τεχνοκριτικῶν και ιστορικῶν νομίζω ότι έγένητο πλέον πεποιθησις τό ότι εις τό έργον του ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, μεστός πλέον καλλιτεχνικής τελειότητος, έμπεποτισμένος σοφίας, ύψηλοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος και ύπεργείου ανατάσεως, άποδίδει τήν πνευματικήν του μεταρσίωσιν διά τής έξιδανικέσεως τών μορφῶν, του θέματος και του χώρου τόν όποιον έζωγράφησε. Ο Κώστας Ουράνης, λέγει, έγραφε, παραστατικώτατα,

ὅτι «ὁ Γκρέκο ἀνεβάζει καὶ πάλιν εἰς τὸν Οὐρανὸν τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἁγίους ποῦ ἡ Ἀναγέννησις κατέβασεν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους».

Ἀξιολογώτατη ἐπίσης ἡ ἐργασία τοῦ Χαραμῆ «Ἡ σημασία τῆς καθ' ἡμᾶς θαλάσσης» ποῦ ἀπετέλεσε τὸν Πανηγυρικὸν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1970. Καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Χαραμῆς ἀναδεικνύεται ἔμπειρος ἱστορικὸς καὶ γλαφυρὸς συγγραφεὺς. Λίαν εὐστόχως τονίζει ἀρχόμενος τοῦ Λόγου του ὅτι :

«Ἐορτάζομεν σήμερον μίαν τῶν λαμπροτέρων σελίδων τῆς μακραίωνος ἱστορίας μας, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε καλλίνικον σταθμὸν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας των, ἀλλὰ καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικῶς εἰς τὸν παγκόσμιον ροῦν τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸν τρομερὸν εἰς ἔκτασιν καὶ συμφορὰς δευτέρου παγκόσμιον πόλεμον. Τὸν πόλεμον ἐκεῖνον ὅστις ἤλλαξε τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν τοῦ αἰῶνος μας, καὶ συνέτεινεν ὅσον οὐδέποτε σχεδὸν ἄλλοτε νὰ διαμορφωθοῦν νέα ἰδέαι, νέα πρότυπα κοινωνιῶν, ἀνακατέταξε δ' ἐκ βάθρων γεωγραφικὰ ὄρια λαῶν καὶ κρατῶν ἐπὶ τῶν περισσοτέρων ἡπειρῶν τῆς ὑδρογείου».

Ἀκολουθεῖ γραφικὴ ἀνασκόπησις τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ παλαιοτάτην ἐποχὴν ἐξικνουμένην εἰς δύο χιλιετηρίδας πρὸ Χριστοῦ, διὰ τῆς ἀρχαίας περιόδου, τῆς ἀλεξανδρινῆς, τῆς βυζαντινῆς, τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας, τῆς ἐμφανίσεως τῆς νεωτέρας ποντοπόρου ἑλληνικῆς ναυτιλίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος μέχρι τοῦ κολοφῶνος τῆς, κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους καὶ καταλήγει εἰς τὸν Πόλεμον τοῦ 1940 - 1941 μὲ τὰ ἐξῆς ἀπαράμιλλα:

«Κατὰ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμον οὐτινος τὴν ἐπέτειον μὲ ἱερὸν δέος καὶ εὐλογον ὑπερηφάνειαν ἀναμνησκόμεθα σήμερον, καὶ γενικώτερον κατὰ τὸν δευτέρου παγκόσμιον πόλεμον, ἡ συμβολὴ τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ μας στόλου ὑπῆρξε πολυμερῆς καὶ εὐρυτάτη, ἀνταξία πάντοτε τῶν μεγάλων ναυτικῶν μας παραδόσεων. Ἡ δρᾶσις τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ μας στόλου ἀπὸ τοῦ 1940 μέχρι τοῦ 1944 διεκρίθη εἰς δύο φάσεις. Ἡ πρώτη ἀφῶρα εἰς τὸν Ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμον, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν ἀποδημίαν τοῦ στόλου καὶ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσήνεγκεν εἰς τὸν κινὸν Συμμαχικὸν ἀγῶνα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Παρὰ τὴν τεραστίαν ναυτικὴν καὶ ἀεροπορικὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, κατάρθωσε νὰ διασφαλίσῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπωλείας τὴν μεταφορὰν ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ παντοειδοῦς ὕλικου τῶν ἐφοδιοπομπῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον. Διὰ συνεχῶν δὲ τολμηρῶν ἐπιθέσεων τῶν πλοίων ἐπιφανείας καὶ τῶν ἡρωϊκῶν ὑποβρυχίων του παρεκώλυσε τὰς θαλασσίας συγκοινωνίας τοῦ ἐχθροῦ. Τοιοῦτοτρόπως συνετέλεσεν εἰς τὸν οὐσιαστικὸν θρίαμβον τῶν κατὰ ξηρὰν ἑλληνικῶν ὀπλων, θρίαμβον προκαλέσαντα τὸν θαυμασμὸν φίλων τε καὶ ἐχθρῶν. Μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἄξονος, μακρὰν τῆς γαλανῆς

ἀγκάλῃς τῶν πατρῶων θαλασσῶν, ἀπολέσας τὸ ἥμισυ τῆς δυνάμεώς του καὶ στερούμενος τῶν πάντων, κατώρθωσεν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἀξίων ἀρχηγῶν καὶ μὲ τὴν συμμαχικὴν ἐνίσχυσιν νὰ ἀναδημιουργηθῆ. Προσέθεσε νέας λαμπρὰς πολεμικὰς σελίδας ἀγωνισθεὶς ἀπὸ τῆς Βορείου θαλάσσης καὶ διὰ τῆς Μεσογείου μέχρι αὐτοῦ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ. Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν πολεμικὴν περίοδον ἐδόξασε τὰς τιμημένας σημαίας του δι' ἀπείρων ἀνδραγαθημάτων ἰσαξίων πρὸς τὰς τοῦ Στρατοῦ μας τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν Μακεδονικῶν ὄχυρῶν.

Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ στίχοι τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀζονος:

*«Καὶ περισσότερη τιμὴ τοὺς πρέπει
ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν)
πὺς ὁ Ἐφιάλης θὰ φανεῖ στὸ τέλος
κ' οἱ Μῆδοι ἐπιτέλους θὰ διαβοῦνε».*

.....

Δικαίως τῶν νικῶν καὶ θυσιῶν τοῦ στόλου μας ὑπῆρξε, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἡ παράδοσις μοιρῶν τοῦ μεγάλου ἐχθρικοῦ στόλου ἐν Μάλτα, Ἀλγερίᾳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ εἰς μικρὰς μονάδας τοῦ στόλου μας καὶ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀρχηγούς του. Διὰ μίαν εἰσέτι φοράν ἐπεκυρώθη ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Πολεμικὸν Ναυτικὸν κατὰ τὴν μακραίωνα ἱστορίαν του ὑφίσταται μὲ θυσίας, οὐδέποτε ὅμως καὶ ἦταν.

Τοιοτοτρόπως ἀπέβημεν καὶ πάλιν Κράτος τῆς Θαλάσσης, ἡ ἑλληνικὴ ὅμως θαλασσοκρατία μας (διὰ τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου) εἶναι εἰρηνικὴ, ὅπως ἀρμονικὸς, εἰρηνικὸς καὶ γαλήνιος εἶναι ὁ καθ' ἡμᾶς γλαυκὸς Πόντος.

Ὅθεν ἀδιάσπαστος ἐξακολουθεῖ ἡ ἐνότης τοῦ Ἑλληνος πρὸς τὴν θάλασσαν προσμαρτυροῦσα τὴν ἀδιάκοπον συνέχειαν τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς».

Πλὴν τῶν ἐργασιῶν, τὰς ὁποίας ἀνελύσαμεν, ὁ καθηγητὴς Χαραμῆς ἐξεπόνησεν εἴκοσι ἀκόμη ἱατροϊστορικὰς συμβολὰς τῶν ὁποίων παραθέτομεν τοὺς τίτλους καὶ τὰ στοιχεῖα:

1) Ἱστορικὸν σημεῖωμα ἐπὶ Ζακυνθίου ὀφθαλμιάτρου τοῦ 18ου αἰῶνος (Ε.Ο.Ε., 16 Φεβρουαρίου 1950).

2) Ἡ ἀνατομικὴ συμβολὴ τοῦ Καθηγητοῦ Λουκά Παπαϊωάννου εἰς τὸ αἰσθητήριον τῆς ὄρασεως. Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Α' Πανελληνίον Ὀφθαλμολογικὸν Συνέδριον (Ὀκτώβριος 1952).

3) Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ἐπὶ ἐργασίας τοῦ Ἀ. Ἀναγνωστάκη διὰ τὴν ἀντισηπτικὴν μέθοδον παρ' ἀρχαίους (Ε.Ο.Ε., 17 Μαρτίου 1955).

4) Περί τῆς φυσιολογίας τῆς ὀράσεως ὡς πραγματεύεται αὐτὴν ὁ Καθηγητῆς Δαμιανὸς Γεώργιος ἐν ἔτει 1848 (Ε.Ο.Ε., 18 Ὀκτωβρίου 1956).

5) Νεκρολογία τοῦ Καθηγητοῦ Felix Terrien (Ἑλληνικὴ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρεία, 15 Μαΐου 1940).

6) Νεκρολογία τοῦ Καθηγητοῦ Gabriel Sourdille (Ἑλληνικὴ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρεία, 22 Νοεμβρίου 1956).

7) Πανηγυρικός λόγος ἐπὶ τῇ Ὀγδοηκονταετηρίδι τοῦ Ὀμοτίμου Καθηγητοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργίου Φωκᾶ Κοσμετάτου, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (15 Δεκεμβρίου 1956).

8) Προσφώνησις κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς Ὀγδοηκονταετηρίδος τοῦ Βενεδίκτου Ἀδαμαντιάδου (Ἑλληνικὴ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρεία, 29 Μαΐου 1958).

9) Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ Ὀμοτίμου Καθηγητοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Σ. Δοντᾶ, 1959.

10) Προσφώνησις κατὰ τὸ ἐπίσημον γεῦμα τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀμοτίμου Καθηγητοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γ. Ἰωακείμογλου (28 Φεβρουαρίου 1959).

11) Προσφώνησις κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς Ἐβδομηκονταετηρίδος τοῦ Ὀμοτίμου Καθηγητοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γ. Ἰωακείμογλου ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (16 Μαΐου 1959).

12) Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Παμπούκη (23 Ἰουνίου 1959).

13) Νεκρολογία τοῦ Καθηγητοῦ Edmond Velter (Ἑλληνικὴ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρεία, 28 Ἰανουαρίου 1960).

14) Προεδρικός λόγος κατὰ τὴν ἐναρκτήριον συνεδρίαν τοῦ Πρώτου Εὐρωπαϊκοῦ Ὀφθαλμολογικοῦ Συνεδρίου (15 Ἀπριλίου 1960).

15) Νεκρολογία Μιχαὴλ καὶ Βασιλείου Γεωργαρίου (Ἑλληνικὴ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρεία, 16 Φεβρουαρίου 1961).

16) Νεκρολογία Ἀλεξίου Τράντα (Annales d' Oculistique, 1961).

17) Αἱ βασικαὶ πρόοδοι τῆς ὀφθαλμολογίας κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν. Πανηγυρικὸν τεῦχος Νοσοκομείου Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ (Ἰούνιος 1961, τόμος 30ός, τεῦχος 6ον).

18) Νεκρολογία τοῦ Καθηγητοῦ Gilbert Sourdille (Ἑλληνικὴ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρεία, 19 Ἀπριλίου 1962).

19) Προσφώνησις εἰς τὴν Μεγάλῃν Αἴθουσαν Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Παρισίων ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς Ἐβδομηκονταετηρίδος τοῦ Καθηγητοῦ G. Renard (27 Ἰουνίου 1965).

20) Λόγος διὰ τὸ ἔργον τοῦ Sir Stewart Duke Elder, κατὰ τὴν ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς Ἐπιτίμου Διδάκτορος τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς, 1965.

Διὰ τὴν μεγάλην πνευματικὴν του προσφορὰν ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Χαραμῆς ἐτιμῆθη μὲ διακρίσεις ξένας καὶ Ἑλληνικάς. Ἀναφέρομεν μερικάς. Ἐμπειρογνώμων τῆς Παγκοσμίου Ὄργανώσεως Ὑγείας τοῦ Ο.Η.Ε. Μέλος τῆς Διοικήσεως Ἐπιτροπῆς τῆς Παγκοσμίου Ὄργανώσεως κατὰ τοῦ Τραχώματος.

Ἀντιπρόεδρος τοῦ Δ.Σ. τοῦ Διεθνoῦς Κολλεγίου Χειρουργῶν.

Πρόεδρος τοῦ Διεθνoῦς Ὀφθαλμολογικοῦ Συμβουλίου.

Σύμβουλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς.

Μέλος τῆς Ἀκαδημίας de Puglia (Ἰταλία).

Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ἀντεπιστέλλον Μέλος τῆς Ἱατρικῆς Ἀκαδημίας Παρισίων.

Μέλος τῆς Διεθνoῦς Ἀκαδημίας Ὀφθαλμολογίας.

Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ρώμης.

Καθιέρωσις Μεταλλίου Χαραμῆ ὑπὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐταιρείας Ὀφθαλμολογίας.

Ἐπίτιμον Μέλος Ὀφθαλμολογικῆς Ἐταιρειῶν Ἰταλίας, Μεγάλης Βρετανίας, Ἰσπανίας, Γαλλίας, Τουρκίας κ.ἄ.

Ἡ εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ του συγγραφὴ, πλὴν τοῦ κλασσικοῦ συγγράματός του «Χειρουργικὴ τῶν Ὀφθαλμῶν», ἐκτείνεται εἰς πολλὰς μονογραφίας καὶ 400 πρωτοτύπους ἐργασίας ἐκπεφρασμένας εἰς ἀνακοινώσεις, ἐπιδείξεις, ἄρθρα, διαλέξεις, στατιστικὰς μελέτας κλ.π.

Εἰς τὸ ὀργανωτικὸν δαιμόνιον του θὰ καταλογισθοῦν ἡ ἀναδιοργάνωσις καὶ ἀνακαίνισις τοῦ Ὀφθαλματρείου, ἡ ὀργάνωσις τοῦ Ὀφθαλματρικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν εἰς τὸν Χολαργόν, ἡ δημιουργία Τραπεζῆς Ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἴδρυσις, ἰδίαις δαπάναις καὶ ὀργάνωσις καὶ διεύθυνσις ἐπὶ μακρῶν τῆς Ὀφθαλματρικῆς Κλινικῆς τοῦ Νοσοκομείου Ἐκπαιδεύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ.

* * *

Αὐτὰ διὰ τὸν Ἰωάννην Χαραμῆν, τὸν Πνευματικὸν Ἄνθρωπον μὲ τὸ εὐρύτατον φῶσμα ἐνδιαφερόντων, ποῦ ἀφῆκε ἀρίστην Μνήμην εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐταιρείαν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς.

Π. Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Ὁμότιμου Καθηγητοῦ τῆς Μαιευτικῆς
καὶ Γυναικολογίας
τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου

*Εἰς μνήμην τοῦ Καθηγητοῦ - Ἀκαδημαϊκοῦ
Ἰωάννου Σπ. Χαραμῆ*

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΠΕΡΙ ΕΜΒΡΥΪΚΗΣ ΔΙΑΠΛΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΤΟΣ

Εἰς ἐπισκόπησιν θεμελιωδῶν ἀπόψεων τῆς ἐμβρυϊκῆς διαπλάσεως καὶ κληρονομικότητος, ἀναφορὰ πρὸς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει τὴν θέσιν τῆς, καθ' ὅσον αὐταί, καὶ μετὰ εἰκοσιτρεῖς αἰῶνας ἀπὸ τῆς διατυπώσεώς των ὑπὸ τοῦ Σταγειρίτου φιλοσόφου καὶ πανεπιστήμονος τῆς ἐποχῆς του, εἶναι τόσον βάσιμοι, ὡς ἐὰν ἐξηνέχθησαν ὑπὸ συγχρόνων ἐρευνητῶν. Βεβαίως, αἱ βιολογικαὶ γνώσεις τοῦ Ἀριστοτέλους, μολονότι ἐκτεταμέναι, ἦσαν ἀτελεῖς ὅταν ἀνεφέροντο εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς διαπλάσεως. Ὁ Σταγειρίτης δὲν ἠδύνατο, φυσικά, νὰ ἔχη τὴν παραμικρὰν ἰδέαν, ὅτι τὸ σπέρμα, τὸ ὁποῖον διεδραμάτιζε τόσον σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν διάπλασιν, συνετίθετο ἀπὸ μικροτάτους ζῶντας ὀργανισμούς, τὰ σπερματοζῶαρια, οὔτε ὅτι τὸ θῆλυ ἐπίσης παρήγεν ὄχι μίαν ἀπλὴν ὕλικήν ἐκκρῖσιν, ἀλλ' ὀργανωμένας ζώσας μονάδας, τὰ ὠάρια. Ἡ θεωρία του ἀσφαλῶς θὰ ἠλλασεν, ἐὰν ἐγνώριζεν οὗτος τὰ δι' ἡμᾶς στοιχειώδη καὶ κοινότοπα ταῦτα γεγονότα. Δὲν ἐγνώριζε καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζῃ τι περὶ τῆς κυτταρικῆς θεωρίας ἢ τῆς κατατμήσεως τοῦ ζυγώτου καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν βλαστικῶν δερμάτων. Ἀκόμη καὶ συμβάντα τῆς ἀρχικῆς διαπλάσεως, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ παρατηρηθοῦν διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, δὲν ἐσημειοῦντο πάντοτε ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ ἀκρίβειαν καὶ ἀναφερόμεν ὡς παράδειγμα τὴν παρατήρησίν του ὅτι ἡ καρδία εἶναι τὸ πρῶτον ὄργανον, τὸ σχηματιζόμενον εἰς τὸ ἐμβρυον τῶν σπονδυλωτῶν. Ἦτο πεπεισμένος, βάσει ἀξιωματικῶν ἀρχῶν, ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ συμβαίῃ ὁπωσδήποτε.

Ὡς σύννοψις παρατηρημένων καὶ βασίμων γεγονότων, ἡ πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλους «Περὶ ζῶων γενέσεως» εἶναι πρακτικῶς ἄνευ ἀξίας σήμερον. Ἐν τούτοις, τοιαύτη ἦτο ἡ διανοητικὴ δύναμις τοῦ Σταγειρίτου,

ὥστε οὗτος ἦτο ἱκανός, ἐξ ἀνεπαρκῶν καὶ κατὰ μέγα μέρος ἀνακριβῶν δεδομένων, νὰ διαμορφώσῃ θεωρίαν περὶ τῆς ἐμβρυϊκῆς διαπλάσεως, ἢ ὅποια ἀκόμη καὶ σήμερον πρέπει νὰ ἐπισύρῃ τὴν ἐκτίμησίν μας. Ἡ μορφή, τὴν ὅποιαν Ἐκεῖνος προσέδωκεν εἰς ταύτην, μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ σήμερον, οὐδεὶς ὅμως μετ' αὐτὸν συνεισέφερε τόσῃν θεμελιώδη διανοητικὴν ἐργασίαν εἰς τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῶν κεντρικῶν προβλημάτων τῆς διαπλάσεως, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀξίζει νὰ ἀναφερθῶμεν κάπως λεπτομερέστερον εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους. Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν περίφημον ἀνάλυσιν καὶ ἀνασκευὴν τῆς θεωρίας τῆς «παγγενέσεως», τῆς προβληθείσης ὑπὸ τοῦ Ἰπποκράτους καὶ τοῦ Δημοκρίτου, κατὰ τὴν ὅποιαν τὸ σπέρμα προήρχετο ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ σώματος, ὅπως ὁ Darwin, δύο χιλιάδας ἔτη ἀργότερον, εἶχε παραδεχθῆ.

Γράφει σχετικῶς ὁ Ἀριστοτέλης:

«Ἔστι δὲ σχεδόν, οἷς ἂν τις χρῆσαιτο τεκμηρίοις, ὡς ἀφ' ἐκάστου τῶν μορίων ἀπιόντος τοῦ σπέρματος, τέτταρα, πρῶτον μὲν ἡ σφοδρότης τῆς ἡδονῆς, μᾶλλον γὰρ ἡδὺ πλεόν ταῦτ' οἰνόμενον πάθος, πλεόν δὲ τὸ πᾶσι τοῖς μορίοις ἢ τὸ ἐνὶ ἡ ὀλίγοις συμβαῖνον αὐτῶν. Ἔτι δὲ ἐκ κολοβῶν κολοβὰ γίνεσθαι· διὰ μὲν γὰρ τὸ τοῦ μορίου ἐνδεές εἶναι οὐ βαδίζειν σπέρμα ἐντεῦθεν φασίν, ὅθεν δ' ἂν μὴ ἔλθῃ, τοῦτο συμβαίνει μὴ γίνεσθαι. Πρὸς δὲ τούτοις αἱ ὁμοιότητες πρὸς τοὺς γεννήσαντας· γίνονται γὰρ εὐκότεις, ὥσπερ καὶ ὅλον τὸ σῶμα, καὶ μόρια μορίοις· εἴπερ οὖν καὶ τοῦ ὅλου αἴτιον τῆς ὁμοιότητος τὸ ἀφ' ὅλου ἔλθειν τὸ σπέρμα, καὶ τοῖς μορίοις αἴτιον ἂν εἴη τὸ ἀφ' ἐκάστου τι τῶν μορίων ἔλθειν. Ἔτι δὲ καὶ εὐλογον ἂν εἶναι δόξειεν, ὥσπερ καὶ τοῦ ὅλου ἔστι τι ἐξ οὗ γίνεται πρῶτον οὕτω καὶ τῶν μορίων ἐκάστου, ὥστε εἰ ἐκείνου σπέρμα, καὶ τῶν μορίων ἐκάστου εἴη ἂν τι σπέρμα ἴδιον. Ὅτι μὲν οὖν ἀπὸ παντός ἔρχεται τὸ σπέρμα, σχεδόν ἐκ τούτων μάλιστα πιστεύουσι τινές» (721β).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκθέτει ἱκανοποιητικῶς τὸ πρῶτον μᾶλλον ἐπιχείρημα. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ δεῦτερον ἐκδηλώνει ἐντελῶς σύγχρονον σκεπτικισμόν ὡς πρὸς τὴν ἐνδειξιν καὶ σημειώνει, ὅτι, ἐὰν ἀνάπηρα (κολοβὰ) τέκνα γενῶνται ἐξ ἀναπήρων γονέων, τοῦτο συμβαίνει διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διὰ τὸν ὅποιον τὰ τέκνα γενικῶς ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς γονεῖς των. Τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον ἐπιχείρημα, ἐν τούτοις, μᾶς ἐνδιαφέρουν ἰδιαιτέρως. Θὰ ἀκολουθήσωμεν προσεκτικῶς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα, καθ' ὅσον οὗτος ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς ἐντελῶς θεμελιώδεις ἰδέας ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἐρμηνείας τῆς κληρονομικῆς ὁμοιότητος, ἢ δὲ συζήτησις ἔχει ἄμυσον σχέσιν πρὸς ὅλας τὰς μεταγενεστέρας θεωρίας τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν μορίων, ὅλας δηλαδὴ τὰς θεωρίας τὰς δεχομένας ὑπαρξιν βλαστικοῦ πλάσματος. Θὰ ἔπρεπεν ἡ ὁμοιότης τοῦ ὅλου νὰ ἐξηγητῆ δι' ὄρων σημείου πρὸς σημεῖον ὁμοιότητος τῶν μερῶν ἢ ὑπάρχει κάποια θεμε-

λιώδης αίτια τής συνολικής όμοιότητας, ή όποία παρεμπιπτόντως έξηγεί τήν άντιστοιχίαν σημείου πρός σημείον; Έκ τής άπαντήσεως είς τό άνωτέρω έρώτημα έξαρτάται ό τύπος τής θεωρίας —όλοκρατικής ή αναλυτικής— τήν όποίαν θα παραδεχθώμεν διά τήν έρμηνείαν τής διαπλάσεως και τής κληρονομικότητας.

Ό Άριστοτέλης άντελήφθη τό πρόβλημα σαφώς και τό άντεμετώπισε βιολογικώς, κατά τρόπον μάλιστα από τόν όποίον πολλά δυνάμεθα νά διδαχθώμεν.

Άς έξετάσωμεν πώς έχειρίσθη τό κύριον παγγενετικόν έπιχείρημα.

«Πρώτον μόν οὖν διτι οὐδέν σημεῖον ή όμοιότης τοῦ άπιέναι από παντός, διτι και φωνήν και όνυχας και τρίχας όμοιοι γίνονται και τήν κίνησιν, άφ' ών οὐθέν άπέρχεται. Ένια δέ οὐκ έχουσίν πως όταν γεννώσιν, οίον τρίχωσιν πολιών ή γενείου» (722α).

Δύο σημεία πρέπει νά ύπογραμμισθοῦν ένταῦθα είδικώς: α) ότι έκ νεκρών παραγών, οία οί όνυχες και αί τρίχες, οὐδέν άντιπροσωπευτικόν μόριον δύναται νά προέλθη, και β) ότι ή όμοιότης έγκείται ουσιαδώς είς τήν λειτουργικήν δραστηριότητα. Τοῦτο καταδεικνύεται έκ τής μελέτης τής κατωτέρω παραγράφου: «Και γάρ είπερ τό από πατός άπιέναι συνέβαινεν, ώσπερ φασίν, οὐθέν έδει από πάντων άξιούν άπιέναι, αλλά μόνον από τοῦ δημιουργούντος, οίον από τοῦ τέκτονος, αλλά μη από τής ύλης. Νῦν δέ όμοιον λέγουσιν ώσπερ καν εί από τών ύποδημάτων' σχεδόν γάρ ό όμοιος υίός τῷ πατρί όμοια φορεῖ» (723β).

Είμαι φανερόν έκ τών άνωτέρω, ότι ή όμοιότης όνύχων και τριχών και ύποδημάτων είναι παράγωγος όμοιότης, έξαρτωμένη έκ πλέον θεμελιώδους όμοιότητας κατά τήν όλικήν λειτουργικήν δραστηριότητα.

Όμοίως, τό σημεῖον, ότι ώρισμένα χαρακτηριστικά ώριμότητος δύναται νά κληρονομηθοῦν έκ νεαροῦ πατρός, είναι άνεξήγητον βάσει τής παγγενετικής ύποθέσεως, αλλά κατανοητόν άν αί κληρονομικαί τάσεις μεταβιβάζονται ως έναίον σύνολον.

Συνεχίζων τό άρχικόν έπιχείρημα ό Άριστοτέλης γράφει:

«Έτι τοῖς άνωθεν γονεῦσιν εοίκασιν, άφ' ών οὐθέν άπήλθεν' άποδιδόασι γάρ διά πολλών γενεών αί όμοιότητες...Και επί τών φυτῶν δέ ό αὐτός λόγος' δήλον γάρ διτι, και τούτοις από πάντων άν τών μερῶν τό σπέρμα γένοιτο. Πολλά δέ τά μόν οὐκ έχει, τά δέ και άφέλοι τις άν, τά δέ προσφύεται» (722α).

Αί είδικαί αῦται δυσκολίαι τής θεωρίας τής παγγενέσεως ώδήγησαν κατά τούς νεωτέρους χρόνους είς τήν άντικατάστασιν τής ύπό τής θεωρίας τοῦ βλαστικοῦ πλάσματος. Έν τούτοις, θα ήδυνάμεθα νά εἰπωμεν άσφαλώς, ότι ό Άριστοτέλης δέν θα παρεδέχετο τήν θεωρίαν τοῦ βλαστικοῦ πλάσματος, εάν δέν τήν μετέτρεπεν έκ μορφολογικής είς λειτουργικήν θεωρίαν.

Τὸ ἐπόμενον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἂν τὸ σπέρμα προέρχεται ἐξ ὁμογενῶν μερῶν (ιστῶν) ἢ ἑτερογενῶν τοιούτων (ὄργάνων). Ἡ σχετικὴ παράγραφος ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Ἐτι πότερον, ἀπὸ τῶν ὁμοιομερῶν μόνον ἀπέρχεται ἀφ' ἐκάστου, οἷον ἀπὸ σαρκὸς καὶ ὀστέου καὶ νεύρου, ἢ καὶ ἀπὸ τῶν ἀνομοιομερῶν, οἷον προσώπου καὶ χειρός; Εἰ μὲν γὰρ ἀπ' ἐκείνων μόνον, εἰκότα δὲ μᾶλλον ταῦτα τοῖς γονεῦσι τὰ ἀνομοιομερῆ, οἷον πρόσωπον καὶ χεῖρες καὶ πόδες· εἴπερ οὖν μὴδὲ ταῦτα τῷ ἀπὸ παντὸς ἀπελθεῖν, τί κωλύει μὴδ' ἐκεῖνα τῷ ἀπὸ παντὸς ἀπελθεῖν ὁμοια εἶναι, ἀλλὰ δι' ἄλλην αἰτίαν; Εἰ δ' ἀπὸ τῶν ἀνομοιομερῶν μόνον, οὐκ ἄρα ἀπὸ πάντων. Προσῆκει δὲ μᾶλλον ἀπ' ἐκείνων, πρότερα γὰρ ἐκεῖνα καὶ συγκεῖται τὰ ἀνομοιομερῆ ἐξ ἐκείνων, καὶ ὡς περὶ πρόσωπον καὶ χεῖρες γίνονται εἰκότα, οὕτω καὶ σάρκες καὶ ὀστέα. Εἰ δ' ἀπ' ἀμφοτέρων, τίς ὁ τρόπος ἂν εἴη τῆς γενέσεως; Σύγκειται γὰρ ἐκ τῶν ἀνομοιομερῶν τὰ ὁμοιομερῆ ὥστε τὸ ἀπὸ τούτων ἀπιέναι τὸ ἀπ' ἐκείνων ἂν εἴη ἀπιέναι καὶ τῆς συνθέσεως, ὡς περὶ κἄν εἰ ἀπὸ τοῦ γεγραμμένου ὀνόματος... Ὡστ' εἴπερ ἐκ πυρὸς καὶ τῶν τοιούτων σάρκες καὶ ὀστέα συνεστῶσιν, ἀπὸ τῶν στοιχείων ἂν εἴη μόνον· ἀπὸ γὰρ τῆς συνθέσεως πῶς ἐνδέχεται; Ἀλλὰ μὴν ἄνευ γε ταύτης οὐκ ἂν εἴη ὅμοια. Ταύτην δ' εἰ τι δημιουργεῖν ὕστερον, τοῦτ' ἂν εἴη τὸ τῆς ὁμοιότητος αἰτίον, ἀλλ' οὐ τὸ ἀπελθεῖν ἀπὸ παντὸς» (722α-β).

Ἀναλύομεν τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα νὰ προέρχεται τὸ σπέρμα ἐξ ὁμοιογενῶν μερῶν μόνον, ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ κληρονομικὴ ὁμοιότης καταδεικνύεται οὐσιωδῶς εἰς τὰ ἑτερογενῆ μέρη ἢ μόρια(1). Ἄν, ἐπομένως, ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁμοιότης τῶν μερῶν αὐτῶν δύναται νὰ παρουσιασθῆ χωρὶς τὸ σπέρμα νὰ προέρχεται ἐκ τούτων, διατί δὲν θὰ ἔπρεπε καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν ὁμοιογενῶν μερῶν νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν; Ἐάν (2) τὸ σπέρμα προέρχεται ἐκ τῶν ἑτερογενῶν μερῶν μόνον καὶ ὄχι ἐκ τῶν ὁμοιογενῶν, εὐρισκόμεθα πάλιν πρὸ δυσκολιῶν, διότι θὰ ἔπρεπε φυσικὰ νὰ ἀναμένωμεν τὸ σπέρμα προερχόμενον ἐκ τῶν συστατικῶν τῶν ἑτερογενῶν μερῶν, δηλαδὴ ἐκ τῶν ὁμοιογενῶν μερῶν. Ἡ δυσκολία αὕτη συζητεῖται περαιτέρω (3), ἐνθα σημειοῦται, ὅτι τὸ νὰ προέρχεται τὸ σπέρμα ἐκ τῶν ἑτερογενῶν μερῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σημαίνῃ μόνον ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν ὁμοιογενῶν μερῶν καὶ τῆς «συνθέσεως» των, δηλαδὴ τῆς ἀμοιβαίας δομῆς καὶ προσαρμογῆς τῶν πρὸς ἀποτελεσιν τῶν ἑτερογενῶν μερῶν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τὸ σπέρμα προέρχεται ἐκ τῶν πρωταρχικῶν στοιχείων τῶν ὁμοιογενῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα (στοιχεῖα) ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμαζε πῦρ, ὕδωρ καὶ ἀέρα. Ἀλλὰ ἡ κληρονομικὴ ὁμοιότης ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως, εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὰ στοιχεῖα συνδυάζονται διὰ νὰ σχηματίσουν τοὺς ἰστούς, καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν τελευταίων διὰ νὰ σχηματίσουν ὄργανα. Οὐδεμία προέλευσις τοῦ σπέρματος ἐξ οἰουδήποτε μέρους δύ-

ναται νὰ εὐθύνεται διὰ τὴν ἀνασύνθεσιν τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς» ταύτης ὁμοιότητος. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς ὁμοιότητος εἶναι ὁ ἴδιος παράγων, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὴν ὀργανικὴν ταύτην ἀρχιτεκτονικὴν. Ἡ κληρονομικὴ ὁμοιότης εἶναι, τρόπον τινά, παραπροῖόν τῆς διαπλάσεως καὶ θὰ ἐξηγηθῇ μόνον ὅταν ἐπιτύχωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν διάπλασιν.

Τὸ ἐπιχείρημα εἶναι σαφές καὶ πειστικόν καὶ ἐφαρμόζεται, *mutatis mutandis*, εἰς ὅλας τὰς νεωτέρας θεωρίας, αἱ ὁποῖαι ἀσχολοῦνται μὲ ἀντιπροσωπευτικὰ μόρια, γόνους κ.τ.δ.

Ἀφοῦ ἐξετάσῃ μὲ μερικὰς ἄλλας δυσκολίας τὴν θεωρίαν τῆς παγγενέσεως — πῶς, π.χ., τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ μόρια τοῦ σπέρματος συνδυάζονται μὲ κατάλληλον τρόπον διὰ νὰ σχηματίσῃ τὸ φύτρον τοῦ νέου ὀργανισμοῦ, καὶ πῶς, ἂν εἶναι παρόντα εἰς τὰς ἀναπαραγωγούς ἐκκρίσεις ἀμφοτέρων τῶν γονέων, συνδυάζονται διὰ νὰ σχηματίσῃ ἓν καὶ ὄχι δύο «μικρὰ ζῶα», — ὁ Ἄριστοτέλης ἐπανέρχεται εἰς τὸ ἐπιχείρημά του περὶ τῶν ὁμοιογενῶν καὶ ἑτερογενῶν μερῶν καὶ τὸ προωθεῖ ἔτι περαιτέρω. Γράφει σχετικῶς:

«Ἐτι τὰ μέρη τὰ μὲν δυνάμει τὰ δὲ πάθεσι διώρισται, τὰ μὲν ἀνομοιομερῆ τῷ δύνασθαι τι παθεῖν, οἷον γλῶττα καὶ χεῖρ, τὰ δ' ὁμοιομερῆ σκληρότητι καὶ μαλακότητι καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιοῦτοις πάθεσιν. Οὐ πάντως οὖν ἔχον αἷμα οὐδὲ σὰρξ. Δῆλον τοίνυν ὅτι ἀδύνατον τὸ ἀπελθόν εἶναι συνόνυμον τοῖς μέρεσιν, οἷον αἷμα ἀπὸ αἵματος ἢ σάρκα ἀπὸ σαρκός. Ἀλλὰ μὴν εἰ γ' ἐξ ἑτέρου τινὸς ὄντος αἷμα γίνεται, οὐδ' ἂν τῆς ὁμοιότητος αἴτιον εἴη, ὡς λέγουσιν οἱ φάσκοντες οὕτω, τὸ ἀπελθεῖν ἀπὸ πάντων τῶν μορίων. Ἰκανὸν γὰρ ἀφ' ἑνὸς ἀπιέναι μόνον, εἴπερ μὴ ἐξ αἵματος αἷμα γίνεται. Διατί γὰρ οὐκ ἂν καὶ ἅπαντα ἐξ ἑνὸς γένοιτο; Ὁ αὐτὸς γὰρ λόγος ἔοικεν εἶναι τῷ Ἀναξαγόρου, τῷ μὴθὲν γίνεσθαι τῶν ὁμοιομερῶν. Πλὴν ἐκεῖνος μὲν ἐπὶ πάντων, οὗτοι δ' ἐπὶ τῆς γενέσεως τῶν ζῶων τοῦτο ποιοῦσιν. Ἐπειτα τίνα τρόπον αὐξηθήσεται ταῦτα τὰ ἀπελθόντα ἀπὸ παντός; Ἀναξαγόρας μὲν γὰρ εὐλόγως φησὶν σάρκας ἐκ τῆς τροφῆς προσιέναι ταῖς σαρξίν· τοῖς δὲ ταῦτα μὲν μὴ λέγουσιν, ἀπὸ παντός δ' ἀπιέναι φάσκουσιν, πῶς ἑτέρου προσγινομένου ἔσται μείζον, εἰ μὴ μεταβάλλει τὸ προσελθόν; Ἀλλὰ μὴ εἰ γε δύναται μεταβάλλειν τὸ προσελθόν, διὰ τί οὐκ ἐξ ἀρχῆς τὸ σπέρμα τοιοῦτον ἔστιν ὥστ' ἐξ αὐτοῦ γίνεσθαι αἷμα καὶ σάρκας, ἀλλὰ μὴ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο καὶ αἷμα καὶ σάρκας;» (723α).

Ἀμέσως κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἔρχεται ἡ παράγραφος, τὴν ὁποῖαν ἀνεφέραμεν ἤδη, περὶ σπέρματος καὶ ὑποδημάτων, ἡ ὁποῖα μᾶς δίδει τὴν κλειδα τῆς ἀτομικῆς τοῦ Ἄριστοτέλους ἀπόψεως ἐπὶ τῆς διαπλάσεως καὶ τῆς κληρονομικότητος καὶ μᾶς ὀδηγεῖ, φυσικά, εἰς συζήτησιν τῆς δημιουργικῆς θεωρίας του. Πρὶν ὅμως ἐξετάσωμεν τὴν ἀντίληψίν του ἐπὶ τῆς αἰτίας καὶ τῆς διαδρομῆς τῆς διαπλάσεως, ὡς ἐξετάσωμεν τὴν παράγραφον, τὴν ὁποῖαν ἀνεφέραμεν. Εἶναι ἀξιοσημείωτον διὰ τὸν ὄρισμόν τοῦ ὀργάνου ὡς

διακρινομένου ἐκ τῆς «ιδιότητος νὰ κάμνη κάτι». Περαιτέρω ἐπισημαίνει ὅτι τὰ μόρια τοῦ σπέρματος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν τοὺς ἰδίους χαρακτήρας πρὸς τὰ μέρη ἐξ ὧν προέρχονται —πρέπει νὰ εἶναι «φύτρα» τῶν μερῶν τούτων καὶ δὴ τοιαῦτα, ὥστε τὰ μέρη νὰ δύνανται ν' ἀνασυσταθοῦν ἐξ αὐτῶν. Ἄλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι, ἂν οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ θεωρία τοῦ σπέρματος εἶναι παντελῶς ἄχρηστος ὡς ἐρμηνεία τῆς διαπλάσεως, διότι αὕτη προϋποθέτει τὴν διάπλασιν. Ἄν τὸ σπερματικὸν μόριον ἀναδημιουργεῖ τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐξ ἴσου μυστηριώδες, ὅπως καὶ ἡ διάπλασις τοῦ ἐμβρύου ὡς σύνολον, καὶ τὸ πρόβλημα δὲν ἐξαφανίζεται μὲ τὸ νὰ διασπασθῆ κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν. Ἡ κριτικὴ αὕτη ἐφαρμόζεται πλήρως ἐφ' ὄλων τῶν συγχρόνων θεωριῶν τῆς διαπλάσεως καὶ κληρονομικότητος.

Ἡ πραγματικὴ μορφή τῆς καθ' αὐτὸ Ἀριστοτελικῆς θεωρίας τῆς διαπλάσεως ἔχει κυρίως ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον σήμερον. Ἡ γνώσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν γεγονότων ἦτο τμηματικὴ, διετύπωνε δὲ οὗτος ἐρμηνείας μὲ δρους μιᾶς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ὁποίαν μεθ' ἱκανῆς δυσκολίας δυνάμεθα νὰ προσαρμόσωμεν τὰς ἀντιλήψεις μας. Οὐχ' ἦττον, ἡ θεμελιώδης ἰδέα του, ὅτι ἡ διάπλασις εἶναι ἡ ὑλοποιήσις μιᾶς λειτουργικῆς δυναμικότητος, εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρὰ καὶ φθάνει μέχρι τῶν ριζῶν τοῦ θέματος. Εἶδομεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέρριπτε σταθερῶς τὴν «ὕλικήν» ἐρμηνείαν τὴν προσφερομένην ὑπὸ τῆς θεωρίας τῆς παγγενέσεως, ἀφοῦ κατεδείκνυε σαφῶς τὴν ἀνεπάρκειάν της. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας συνήγεν, ὅτι ἡ διάπλασις ὀφείλεται εἰς τὴν δημιουργικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖ τὴν συντεταγμένην σύνθεσιν ἢ συναρμογὴν τῶν ἰσθῶν καὶ τῶν ὀργάνων πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ λειτουργικοῦ ὄλου. Αὕτη εἶναι ἡ πραγματικὴ αἰτία τόσον τῆς διαπλάσεως ὅσον καὶ τῆς κληρονομικῆς ὁμοιότητος. Εἰς τὴν δημιουργικὴν δὲ λειτουργίαν ἔδιδεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ πρωτεῖον ἐναντι τῆς ὑφῆς, δεχόμενος ὅτι τὸ ὄλον εἶναι ἀνώτερον τῶν μερῶν του. Ἡ πραγματικὴ του θεωρία ἦτο, ὅτι τὸ θῆλυ παρῆχε μόνον τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν διάπλασιν ἐνφ' τὸ ἄρρεν παρῆχε τὴν δραστηκὴν αἰτίαν, τὴν ἀρχὴν τῆς συναρμογῆς ἢ συνθέσεως, τὴν διαμορφωτικὴν παρακίνησιν. Ἡ ὕλη κατεῖχε, τουλάχιστον ἐν δυνάμει, τὴν «θρεπτικὴν ψυχὴν», καθιστῶσαν δυνατὴν φυτικὴν ὑπαρξίν καὶ ἐνίοτε αὔξησιν. Τὸ σπέρμα τοῦ ἄρρενος κατεῖχεν ἐν δυνάμει τὴν «αἰσθητικὴν ψυχὴν», ἡ ὁποία εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς κινήσεως καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως, δηλαδὴ τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ διαχωρίζοντα τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ φυτά. Τὸ σπέρμα ἀντλεῖ τὰς δυνατότητάς του ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἄρρενος μέλους τοῦ ζεύγους.

Ἡ γραμμὴ σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει πρὸς τ' ἀνωτέρω ἔχει δι' ἡμᾶς τὴν ἀξίαν μιᾶς ἀναλογίας προκυπτούσης ἐκ τῆς θεωρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος. Σαφέστερον ἢ γραμμὴ αὕτη διαφαίνεται εἰς

τάς ἀκολουθούς παραγράφους, ἔνθα ὁ Σταγειρίτης, ὀμιλῶν περὶ «αὐτομάτων μηχανῶν», εἰς τὰς ὁποίας ἐν ἀποτέλεσμα παράγεται διὰ τῆς ἐπαλλήλου ἐνεργείας ἑνὸς μέρους ἐπὶ τοῦ ἄλλου, γράφει: «Ὡσπερ οὖν ἐν τοῖς αὐτομάτοις, τρόπον μὲν τινα ἐκεῖνο κινεῖ οὐχ' ἀπτόμενον οὐθενός, ἀψάμενον μέντοι· ὁμοίως δὲ καὶ ἀφ' οὗ τὸ σπέρμα ἢ τὸ ποιῆσαν τὸ σπέρμα, ἀψάμενον μὲν τινος, οὐχ' ἀπτόμενον δ' ἔτι· τρόπον δὲ τινα ἢ ἐνοῦσα κινήσεις, ὡσπερ ἢ οἰκοδόμησις τὴν οἰκίαν. Ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ τι ὃ ποιεῖ, οὐχ' οὕτως δὲ ὡς τὸδε τι, οὐδ' ἐνουάρχον ὡς τετελεσμένον τὸ πρῶτον, δῆλον» (734β).

Σχολιάζοντες τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀνωτέρω παραγράφου δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ἄρρην γονεὺς παράγει τὸ σπέρμα καὶ κατὰ τινα τρόπον τὸ ἐφοδιάζει μὲ τὴν δυνατότητα τῆς ζωπυρώσεως κινήσεων εἰς τὸ ἔμβρυον. Ἡ οὕτω προσδοκώμενη δύναμις εἰς τὸ σπέρμα ὁμοιάζει πρὸς τὴν παρακίνησιν τὴν διδομένην εἰς ἐν ὠρολόγιον διὰ τῆς ὠθήσεως ἑνὸς τροχοῦ. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι βασικὴ καὶ διὰ τὴν σημερινὴν θεωρίαν τῆς διαπλάσεως: εὐθὺς ὡς τὸ σπερματοζῶάριον εἰσδύσῃ εἰς τὸ ὠάριον, ἐγκαθίσταται εἰς τοῦτο σειρὰ κινήσεων, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν διαφοροποίησίν του καὶ τὴν διάπλασιν τοῦ ἑνὸς μέρους μετὰ τὸ ἄλλο. Ἄλλ' ἄς συνεχίσωμεν τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους: «Τὸ μὲν οὖν σπέρμα τοιοῦτον, καὶ ἔχει κινήσιν καὶ ἀρχὴν τοιαύτην, ὥστε παυομένης τῆς κινήσεως γίνεσθαι ἕκαστον τῶν μορίων καὶ ἔμψυχον... Ἄμα δὲ τὰ ὁμοιομερῆ γίνεται καὶ τὰ ὀργανικά... Ἡ δὲ κινήσις ἢ ἀπὸ τοῦ γεννήσαντος τοῦ ἐντελεχείᾳ ὄντος ὃ ἐστὶ δύναμις τὸ ἐξ οὗ γίνεται ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν γινομένων κατὰ τέχνην. Ἡ γὰρ τέχνη ἀρχὴ καὶ εἶδος τοῦ γινομένου, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ ἢ δὲ τῆς φύσεως κινήσις ἐν αὐτῷ ἀφ' ἑτέρας οὐσα φύσεως τῆς ἐχούσης τὸ εἶδος ἐν ἐνεργείᾳ» (734β, 735α).

Ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς θεωρίας του, ἐδέχετο ὅτι, ὅ,τι ὀνομάζομεν σήμερον γονιμοποιηθὲν ὠάριον κατέχει ἐν δυνάμει λειτουργικὰς ἰκανότητάς τῶν γονέων, ἐνῶ ἡ διάπλασις εἶναι ἢ ὑλοποίησις τῶν δυνατοτήτων τούτων. Τὸ μεγαλύτερον μέρος των προέρχεται ἐκ τοῦ ἄρρενος γονέως, διότι τὸ θῆλυ συμβάλλει μόνον ὕλην, περιέχουσαν ἐν δυνάμει τὴν θρεπτικὴν ψυχὴν, νοουμένην ἐνταῦθα ὡς λειτουργικὴν δραστηριότητα. Ἡ ὁμοιότης μεταξὺ γονέων καὶ ἀπογόνων εἶναι συνέπεια τῆς ἐκκινήσεώς των μὲ τὰς αὐτάς διαπλαστικὰς δυνατότητας καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μὲ κληρονομικότητα σημείου πρὸς σημεῖον διὰ μεταφορᾶς ὑλικῶν μορίων.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίστευε καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν ἐπιγένεσιν, ἐβάσιζε δὲ τὴν πίστιν του ταύτην ἐν μέρει ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως, ἐν μέρει δὲ ἐπὶ τῆς λογικῆς. Ἡ θεωρία του δὲν καθίστα ἀναγκαίαν τὴν παραδοχὴν ὅτι οἶον-δῆποτε μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ ὑπάρχει ἔτοιμον εἴτε εἰς τὸ σπέρμα, εἴτε εἰς τὸ προσφερόμενον ὑπὸ τοῦ θήλεος ὑλικόν. Καὶ σκιαγραφεῖ τὸν προσχηματι-

σὸν καὶ τὴν ἐπιγένεσιν ὡς ἀκολούθως: «Ἡ γάρ τοι πάντα ἅμα γίνεται τὰ μόρια, οἶον, καρδία, ἥπαρ, πλεύμων, ὀφθαλμὸς καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, ἢ ἐφεξῆς, ὥσπερ ἐν τοῖς καλουμένοις Ὀρφείως ἔπεσιν· ἐκεῖ γὰρ ὁμοίως φησὶ γίνεσθαι τὸ ζῶον τῆ τοῦ δικτύου πλοκῇ. Ὅτι μὲν οὖν οὐχ' ἅμα, καὶ τῆ αἰσθήσει ἐστὶ φανερόν· τὰ μὲν γὰρ φαίνεται ἐνόητα ἤδη τῶν μορίων, τὰ δ' οὐ, ὅτι δ' οὐ διὰ μικρότητα οὐ φαίνεται, δηλον· μείζων γὰρ τὸ μέγεθος ὧν ὁ πλεύμων τῆς καρδίας ὕστερον φαίνεται τῆς καρδίας ἐν τῇ ἐξ ἀρχῆς γενέσει» (734α).

Ἐγείρει ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ διαδοχὴ τῶν μερῶν εἶναι μία αἰτιολογικὴ ἢ χρονικὴ διαδοχὴ καὶ συμπεραίνει, ὅτι εἶναι μᾶλλον χρονικὴ. Κατὰ τὸν συλλογισμόν του, εἰς ὅλα τὰ παράγωγα τῆς φύσεως ἢ τῆς τέχνης, ὅ,τι ὑπάρχει ἤδη ἐν δυνάμει ἔρχεται εἰς τὸ φῶς δι' ἐκείνου (τοῦ ὕλικου), τὸ ὁποῖον ἤδη ὑπάρχει. Ἐπομένως, ἐὰν ὄργανόν τι ἐσχημάτισε κάποιον ἄλλο, ἢ μορφή καὶ ὁ χαρακτήρ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν εἰς τὸ προηγούμενον, π.χ., ἡ μορφή τοῦ ἥπατος εἰς τὴν καρδίαν, πράγμα παράλογον: «Λόγος δὲ τούτου ὅτι ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ ὄντος τὸ δυνάμει ὄν γίνεται ἐν τοῖς φύσει ἢ τέχνῃ γινομένοις, ὥστε δεοὶ ἂν τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν ἐν ἐκείνῳ εἶναι, οἶον ἐν τῇ καρδίᾳ τὸ τοῦ ἥπατος. Καὶ ἄλλως δ' ἄτοπος καὶ πλασματικὸς ὁ λόγος» (734α).

Τὸ ἀνωτέρω σημεῖον συζητεῖται καὶ εἰς μεταγενέστερον κεφάλαιον. Ἀφοῦ δὲ παραβάλλῃ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἔμβρυον πρὸς τὰ σπέρματα τῶν φυτῶν, συνεχίζει: «Οὕτω καὶ ἐν τῷ κυήματι τρόπον τινα πάντων ἐνόητων τῶν μορίων δυνάμει ἢ ἀρχῇ πρὸ ὁδοῦ μάλιστα ἐνυπάρχει. Δι' ὃ ἀποκρίνεται πρῶτον ἡ καρδία ἐνεργείᾳ. Καὶ τοῦτο οὐ μόνον ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως δηλον (συμβαίνει γὰρ οὕτως), ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου» (740α).

Καὶ περαιτέρω: «Ἐνυπαρχόντων δ' ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμει τῶν μορίων, ὅταν ἀρχὴ γένηται κινήσεως, ὥσπερ ἐν τοῖς αὐτομάτοις θαύμασι, συνείρεται τὸ ἐφεξῆς» (741α). Ἡ κίνησις, ὅθεν ἡ πραγματοποιουμένη ἐν τῷ σπέρματι, εἶναι ἡ πρωταρχικὴ αἰτία τῆς ὅλης διαπλαστικῆς διαδικασίας.

Ἡ διάπλασις, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἦτο μετάβασις ἀπὸ τοῦ γενικοῦ εἰς τὸ εἰδικόν. Τὸ ἀγονιμοποίητον ὠάριον, πρὶν δεχθῆ τὴν ἐνεργοποιὸν παρακίνησιν παρὰ τοῦ σπέρματος, κατέχει θεραπευτικὴν ψυχὴν καὶ ζῆ τὴν ζωὴν φυτοῦ. Καθὼς ἀναπτύσσεται μετὰ τὴν γονιμοποίησιν ὑπὸ τοῦ σπέρματος, τὸ ἔμβρυον ἀποκτᾷ αἰσθητικὴν ψυχὴν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐν ζῶον εἶναι ἐν ζῶον. Ἐπὶ πλεόν, «οὐ γὰρ ἅμα γίνεται ζῶον καὶ ἄνθρωπος οὐδὲ ζῶον καὶ ἵππος, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζῶων· ὕστατον γὰρ γίνεται τὸ τέλος, τὸ δ' ἴδιον ἐστὶ τὸ ἐκάστου τῆς γενέσεως τέλος» (736β). Ἐνταῦθα ἔχομεν μίαν καθαρὰν προδιαγραφὴν θεμελιώδους νόμου τῆς διαπλάσεως.

Ἐπάρχει, ἐπίσης ἔνδειξις τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν ἐτόνισεν πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον ὁ W. Roux, ὅτι πολλὰ ὄργανα σχηματίζονται πολὺ πρὸ τῆς λειτουργίας. Οὕτω, «τὰ δ' ἀναπνέοντα καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ λαμβάνοντα τὴν

διάρθρωσιν οὐκ ἀναπνεῖ πρὶν ἢ ὁ πλεῦμων λάβῃ τέλος· διαρθροῦται δὲ καὶ οὗτος καὶ τὰ ἔμπροσθεν μόρια πρὶν ἀναπνεῖν. Ἔτι δ' ὅσα πολυσχιδῆ τῶν τετραπόδων, οἷον κύων, λέων, λύκος, ἀλώπηξ, θῶς, πάντα τυφλά γεννᾶ καὶ διίσταται τὸ βλέφαρον γενομένων ὑστερον» (742a).

Ἐπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλα σημεῖα ἐνδιαφέροντος εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐπὶ τῶν ὁποίων θά ἦτο δυνατόν νὰ ἀφιερωθῆ πολὺς χρόνος. Θὰ μνημονεύσωμεν μόνον δύο. Αἱ ἰδέαι του ἐπὶ τῆς φυλετικότητος ἦσαν κατ' ἀνάγκην χονδροειδεῖς, ἀλλ' ἐπεσήμαινεν οὗτος ὅτι χωριστὰ φύλα ἦσαν χαρακτηριστικὰ τῶν ζῶων, τὰ ὁποῖα κινοῦνται, ἐνῶ τὰ στάσιμα ὄντα, ὅπως τὰ φυτὰ, δὲν εἶχον φύλον (715), ἢ, ὅπως ἐξηγεῖ κατωτέρω (731a) ἦσαν ἄρρεν καὶ θῆλυ συνδεδεασμένα: «Ἐν μὲν οὖν τοῖς ζώοις πᾶσι τοῖς οὐρητικοῖς κεχώριται τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος, καὶ ἔστω ἕτερον ζῶον θῆλυ καὶ ἕτερον ἄρρεν, τῷ δ' εἶδει ταῦτόν, οἷον ἄνθρωπος ἢ ἵππος ἀμφοτέρω· ἐν δὲ τοῖς φυτοῖς μεμιγμένοι αὐταὶ αἱ δυνάμεις εἰσὶ, καὶ οὐ κεχώριται τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος. Διὸ καὶ γεννᾶ αὐτὰ ἐξ αὐτῶν, καὶ προίεται οὐ γονὴν ἀλλὰ κύημα, τὰ καλούμενα σπέρματα» (731a). Ἀκολουθεῖ ἡ παράδοξος ὑπόθεσις ὅτι «τὰ ἀτεχνῶς ἔοικε ζῶα ὡσπερ φυτὰ εἶναι διαιρετά, οἷον εἴ τις κάκεινα, ὅτε σπέρμα ἐξε- νέγκειεν, διαλύσειε καὶ χωρίσειεν εἰς τὸ ἐνυπάρχον θῆλυ καὶ ἄρρεν» (731a). Ἡ λογικὴ τοῦ χωρισμοῦ τῶν φύλων εἰς τὰ κινούμενα ζῶα εἶναι ὅτι οὗτος τὰ καθιστᾶ ἱκανὰ νὰ ἀναπτύσσουν τὰς λειτουργίας τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς: «Τῆς μὲν γὰρ τῶν φυτῶν οὐσίας οὐθέν ἐστὶν ἄλλο ἔργον οὐδὲ πράξις οὐδεμία πλὴν τοῦ σπέρματος γένεσις, ὥστε ἐπεὶ τοῦτο διὰ τοῦ θήλεος γίνεται καὶ τοῦ ἄρρενος συνδεδεασμένων, μίξασα ταῦτα ἡ φύσις διέθηκε μετ' ἀλλήλων· διὸ ἐν τοῖς φυτοῖς ἀχώριστον τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν. Τοῦ δὲ ζώου οὐ μόνον τὸ γεννησάμενον ἔργον (τοῦτο μὲν γὰρ κοινὸν τῶν ζῶων πάντων), ἀλλὰ καὶ γνώσεώς τινος πάντα μετέχουσι, τὰ μὲν πλείονος τὰ δ' ἐλλάττονος τὰ δὲ πάμπαν μικρῶς. Αἰσθησὶν γὰρ ἔχουσι, ἢ δὲ αἰσθησις γνώσις τις» (731a). Τοιαύτη γνώσις δυνατόν νὰ εἶναι πολὺ κατωτέρα ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν νόησιν, ἀλλ' εἶναι «θαυμαστὴ» ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀναισθησίαν τοῦ ἀνοργάνου κόσμου. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλην, φυσικὰ, ὑπῆρχον, τέσσαρες βαθμοὶ ὑπάρξεως — ὕλη, φυσικὴ ὑπάρξις, ζῶη αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως καὶ λογικὴ ζωὴ. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅλοι αὐτοὶ οἱ βαθμοὶ συνδυάζονται εἰς μίαν ἱεραρχίαν, εἰς τὰ ζῶα οἱ πρῶτοι τρεῖς καὶ εἰς τὰ φυτὰ οἱ δύο πρῶτοι μόνον.

Περαίνοντες δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ἀντιληφθῆ ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς διαπλάσεως παρέχει στοιχεῖα ἐρμηνείας τῆς κληρονομικῆς ὁμοιότητος, ἢ ὁποῖα εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης παρὰ χωριστὸν πρόβλημα. Ἐνδιαφέρει δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ τὴν σύνοψιν τῶν γεγονότων τῆς κληρονομικότητος, ἥτις δεικνύει ὅτι ὁ μέγας Σταγειρίτης εἶχεν εἰσδύσει εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος: «Αἱ δ' αὐταὶ αἰτίαι καὶ τοῦ τὰ μὲν ἔοικότα γίνεσθαι τοῖς τεκνώσασιν τὰ δὲ μὴ ἔοικότα, καὶ τὰ μὲν πατρί, τὰ δὲ

μητρί, κατὰ τε ὅλον τὸ σῶμα καὶ κατὰ μόριον ἕκαστον, καὶ μᾶλλον αὐτοῖς ἢ τοῖς προγόνοις, καὶ τούτοις ἢ τοῖς τυχοῦσι, καὶ τὰ μὲν ἄρρενα μᾶλλον τῷ πατρί, τὰ δὲ θήλεα τῇ μητρί, τὰ δ' οὐδενὶ τῶν συγγενῶν, ὅμως δ' ἀνθρώπων γε τινί, τὰ δ' οὐδ' ἀνθρώπων τὴν ἰδέαν ἀλλ' ἤδη τέρατι» (767β).

SUMMARY

In this paper, Prof. Panayotou deals with Aristotle's conceptions regarding embryonic development and heredity. In the philosopher's main Treatise «De generatione Animalium» he appears a strong supporter of the epigenetic interpretation of development, necessary by-product of which is the transmission of characters from one generation to the other. Some of the main ideas of the contemporary «Entwicklungsmechanik» can with no difficulty be ascribed to Aristotle's original thoughts on the subject.

ARISTOTLE ON DEVELOPMENT AND HEREDITY

BY

P. P. PANAYOTOY

EMERITUS PROFESSOR, UNIVERSITY OF ATHENS

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ: «Περὶ ζῴων γενέσεως». Paris, Societé d' Editions «Les belles lettres». 1961.
2. BELL, E.: Molecular and Cellular Aspects of Development. New York, Harper and Row, 1965.
3. ΓΚΑΝΙΑΤΣΑ, Κ. Α.: Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς Φυσιοδίφης καὶ Βιολόγος καὶ ἰδίως ὡς Βοτανικός. Παράρτημα Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1978.
4. NEEDHAM, J.: A History of Embryology. Cambridge University Press, 1959.
5. NORDENSKIOELD, E.: Geschichte der Biologie. Jena, G. Fischer, 1926.
6. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Π. Π.: Ἀριστοτελικά τινεσ ἀπόψεις ἐν τῇ συγχρόνῳ Φυσιολογίᾳ τῆς ἀναπαραγωγῆς. Μαιευτικὴ καὶ Γυναικολογικὴ Ἐταιρεία Ἀθηνῶν, 1943.
7. SPEMANN, H.: Exp. Beitrage zu einer Theorie der Entwicklung. Berlin, J. Springer, 1936.

ΣΩΤ. Θ. ΛΥΡΙΤΖΗ
Ἐπιτ. Γυμνασιάρχου

ΜΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ ΠΕΡΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΑΝΗΝ (1795)

Ι. Βιογραφικά.

Εἰς τὸν «Παρνασσόν», ΚΖ' (1984), σσ. 603 - 629, ἀνεπτύξαμεν τὸ θέμα «Ἡ πολιτικὴ τοῦ Πασᾶ τῆς Τριπολιτσᾶς Ὀσμάν εἰς τὸν χαλασμόν τῶν Πελοποννησίων Κλεφτῶν (1805 - 1806)» καὶ ἀπεδείξαμεν, ὡς νομίζομεν, ὅτι ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Πρωτοσυγκέλλου τῶν Γαργαλιάνων Ἀνθίμου Ἀνδριανοπούλου, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἀφορμὴ, ὄχι αἰτία, τῆς ἐξοντώσεως τῶν Κλεφτῶν, ἦτο προβοκάτσια τοῦ Διοικητοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τώρα θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸν ἀδελφόν τοῦ Πρωτοσυγκέλλου Ἰωάννην ἢ Ἀναγνώστην¹, λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν κάτωθι σημείωσιν τοῦ Κ. Σιμοπούλου εἰς τὸ ἔργον του «Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα»:

«Ὁ ἀδελφός του (τοῦ Πρωτοσυγκέλλου) Ἀναγνώστης, ποῦ βρισκόταν στὴ Ρωσία, κατέδωσε, διαμέσου τοῦ πρωτοσυγκέλλου στοὺς Τούρκους τὴ μυστικὴ ἐπαναστατικὴ ἀποστολὴ τοῦ Μανιάτη Δημητράκη Κουτσο-Γρηγοράκη [Τάσου Γριτσοπούλου, Μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρωτοσύγκελλον Ἀνδριανόπουλον, Πελοποννησιακά, τ. Γ' - Δ' (1958 - 1959), σ. 404 κ.έ.]. — «Ὁ Ἀνθίμος Ἀνδριανόπουλος ... ἦταν τουρκόφιλος, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀναγνώστης, καὶ καταπολεμοῦσε κάθε κίνηση ποῦ θὰ μπορούσε νὰ βλάψῃ τὸ δοβλέτι (βλ. Τάσου Γριτσοπούλου, Μία ἐπιστολὴ...)». — «Οἱ Ρῶσοι εἶχαν ὑποθάλψῃ ἀπὸ τὸ 1795 κάποια ἐπαναστατικὴ κίνηση στὴ Μάνη. Ὁ Δημητράκης Κουτσο-Γρηγοράκης ταξίδεψε στὴ Μόσχα, ὀνομάσθηκε μαγ-

1. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ὑπὸ ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος διακατεχόμενοι ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα διὰ τοῦτο ὁ κατώτερος ἐκκλησιαστικὸς τίτλος «Ἀναγνώστης» πολλακίς ἐπεκράτησε τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος ἢ καὶ τοῦ ἐπωνύμου. Καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν μερικοὶ εἰς τοὺς Γαργαλιάνους εἶναι γνωστοὶ μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸν αὐτὸν τίτλον, Ἀναγνώστης - Ἀναγνώσταινα.

γιόρος, ἐφοδιάστηκε μὲ ἔγγραφα καὶ χρήματα καὶ ἀνέλαβε μυστικὴ ἀποστολὴ στὸ Μωριά.»²

Ὁ Κ. Σ. ἐπαναλαμβάνει σαφέστερον παλαιὰν ἄποψιν τοῦ Τ. Γριτίσοπούλου, ἐκδότου τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ἐρμηνεύοντος ἢ παρερμηνεύοντος ἀπόσπασμα αὐτῆς, ἀποσταλείσης ἐκ Πετροπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου πρὸς τὸν ἐν Γαργαλιάνοις ἀδελφὸν του Πρωτοσύγκελλον Ἄνθιμον.

Ὁ Κ. Σ. εἶναι συγγραφεὺς ἀξιολογώτατος, καὶ τοῦτο εἶναι ἕνας πρόσθετος λόγος, ποῦ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς ὡς ἄνω δυσμενεῖς ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν Ἀνδριανοπούλων κρίσεις του. Τοὺς ἀποκαλεῖ «τουρκοφίλους» (=ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀγαπωμένους) ἀλλὰ καὶ «φιλοτούρκους», ἐὰν ἐννοῆ, ἢ περὶ ἐθνικῆς μειοδοσίας κατηγορία εἶναι ἡ ἴδια. Εἰς προηγουμένας μελέτας ἡμῶν ἀνεφέραμεν τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἢ περὶ προδοσίας κατηγορία ἐναντίον τοῦ Πρωτοσυγκέλλου εἶναι παντελῶς ἀνυπόστατος³. Ἐδῶ θὰ ἀπευθύνω μόνον μίαν ἐρώτησιν εἰς τοὺς κατηγοροὺς του. Οὐδεὶς, οὐδεὶς ἀπολύτως, ἀπὸ τοὺς ἀπομνημονευτὰς τοῦ Ἀγῶνος, συγχρόνους καὶ ὑστεροχρόνους τοῦ Πρωτοσυγκέλλου, ἀμφισβητεῖ τὸν πατριωτισμὸν του, οὐδὲ ὑπαινιγμὸν τινα περὶ τούτου ἀφήνει· τούναντίον μαρτυρία τῆς ἐποχῆς ἀναφέρουν, ὅτι τὸ 1809 συμμετέσχεν εἰς ἐπαναστατικὴν κίνησιν ἐναντίον τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας⁴ καὶ ὅτι τὸ 1810 διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Μόρα Βαλεσῆ (Διοικητοῦ τοῦ Μορέως) Βελῆ Πασᾶ προσέφυγεν εἰς Ζάκυνθον⁵. Αὐτὸ λοιπὸν, ποῦ δὲν γνωρίζουν οἱ σύγχρονοι τοῦ Πρωτοσυγκέλλου ἀπομνημονευταί, πῶς τὸ γνωρίζουν μετὰ πάροdon δύο αἰῶνων οἱ σύγχρονοὶ μας κατήγοροί του; Ποῦ στηρίζονται;

Θὰ παραθέσωμεν κατωτέρω τὰ ὀλίγα γνωστὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, ποῦ ἔχομεν διὰ τὸν Ἰωάννην Ἀνδριανόπουλον.

Ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Τούρκων ὑπὸ τὰς ρωσικὰς σημαίας κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσο-τουρκικὸν πόλεμον (1768 - 1774), τὸν ἐκράγηντα τελευτῶντος τοῦ 1768 ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰς Πολωνίαν ρωσικῆς εἰσβολῆς, καὶ ὑπηρέτησεν εἰς Ἠπειρον καὶ Ζάκυνθον ὡς ἀξιόλογος πράκτωρ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν δεῦτερον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσο-τουρκικὸν πόλεμον

2. Κ. Σιμοπούλου, Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, τ.Γ1, Ἀθήνα 1975, σσ. 132 σημ. 5, 245, 249 σημ. 1.

3. Βλ. Σ. Λυριτζῆ, Ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Πρωτοσυγκέλλου τῶν Γαργαλιάνων, «Δελτίον Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ.», ΚΑ' (1978), σσ. 15-17.—Τ ο ὕ α ὕ ε ο ὀ, Ἡ πολιτικὴ τοῦ Πασᾶ τῆς Τριπολιτσᾶς εἰς τὸν χαλασμόν τῶν Πελοποννησίων Κλεφτῶν, «Παρνασσός», ΚΖ' (1984), σσ. 614-618.

4. Κ. Δεληγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', Ἀθήναι 1957, σσ. 50-51. Π. Ζέπου, Δύο ἐπαναστατικὰ σχέδια ἀπελευθερώσεως τῆς Πελοποννήσου, «Πελοποννησιακά», Ζ' (1969 - 1970), σσ. 175 - 186.

5. W. G e l l, Narrative of a journey in Morea, London 1823, σ. 71.

(1787 - 1792) συνεργαζόμενος μετ' άλλων επιλέκτων ἢ καὶ γνωστών εἰς αὐτὸν ἐν ὄπλοις συναδέλφων του κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρώτου ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσο-τουρκικοῦ πολέμου⁶. Οἱ πράκτορες οὗτοι εἶχον ταχθῆ ὑπὸ τὸν Λευκάδιον Λουϊζη Σωτήρη⁷, ταγματάρχην (μαγγιόρον) τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, ἐντεταλμένον ὑπὸ τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν νὰ διενεργήσῃ εἰς Ἡπειρον καὶ τὰς γειτονικάς ἐπαρχίας στρατολογίαν ἱκανῶν ἀνδρῶν διὰ νὰ πολεμήσουν εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων διεξαγόμενον ὑπὸ τῆς Ρωσίας πόλεμον καὶ νὰ ὑποκινήσῃ τοπικάς ἐπαναστάσεις. Εἰς ἔγγραφα τῆς πρακτορικῆς αὐτῆς δράσεως του ὑπογράφεται: *καπετὰν εἰσοανης ανδριανόπουλος αναγνωστης ἢ Ἰωάννης ανδριανόπουλος ἀναγνωστης οφηκιάλος ροῦσος*⁸.

Δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίαι περὶ τῶν αἰτίων, ἔνεκα τῶν ὁποίων κατετάγη εἰς τὸν ρωσικὸν στρατόν. Ὅπως δὲποτε οὔτε τυχοδιώκτης οὔτε ἄπορος ἦτο, ὥστε νὰ στρατολογηθῆ πρὸς βιοπορισμὸν, ὅπως ἐγράφη⁹. Ὅλαι αἱ πηγαὶ καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ὁμιλοῦν διὰ τὸν μεγάλον πλοῦτον τοῦ Πρωτοσυγκέλλου. Πῶς θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης δὲν εἶχε πόρον ζωῆς εἰς τοὺς Γαργαλιάνους καὶ ἠναγκάσθη διὰ τὸν ἐπιούσιον νὰ ξενιτευθῆ εἰς τὴν μακρινὴν χώραν τοῦ Βορρᾶ; Πλησίον τοῦ Πρωτοσυγκέλλου

6. Μεταξὺ τῶν ἐν Ἡείρῳ πρακτόρων συνεργατῶν τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου συγκαταλέγεται καὶ ὁ καθηγούμενος τῆς μονῆς Ζαλόγγου Ἰωσήφ Γκινακάς, ὁ ὁποῖος τὸ 1793 συμμερισθεὶς τὴν τύχην τοῦ Ἀνδρούτσου Βαρούση, πατρός τοῦ Ὀδυσσεῶς, παραδοθέντος μετὰ τῶν συντρόφων του ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ἐστάλη μετ' αὐτοῦ ἀλυσοδεμένος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸ δεσμοκτήριον τοῦ Ναυστάθμου, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μπάνιο» ἐκ τῶν πλησίον αὐτοῦ κειμένων λουτρῶν. (Βλ. Ἐπιστολὴ Ἀνδρούτσου τὸ 1794 ἐκ τῶν φυλακῶν Ναυστάθμου πρὸς τὴν ἐν Πρεβέζῃ σύζυγον του Ἀκριβὴν. Γ.Α.Κ. (κ,8,ἀ.).—F.C.H.L. Rouqueville, Voyage dans la Grèce, t. I, Paris 1821, σ. 62.—Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήναι 1869, σ. 563 καὶ ἐν περ. «Χρυσάλις», τ. Γ' (1865), σσ. 227.—Ε. Πρωτοψάλτη, Ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν δεύτερον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, 1787 - 1792, «Δελτίον Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ.», τ. ΙΔ' (1960), σσ. 65, 89, 114, 118, 139.—Τ. Λάππα, Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσος, σσ. 28 - 30.—Σ. Λυριτζή, Οἱ ἐκ Γαργαλιάνων ἀδελφοὶ Ἀνδριανόπουλοι Ἀνθιμος καὶ Ἰωάννης, «Πελοποννησιακά», Η' (1971), σσ. 108 - 109.

7. Λουϊζη Σωτήρης (Λουδοβίκος Σωτήρης). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Λευκάδα περὶ τὸ 1727· ἐσπούδασεν εἰς Ἰταλίαν φιλολογίαν καὶ ἰατρικὴν ἐπιθυμῶν, ὡς ἰσχυρίζεται, νὰ ὠφελήσῃ τὸ ἔθνος του ὑπηρετήσῃ τὴν Ρωσίαν κυρίως ὡς πράκτωρ καὶ κατὰ τὸν πρῶτον (1768 - 1774) καὶ κατὰ τὸν δεύτερον (1787 - 1792) ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον· τὸ 1778 προήχθη εἰς μαγγιόρον. Ὁ Ἰ. Ἀνδριανόπουλος γνωρίζει τὸν Λ. Σωτήρη ἀπὸ τὸν πρῶτον Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον «ἐν τῇ παρεληλυθότι μάχῃ». (Βλ. Ἐ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 33 - 155).

8. Ἐ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 116 - 119.

9. Τ. Γριτσοπούλου, Κλεφταρματολικά Πελοποννήσου καὶ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ Πρωτοσυγκέλλου, «Πελοποννησιακά», ΙΕ' (1982 - 1984), σ. 7.

ἐκινουῦντο καὶ ἀπέζων ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὴν περιουσίαν του σωματοφύλακες, ἀγροφύλακες, ἐπιστάται, ὑπηρέται, καλλιεργηταί, βοσκοὶ κλπ. Καὶ ἐὰν ὁ Ἰωάννης ἦτο ἀκτῆμων καὶ ἄπορος, ὅπερ ἀπίστευτον, καὶ πάλιν ἠδύνατο νὰ ζήσῃ ἀνέτως πλησίον τοῦ ἀδελφοῦ του προσφέρων εἰς αὐτὸν οἰανδήποτε ὑπηρεσίαν. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Ἰωάννης εἰς τὰ Ὀρλωφικά (1770) ἦτο εἰς ἀκμαίαν ἡλικίαν καὶ ὅτι μερικαὶ μάχαι κατὰ τὴν ἐξέγερσιν ἐκείνην διεξήχθησαν πολὺ πλησίον τῶν Γαργαλιάνων, εἰς τὸ Νεόκαστρον (Πύλον) καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, συμπεραίνομεν ὡς πιθανωτέραν αἰτίαν τῆς φυγῆς του εἰς Ρωσίαν καὶ τῆς κατατάξεώς του εἰς τὸν ρωσικὸν στρατὸν τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὴν ἀποτυχοῦσαν ἐκείνην ἐπανάστασιν.

Τὸ 1795 τὸν εὐρίσκομεν εἰς Πετρούπολιν. Εἶναι ἀπόστρατος μαγγιόρος τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ περιμένει μὲ θερμὴν νοσταλγίαν νὰ ἐκκαθαρίσῃ μὲ τὰς ρωσικὰς ἀρχὰς τοὺς λογαριασμοὺς του, ἀφορῶντας ὀφειλομένας εἰς αὐτὸν ἀποδοχὰς, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του, «τὸ χωρίον Γ α ρ γ α λ ι ᾶ ν ο». Ἀπὸ τὴν ρωσικὴν πρωτεύουσιν στέλλει πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ἄνθιμον ἐπιστολὴν γραφείσαν διὰ χειρὸς λογίου τινός, καθ' ὑπαγόρευσιν του βεβαίως, ὅπου ἐκτὸς τῶν ἀτομικῶν καὶ οἰκογενειακῶν ἀσχολεῖται καὶ μὲ ἐθνικὸν θέμα, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται ἢ κάτωθι περικοπή :

Πανοσιώτατε καὶ ἡμέτερε αὐτάδελφε ἅγιε πρωτοσύγκελλε

Κύριε Κύριε Ἄνθιμε, τὴν ὑμετέραν πανοσιότητα εὐλαβῶς προσκυνῶ.

... Ἐξεύρετε ὅτι ἐδῶ ἦτον κάποιος Μανιάτης, ὀνομαζόμενος Δημητράκης τοῦ Κουτσογρηγοράκη, ὁ ὅποιος ἔκαμεν μίαν παράστασιν πρὸς τὴν ὑπεράτην ρωσικὴν αὐλὴν, δειχνοντας καὶ σφραγίδας τῶν ἐν τῇ Μάνῃ προεστώτων καὶ ἀποδειχνοντας τὸν ἑαυτὸν του δεπουτάτον¹⁰ ἐξεπίτηδες σταλμένον ἐδῶ παρὰ τῶν ἐν τῇ Μάνῃ προεστώτων καὶ τῆς κοινότητος μὲ μερικὰ γράμματα ὅπου τὸν ἀποδεικνύουσι δεπουτάτον τῆς αὐτῆς Μάνης, ἢ ὅποια παράστασις νομίζω βέβαια νὰ εἶναι ψευδῆς, ὅθεν αὐτὸς μὲ τὴν αὐτὴν παράστασιν ὅπου ἔκαμεν ὡς ὀπισθεν σᾶς λέγω ἠπάτησε τὴν Ρωσίαν καὶ ἐκτέλεσεν τοὺς σκοποὺς του, διδὼ καὶ ἡξιώθη(ν) μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρώτου μαγγιόρου, λαμβάνοντας καὶ δύο χιλιάδας φλωρία διὰ χάρισμα καὶ σταυρόν, καὶ ἐλπίζει νὰ λάβῃ καὶ ἄλλα δῶρα, ὁμοίως καὶ πατέντες¹¹ διάφορες διὰ τοὺς ἐν τῇ Μάνῃ πρωτεύοντας, ἐγὼ δὲ προβλέποντας τὸν ἀφανισμόν ὅπου βέβαια θέλει ἀκολουθήσει, τόσον εἰς τὴν ταλαίπωρον αὐτὴν Μάνην, ὅσον καὶ εἰς τὸν Μορέαν παρὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας, ὡς φιλόπατρις νομίζω χρέος μου νὰ σᾶς εἰδοποιήσω, ὅπου νὰ μεταχειρισθῆτε ἢ πανοσιότης σας τοὺς

10. δεπουτάτος < λατ. *deputatus* = διαρισμένος, διατεταγμένος.

11. πατέντα < ἰταλ. *patente* = δίπλωμα, πιστοποίησης.

ἀναγκαίους τρόπους, γράφοντας εις τὰ μέρη ὅπου ἀνήκει καὶ δίνοντας τὴν αὐτὴν εἶδησιν, ὅπου νὰ προφυλαχθοῦν προλαμβάνοντας ἕνα παρόμοιον ἀφανισμόν, ὁ ὁποῖος ἀφεύκτως θέλει τοὺς προξενηθῆ εἰάν δὲν τὸν ἐμποδίσουν. Μὴν ἀμελήσητε λοιπὸν ἀλλὰ χωρὶς ἄλλο γράψετε πανταχόθεν, ὅπου νὰ πάρῃ ὁ καθείς τὰ μέτρα του καὶ νὰ φερθῆ ὡς τυχαίνει πρὸς ἴδιαν του φύλαξιν, ἐνθυμηθῆτε τὴν καταστροφὴν ὅπου ἔλαβεν μίαν φορὰν ἡ πατρίς μας πάλιν ἐξ αἰτίας του καὶ τὰ ἔξοδα ὅπου ὑπέφερε, διὰ νὰ καταπραῦνῃ τὸν θυμὸν καὶ τὴν ὄργην ὅπου ἡ Ὄθωμανικὴ Πόρτα ἔλαβεν ἐναντίον της καὶ μὴν ἀφήσητε πάλιν διὰ τὸν θεὸν νὰ ὑποπέσῃ καὶ ἐκ δευτέρου εἰς τοιαῦτα, διότι ἀφανίζεται μὲ τὴν ὀλότην, μάλιστα προξενεῖ καὶ μίαν μεγάλην ὑποψίαν ἐπιβουλῆς εἰς ὅλον τὸ γένος, ἐγὼ κάμνω τὸ χρέος μου δίνοντάς σας τὴν εἶδησιν αὐτὴν, ἡ πανοσιότης σας δὲ ἀπὸ αὐτοῦ ὅσον τάχιστα μεταχειρισθῆτε τὰ ἀναγκαῖα διὰ νὰ φυλαχθῆ ἡ πατρίς μας καὶ τὸ γένος ὅλον.

Αἰ δὲ εὐχαί σας εἶψάν μοι βοηθαὶ καὶ φύλαξις δι' ὅλην μου τὴν ζωὴν.
Πετρούπολις 4 Μαΐου 1795...

μαγγηδὸρος ἀναγνώστης ἀντριανόπουλος¹².

Ἀπὸ τὴν ὡς ἄνω περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου ἀφορμηθεὶς ὁ Κ. Σ. κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς «τουρκόφιλον» καὶ καταδότῃν ἔθνικου ἀπορρήτου. Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτοὺς ἀδικεῖται ἡ μνήμη ἑνὸς ἀφανοῦς πατριώτου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ 25 χρόνια ὑπῆρτησεν ὡς στρατιώτης καὶ ὡς πράκτωρ τὴν Ρωσίαν ἐναντίον τῶν Τούρκων πιστεύων, ὅπως ἐπίστευον καὶ ὅλοι οἱ ὑπηρετοῦντες τότε αὐτὴν ὡς στρατιῶται Ἕλληνες, ὅτι μὲ τὴν ὑπηρεσίαν του αὐτὴν πρὸς τὴν ὁμόδοξον χώραν καὶ προστάτιδα τῶν εἰς τοὺς Τούρκους σκλαβωμένων ἀδελφῶν του ὠφελεῖ τὴν ἔθνικὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν καὶ προσφέρει εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ πανελληνίου ὁράματος τῆς ἐπαναδημιουργίας ἐλευθέρας πατρίδος¹³. Μία λοιπὸν ἐπίμονος βίαστος τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς δώσῃ περισσότερον φῶς, ὥστε νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἀληθινὸν νόημα αὐτῆς καὶ τὰ γνήσια αἰσθήματα τοῦ γράψαντος αὐτὴν, τῆς ὁποῖ-

12. Τ. Γριτσοπούλου, Μία ἐπιστολή ...— Βλ. καὶ Σ. Λυριτζή, Ὁ Καλλινοκὸς Καστόρχεις εἰς τοὺς Γαργαλιάνους, «Ἰθάκη», ΙΓ' (1976), Καλαμάτα.

13. Ἐγγραφοὺν πρὸς τὴν Αἰκατερίνην Β' ὑπογραφομένου ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου καὶ ἄλλων ἐν Ἡπείρῳ στρατολογημένων ὀπλαρχηγῶν ἐκτὸς τῶν ἄλλων λέγει : «1788 Αὐγούστου 15 Ἡπειροὺ Παλαιά ... καὶ ἤδη ἐτοιμοὶ νὰ χύσωμεν τὸ ἡμῶν αἷμα πρὸς διαφέντευσιν τῆς ὀρθοδοξοτάτης ἡμῶν βασιλείας ... πρὸς ἀνακούφισιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἡμετέρου γένους ... Ἰωσήφ γηγνάκας καθγουμενος μονῆς του ζαλόγγου, Καπετὰν εἰοάννης ἀνδρινοπούλος ἀναγνώστης ...» (Ἐ. Πρωτοψάλτη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 116 - 118).

ας θέμα εἶναι ἡ ἐπιφυλακτικὴ θέσις τοῦ ἐπιστολογράφου ἐπὶ τῇ πληροφορίᾳ, ὅτι μέλλει νὰ ὀργανωθῇ ἐπαναστατικὸν κίνημα εἰς τὴν Μάνην, καὶ κατ' ἐπέκτασιν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸν σκοπὸν τῆς μελέτης μας αὐτῆς θὰ βοηθήσῃ, ἂν ἐξ ἀρχῆς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ κάτωθι ὀλίγον προτερόχρονον παρόμοιον γεγονός.

2. Διὰ βηματῶν Μανιατῶν πρὸς τὴν Αἰκατερίνην Β' περὶ ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Μάνην ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ρωσίας (1789).

Τὸ 1787 ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη Β', ἡ ἐπιλεγομένη ὑπὸ τῶν Γάλλων φιλοσόφων «Σεμίραμις τοῦ Βορρᾶ» καὶ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν «Μεγάλη», εἰς ναυτικὴν ἀνά τὸν Εὐξεῖνον ἐπίδειξιν ἐπέρασε κάτω ἀπὸ ἀσπίδα, ποῦ ἔφερεν ἐπιγραφὴν «Ἡ πρὸς τὸ Βυζάντιον ὁδός».

Τὴν πρόκλησιν αὐτὴν, ἐν συνεχείᾳ ἄλλων ρωσικῶν τοιούτων, ἀντιμετωπίζουσα ἡ Τουρκία καὶ προωθουμένη ἔξωθεν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ Πρωσίας, καὶ ἐσωτερικῶς ὑπὸ φιλοπολέμου μερίδος, ἐκήρυξε τὸν Αὐγούστον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἡ ὁποία ἀποδεχθεῖσα αὐτὸν καὶ ἔχουσα σύμμαχον τὴν Αὐστρίαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐνεργειῶν τῆς ἐστράφη καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, παρὰ τῶν ὁποίων ἐζήτησεν ἔνοπλον συνδρομήν. Ἡ Αἰκατερίνη Β' πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ρωσίας ἀναληφθέντος νέου κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ὑποδοῦλους Ἕλληνας ἐξεγερτικὴν προκήρυξιν, διὰ τῆς ὁποίας προέτρπεν αὐτοὺς εἰς δευτέραν μετὰ τὰ Ὀρλωφικὰ ἐπανάστασιν. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀπόστολοι τῆς αὐτοκρατείας διέτρεχον τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν. Μία μακρὰ τοιαύτη προκήρυξις με ἡμερομηνίαν 17 Φεβρουαρίου 1788 εὑρέθη εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς οἰκογενείας Μαυρομιχάλη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σωκ. Κουγέα¹⁴.

Εἰς τὴν προκήρυξιν αὐτὴν γίνεται λόγος περὶ ὀρθοδοξίας καὶ ἐλευθερίας, περιέχονται ὑποσχέσεις καὶ κολακεῖαι, καὶ ἐν γένει καταβάλλεται προσπάθεια νὰ διεγερθῇ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία καὶ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων καὶ ἀλλοπίστων ἀγαρηνῶν.

Οἱ καπετάνοι τῆς Μάνης, ἔχοντες πρόσφατον τὴν ἐκ τῶν Ὀρλωφικῶν πικροτάτην πείραν, δὲν συνεκινήθησαν ἀπὸ τὰ μεγάλα λόγια τῆς ρωσικῆς ἐκκλήσεως καὶ οὐδεμίαν ἀγωνιστικὴν προθυμίαν ἐπέδειξαν, ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (1789) ἡ ἀπήχησις τῶν νικῶν τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, τῆς ἐν τῷ Αἰγαίῳ δράσεως τοῦ ὑπὸ τὸν Γουλιέλμον Λορέντζι ρωσικοῦ στολίσκου καὶ τῶν θριάμβων τοῦ Λ. Κατσώνη συνεργαζομένου μετὰ τὸν ἐπιφανῆ κλεφταρ-

14. Σ. Κουγέα, Συμβολαὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοὺς Ὀρλωφ Πελοποννησιακὴν Ἐπανάστασιν (1770), «Πελοποννησιακά», Α' (1956), σσ. 68 - 70.

ματολὸν καπετὰν Ἀνδρουτσοῦ,¹⁵ πατέρα τοῦ Ὀδυσσέως, ἐπηρέασαν τοὺς Μανιάτας καὶ ἀνερρίπισαν τὸ μαχητικὸν αὐτῶν φρόνημα, ὥστε οὗτοι νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν παθητικὴν στάσιν των, νὰ ἀναθερμάνουν τὰς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας των ἐλπίδας καὶ νὰ ἀποφασίσουν ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἐπαναστατήσουν ἐναντίον τοῦ δυνάστου αὐτῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας, μὴ λησμονοῦντες ὅμως τὰ ἐκ τῶν Ὀρλωφικῶν ὀδυνηρὰ παθήματά των καὶ ἐνδιαφερόμενοι νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωσιν των ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας συνοδεύουν τὴν περὶ ἐπαναστάσεως ἀπόφασίν των μὲ ὄρους καλῶς μελετημένους. Ἀπέστειλαν λοιπὸν τότε μυστικῶς ὡς πληρεξούσιον ἀντιπρόσωπον αὐτῶν τὸν Στέφανον Μαυρομιχάλην, ἄνδρα ἔχοντα προηγουμένας σχέσεις καὶ ἐπικοινωνίας μὲ τὰς ρωσικὰς ἀρχάς¹⁶, ἵνα παρουσιασθῆ εἰς τὸν ἐν Βενετία πρόξενον τῆς Ρωσίας Ἑλληνα ἐκ Κερκύρας Παῦλον Φίλην καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ὑποβάλουν εἰς τὴν ρωσικὴν Αὐλὴν ἐπισήμως τὴν πρότασίν των καὶ τοὺς παρηρητημένους εἰς αὐτὴν ὄρους. Τὴν 3ην Ὀκτωβρίου 1789 ὁ Στέφανος Μαυρομιχάλης παρουσιασθεὶς εἰς τὸ ρωσικὸν προξενεῖον τῆς Βενετίας εὗρεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφὸν τοῦ προξένου Μάριον, διότι ὁ Παῦλος ἀπουσίαζεν μακρὰν τῆς πόλεως. Ὁ Μάριος ἤκουσε μὲ πολλὴν προσοχὴν τὸν ἄγνωστον τοῦ Μανιάτην προεστὸν καὶ διεβίβασε μὲ ἐπιστολὴν τοῦ αὐθημερόν τὰ διαμειφθέντα μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀπόντα ἀδελφὸν τοῦ Παῦλου. Παραθέτομεν τὸ σχετικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς του κατ' εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ δημοσιεύσαντος αὐτὸ Ἀ. Χ. Τσίτσα :

Ἡ(γαπημένε) Ἀ(δελφὲ)

Σήμερον τὴν αὐγὴν ἦλθεν ἓνα παιδί ρομιόπουλον καὶ μοῦ ἤφερεν μίαν γραφὴν τὴν ὁποίαν ἀνίγοντας ἤυρα ὁποῦ γράφη ἓνας κάποιος στέφανος Μαυρομιχάλης καὶ εἰς ὀλίγα λόγια ἔλεγεν ὅτι εὐρίσκεται ἐδῶ καὶ πῶς ἔχει μίαν μυστικὴν ὑπόθεσιν διὰ νὰ σὲ ἀνδαμοση καὶ πῶς τὸ ἀπόγεμα θέλει προσμένῃ εἰς τὸν ἅγιον γεώργιον καὶ νὰ στείλῃς ἄνθρωπον μυστικὸν διὰ νὰ τὸν

15. Ἐ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 69, 77.

16. Ὁ Στέφανος Μαυρομιχάλης εἶναι ἀνεψιὸς τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, πάππου τοῦ Πετρόμπεη καὶ ἀρχηγοῦ τῆς ἰσχυρᾶς μανιάτικης οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλαίων κατὰ τὰ Ὀρλωφικά. Καὶ τότε ὁ Στέφανος εἶχε ταξιδεῦσαι εἰς Ἱταλίαν ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ τοῦς καπεταναίους τῆς Μάνης, ἵνα παρουσιασθῆ πρὸς τοὺς ἐν Πίζα εὐρισκομένους Ὀρλωφ καὶ τοὺς ἐπιδώσῃ γραπτὴν ἀπάντησιν αὐτῶν εἰς ἐπίσημον πρότασιν καὶ σύστασιν τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν πρὸς αὐτοὺς νὰ ἐπαναστατήσουν ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅτι προθύμως δέχονται τοῦτο. Κατὰ τὰ Ὀρλωφικά ὁ Στέφανος παρέμεινε εἰς τὸ ἐν Πύλφω ἐπιτελεῖον τοῦ Ὀρλωφ, πιθανώτατα ὡς σύνδεσμος αὐτῶν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἐπαναστατικὰ στρατεύματα. Μετὰ τὸ ἀδοξὸν τέλος τῆς Ὀρλωφικῆς ἐπαναστάσεως ἠκολούθησε τοὺς Ὀρλωφ καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Κέρτς τῆς Κριμαίας, ὅπου τὸ 1774 ἀναφέρεται ὡς ἀρχηγὸς ρωσικοῦ στρατιωτικοῦ τάγματος. (Σ. Κουγέα, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 53 - 54, 56, 58 - 60, 76, 78 - 79).

φέρει εις τὸ σπίτι, καὶ ὅτι διὰ τὸν ἐγνωρίση θέλει ἔχει ἓνα μανδύλι εἰς τὸ κεφάλι ἀπάνω εἰς τὸ φέσι.

Ἐγὼ λοιπὸν ἐπεῖγα εἰς ταῖς ὥραις ἤκοσι δύο καὶ τὸν ἠῦρκα ὁποῦ με ἐπρόσμενε τὸν ἤφερα εἰς τὸ σπίτι καὶ μοῦ ἐφάνερωσεν ὅτι ὁ αὐτὸς εἶναι Μανιάτης καὶ ἦλθεν ἀπὸ τὴν Μάνην εἰς τὴν Λιβόρνω καὶ προχθαῖς ἀριβάρισην ἐδῶ, μοῦ εἶπεν ὅτι ἔχει τρία ἀδελφία εἰς τὴν δούλευσιν καὶ ὁ μεγαλύτερος ὁποῦ ἦτον Μαγιόρος, καὶ ἐφέτω ἔγεινεν Κολονέλος ἐπέρση ἀπέρασεν καὶ ἐδῶ ἐρχάμενος ἀπὸ τὴν ρουσίαν καὶ πάλιν ἐγειρίσεν ὀπίσω καὶ εἶναι εἰς τὴν Φλώταν, εἰς τὴν Ἄρμαδα εἶναι καὶ τὰ ἄλλα δύο ἀδελφία του καὶ ὅτι ἐδούλευσεν καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸν ἀπερασμένον πόλεμον, ἀπὸ ἐκεῖνο ὁποῦ ἠμπώρεσα νὰ καταλάβω ἀπὸ τὰ ὅσα μοῦ εἶπεν φένηται πῶς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους τῆς Μάνης. Μοῦ ἐφάνερωσεν ὅτι εἶναι σταλμένος ἀπὸ τοὺς προεστοὺς τῆς Μάνης καὶ ὅτι ἔχει χαρτιά ἀπὸ αὐτοὺς με τὰ ὅποια ὑπόσχονται με ὄρκον ὅτι ἐὰν τοὺς πάρῃ ἡ βασίλισσα ὑπὸ κάτω ἀπὸ τὴν προτετζιὸν της εἶναι αἰτιμοὶ νὰ ἀσικοθοῦν ἕως τρεῖς χιλιάδαις εἰς τὰ Ἄρματα καὶ βεβαιῶνουν πῶς ὅταν ἀσικοθοῦν αὐτοῖ τότες θέλουν μαζωχθοῦν ὑπὲρ ταῖς 15 χιλ (ιάδες) ἀσκέρι.

Μοῦ εἶπεν ὅτι ἀπὸ τὴν στερεῶν δὲν ἔχουν κανένα φόβον ἀνίσως κατέβουν καὶ τριάντα καὶ σαράντα χιλιάδαις τούρκι διότι εἶναι δακόρδο¹⁷ ὅλη ἡ μάνη καὶ ὅλοι οἱ προεστοὶ μόνον ἐπιθυμοῦν νὰ εἶναι γαραντοῖδοι¹⁸ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης, ἐκεῖνο ὁποῦ μοναχᾶ θέλουν εἶναι νὰ τοὺς δωθοῦν Ἄρματα καὶ προβιζιόναις.¹⁹

Περιπλέον μοῦ εἶπε ὅτι ὅλοι ἡ Μάνη εἶναι ἔτημι νὰ δουλεύσῃ καὶ νὰ κάμη ὅπως τὴν διωρίση ἡ βασίλισσα μὰ θέλουν γένοντας ἡ ἀγάπη ἢ νὰ ζητήσῃ ἡ βασίλισσα νὰ μῖνη ὁ αὐτὸς τόπος εἰς τὴν ἐξουσίαν της διὰ νὰ μὴν τοὺς καταχαλάσουν ἔπειτα οἱ Τούρκοι ἢ καὶ δὲν ἠμπορέσῃ νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸ νὰ τοὺς διορίσῃ εἰς τὰ στάτα²⁰ της ἕναν τόπον διὰ νὰ ἀπεράσουν με ὄλαις τους ταῖς φαμιλίαις νὰ κατικύσουν εἰς αὐτόν. Ταῦτα μοῦ εἶπεν ὁ αὐτὸς μαυρομιχάλης, ὅμως ὅταν τοῦ εἶπα πῶς ἴσε ἔξω ἔλαβε πλὴν δυσκολίαν νὰ μοῦ μιλήσῃ ἐμένα καὶ μόνον τὸ ἀκολούθισεν ἀφ' οὗ τὸν ἐβεβαίωσα πῶς εἶμαι ἀδελφός σου.

Ὁ αὐτὸς ἀκόμι μοῦ εἶπεν ὅτι εἰς τὴν Λιβόρνω μόνον κάποιου καπιτάν βαλσαμάκι ὁποῦ εἶναι εἰς τὴν δούλευσιν ἐφάνερωσεν τούτην τὴν ὑπόθεσιν,

17. δακόρδο < ἰταλ. *raccordo* = συνδιαλλαγή, συμφιλίωσις.

18. γαραντοῖδοι < ἰταλ. *garantire* = ἐγγυᾶμαι, ἐξασφαλίζω.

19. προβιζιόνα < ἰταλ. *previsione* < λατ. *provisio*, ὄπισ = πρόψις, πρόνοια, προφύλαξις, φροντίς.

20. στάτο < ἰταλ. *stato* = κράτος < λατ. *status* = στάσις, κατάστασις. Ὁ πληθυντικός, διότι ἡ Αἰκατερίνη Β' προσηγορεύετο «Αὐτοκρατορίσσα πασῶν τῶν Ρωσιῶν».

τὸν ὁποῖον βαλσαμάκι ἐγνωρίζω καὶ ἐγώ, καὶ ὁ αὐτὸς τὸν ἐσυμβούλευσεν νὰ ἔλθῃ εἰς σέ λόγου σου νὰ σοῦ φανερώσῃ τὴν δουλιὰ ὡσάν ρωμαῖος καὶ ὁποῦ ἔχεις ὅλην τὴν πράξιν καὶ ἀφ' οὗ στοχασθῆς καὶ καταλάβῃς καλὰ τὴν ὑπόθεσιν νὰ τὴν παραστήσῃς καὶ τοῦ Μινίστρου διὰ νὰ εἰδῆται τί ἀπόφασιν κάμνεται. Μοῦ εἶπεν νὰ σοῦ γράψω διὰ νὰ ἔλθῃς ἐδῶ τὸ ὀγλυγωρότερον ὁποῦ ἤμπορέσῃς διὰ νὰ εἰδῆς ταῦτην τὴν ὑπόθεσιν ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ χάνεται καιρὸς, καὶ ἀκόμι μοῦ εἶπεν πῶς αὔριον θέλει ἔλθῃ νὰ μοῦ φέροι καὶ τὰ γράμματα ὁποῦ ἔχει, τὰ ὁποῖα ὡς με ἐβεβαίωσεν εἶναι ἀπογραμμένα ἀπὸ μιὰ δεκαπενταριά ἀπὸ τοὺς πρώτους τῆς Μάνης, διὰ νὰ τὰ διαβάσω. Ἐγὼ τοῦ εἶπα πῶς ἀπόψε σοῦ γράψω καὶ ὡς τόσον νὰ προσμένη ἕως νὰ ἔλθῃς εἰς Βενετία καὶ νὰ μὴ εὐγάλη με κανέναν λόγον, καὶ οὕτως μοῦ ἔταξεν πῶς θέλει κάμει. Τοῦ Λόγου σου τώρα στοχάσου καλὰ περὶ τοῦτο καὶ πᾶρε ἐκεῖνα τὰ μέτρα ὁποῦ σοῦ φανισθοῦν καὶ ἀποκρίσου μου εὐθὺς διὰ ρεωλάν μου²¹...

Βεν(ετί)α εἰς τὰς 3 Ἰβρίου 1789- Ὁ Ἄ(δελφ)ὸς Μ(άρι)ος.

Κοίταξε νὰ στοχασθῆς καλὰ τὴν ἄνωθεν δουλιὰ ὁποῦ σοῦ γράψω καὶ ἂν κάμνει χρεῖαν μείσευσε εὐθὺς διὰ ἐδῶ χωρὶς νὰ χάσῃς καιρόν. Δὲν ἤμπορῶ νὰ σοῦ γράψω ὅλα καταλεμπῶς περὶ ταῦτης τῆς ὑποθέσεως μόνον ὅταν ἔλθῃς ἀκούῃς τὰ πάντα με πλέον σαφίνιαν²².

3. Σχόλια ἐπὶ τῶν δύο κειμένων.

Τὸ πρῶτον κείμενον, τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου, ἀνήκει εἰς ἰδιώτην, δὲν εἶναι ἐπίσημον καὶ περιέχει δύο θέματα: 1) Τὴν μεταδιδομένην εἰς τὸν ἐν Γαργαλιάνοις Πρωτοσύγκελλον ἀδελφόν του εἶδησιν, ὡς ἐκεῖνος τὴν ἐληροφορήθη ἀπὸ ἄλλους ἐν Πετρούπολει, ὅτι ὁ Δημητράκης τοῦ Κουτσογρηγοράκη, παρουσιάσθη εἰς τὴν ἐν Πετρούπολει ρωσικὴν Αὐλὴν ὡς ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος (δεπουτάτος) τῆς Μάνης «ἐξ ἐπίτηδες σταλμένος παρὰ τῶν ἐν τῇ Μάνῃ προεστώτων καὶ τῆς Κοινοτήτος», δηλαδὴ παρὰ τοῦ τότε μεγαλοπράγμονος ἡγεμόνος Τζαννέμπη Γρηγοράκη²³, ἵνα ζητήσῃ τὴν συμπαράστασιν τῆς ρωσικῆς Κυβερνή-

21. «διὰ ρεωλάν μου» ἀντι «διὰ ρέγολάν μου» = «διὰ νὰ εἶμαι ἐν τάξει». ἰταλ. *regola* = κανὼν, τάξις.

22. Ἄ. Τσίτσα, Γράμματα τῆς Ἰσαβέλλας Θεοτόκη στὸν Παῦλο Φίλη, «Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας», Α' (1977), Κέρκυρα, σσ. 146 - 148. Ἡ ἀδεια τῆς ἀναδημοσιεύσεως παρεχωρήθη εὐγενῶς ὑπὸ τοῦ ἐκδότη.

23. Οἱ Τοῦρκοι τὸν ἔλεγον Τζαννῆμπην. Ἡ ἡγεμονία του διήρκεσε 15 ἔτη (1781 - 1796). (D. et N. S t e p h a n o p o l i, Voyage en Grèce (1797-1798), A. Paris 1800, σ. 188, καὶ μετάφρ. Α. Σ π ῆ λ ι ο υ, Ἀθήνα 1974, σσ. 125, 137.—L. B e l l o s, Bonabarte et les Grecs, Paris 1826, σσ. 18 - 19.—Ἄ ν ω ν ὄ μ ο υ, Ἱστορικαὶ ἀλήθειαι συμβάντων τινῶν

σεως πρὸς ἐξέγερσιν τῶν Μανιατῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἐπέδειξε δὲ πρὸς τοῦτο καὶ σφραγισμένα ἔγγραφα ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τῶν ἐν Μάνη προεστῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Τζαννέτμπεη.

2) Τὴν ἀρνητικὴν θέσιν τοῦ ἐπιστολογράφου ἐναντι τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ὀρλωφικοῦ πειράματος, δηλαδὴ σύστασιν ἀποχῆς ἀπὸ πάσης ἐπαναστατικῆς κινήσεως, ὑποθαλαπομένης ὑπὸ τῆς Ρωσίας, τῶν Μανιατῶν καὶ γενικώτερον τῶν Πελοποννησίων, πρὸς ἀποτροπὴν ἐπαναλήψεως τῶν κατὰ τὰ Ὀρλωφικά καὶ μετ' αὐτὰ δεινῶν.

Προλαμβάνων θὰ ἀναφέρω ὀλίγα περὶ τοῦ Δημητράκη Κουτσογρηγοράκη:

Ὁδτος ἦτο ἀνεψιὸς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μάνης Τζαννέτμπεη Γρηγοράκη (1781 - 1796) καὶ Ἀντώνμπεη Γρηγοράκη (1803 - 1808). Γόνος τῆς ἐπιφανοῦς μανιάτικης οἰκογενείας τῶν Γρηγοράκηδων, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθον τρεῖς ἐκ τῶν ὀκτῶ ἡγεμόνων τῆς Μάνης. Οἱ Κουτσογρηγοραῖοι ἢ καὶ Ἀγεραναῖοι εἶναι κλάδος τῆς οἰκογενείας τῶν Γρηγοράκηδων κατοικοῦντες εἰς τὸν Ἀγερανὸν (τώρα Τζαννετούπολιν) καὶ προσονομαζόμενοι Κουτσογρηγοραῖοι ὡς καταγόμενοι ἀπὸ τὸν Γρηγόριον Γρηγοράκην, τὸν ἐπονομασθέντα διὰ τὴν χαλότητά του Κουτσογληγόρη, τοῦ ὁποίου ἀπόγονος ἦτο ὁ μνημονευθεὶς Δημητράκης. Κατὰ τὸν Β. Μέξαν ἐγεννήθη τὸ 1751, ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀ. Γούδαν περὶ τὸ 1765, ἐπομένως τὸ 1795, χρονολογίαν τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ἦτο 44 ἢ 30 ἐτῶν. Ὅπωςδῆποτε ἦτο πολὺ νεώτερος τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου καὶ ἴσως εἰς αὐτὸ ὀφείλεται ἡ πλήρης ἀγνοία του περὶ τοῦ Μανιάτου αὐτοῦ. Διὰ τὴν εὐφυίαν του ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν συγγενῶν του εἰς Ρωσίαν, ὅπου ὑπηρετήσας εἰς τὸν ρωσικὸν στρατὸν ἐπέδειξε πολεμικὰς ἀρετὰς καὶ ἠνδραγάθησε. Ἐφθασεν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πρώτου μαγγιόρου (συνταγματάρχου) καὶ ἐτιμήθη μὲ τὸν σταυρὸν (παράσημον) τῶν ἵπποτῶν. Ἐκτοτε διὰ τοῦτο προσέθετε πάντοτε εἰς τὸ ὄνομά του καὶ τὸν τίτλον: «Καβαλιέρ Δημήτριος Γρηγοράκης» καὶ ἦτο γνωστὸς ὡς «Καβαλιέρης τῆς Μοσκοβίας». Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Μάνην ὑπῆρξε πιστὸς, στενὸς καὶ δεξιὸς συνεργάτης τοῦ θείου του Ἀντώνμπεη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡγεμονίας του. Καὶ μετὰ τὴν ἀποστρατείαν του ἐξηκολούθει νὰ φορῆ τὴν στρατιωτικὴν στολὴν του, μὲ τὴν ὁποίαν τὸν συνήνητησεν ὁ Rouqueville τὸν χειμῶνα τοῦ 1799 εἰς τὸ σεράγι τοῦ Μόρα Βαλεση Ἀχμέτ Πασᾶ εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Ἀπέθανε κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως (1820) εἰς τὴν Πύλον²⁴.

τῆς Μάνης, Ἀθήναι 1858, σ. 37.—Ἀ. Γούδα, Βιοὶ παράλληλοι, τ. Η', ἐν Ἀθήναις 1876, σσ. 1 κέξ.—Σ. Κουγέα, Ν. Νηφάκη Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχοῦργήματα, Ἀθήναι 1964, σσ. 112, 119, 122, 123.—Γ. Κασάλη, Γρηγοράκης, Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ., εἰς λ.).

24. F. C. H. L. R o u q u e v i l l e, Voyage en Morée ..., t. I, Paris, 1805, σ. 77. —Ἰ. Φιλήμωνος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1859, τ.

Ὁ Ἰ. Ἀνδριανόπουλος δὲν ἀναφέρει, πόθεν ἔχει τὰς περὶ Κουτσογρηγοράκη πληροφορίας του. Φαίνεται, ὅτι σχολάζων ἐν Πετρούπολει καὶ ἀναστρέφόμενος ἄλλους Ἕλληνας ἤκουσε παρ' αὐτῶν αὐτάς, τὰς ἐπίστευσεν ἀνεπιφυλάκτως καὶ τὰς μετέδωκεν εἰς τὸν ἐν Γαργαλιάνοις ἀδελφόν του χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν, καὶ ἐὰν τὸ ἐπεδίωκε, νὰ ἐλέγξη τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν, διότι μία ἐπαναστατικὴ ἀποστολὴ εἶναι ἄκρως ἀπόρρητος καὶ ἡ περὶ αὐτῆς εἰδησις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κυκλοφορῇ ὡς νέον τῆς ἡμέρας εἰς τὰς τριόδους. Δηλαδή ἡ ἀλήθεια τῆς ἐνώπιον τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν ἀποχαιρετιστηρίου παρουσιάσεως τοῦ Δ. Κουτσογρηγοράκη ἀνεμίχθη μὲ τὴν εἰκασίαν τῆς ἀναθέσεως εἰς αὐτὸν ἐπισήμου ἐπαναστατικῆς ἀποστολῆς.

Ἄγνοεὶ ὁ ἐπιστολογράφος, ὅτι ὁ Δ. Κουτσογρηγοράκης δὲν εἶναι «**κ ά π ο ι ο ς Μ α ν ι ά τ η ς**», ἀλλὰ ἐπιφανοῦς οἰκογενεῖας μέλος καὶ τοῦ ἡγεμονεύοντος τότε τῆς Μάνης Τζαννέτμπε ἀνεψιός, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ὑπηρεσίαν του εἰς τὸν ρωσικὸν στρατὸν ἀνδραγαθήσας προήχθη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τιμητικῶς ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τοῦ λοχαγοῦ εἰς τὸν τοιοῦτον τοῦ μαγχιόρου (ταγματάρχου). Ἐσφαλμένως ἔχει πληροφορηθῆ, καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν του μεταδίδει, ὅτι ὁ Δ. Κουτσογρηγοράκης εἶναι «**ἐ ξ ε π ῖ τ η δ ε ς σ τ α λ μ έ ν ο ς ἐ δ ῶ πα ρ ἄ τ ῶ ν ἐ ν τ ῆ Μ ά ν η π ρ ο ε σ τ ῶ τ ῶ ν κα ἱ τ ῆ ς Κ ο ι ν ό τ η τ ο ς**», διότι οὗτος πρὸ πολλοῦ εὐρίσκετο εἰς τὴν Ρωσίαν ἀποσταλεὶς ἐκεῖ διὰ τὴν εὐφυΐαν του ὑπὸ τῶν συγγενῶν του διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὸν στρατὸν αὐτῆς καὶ ἀποκτήσῃ δικαιώματα πρὸς συνδρομὴν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς δούλης πατρίδος.

Καὶ ἔρχομαι τώρα εἰς τὸ κύριον θέμα, δηλαδή τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐπιστολὴ γράφει, ὅτι ἐγένοντο ἐπίσημοι διαπραγματεύσεις μεταξὺ ἐνός ἐπισήμου πληρεξουσίου τῆς Μάνης καὶ τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς περὶ μυστικῆς ἐπαναστατικῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ. Ἐνας ἄσημος ἰδιώτης, ὁ Ἰ. Ἀνδριανόπουλος, φέρεται, ὅτι ἐπληροφορήθη τὴν ἀπόρρητον αὐτὴν ὑπόθεσιν, καὶ μάλιστα ἀμέσως. Δὲν ἀναφέρεται ἡ πηγὴ τῆς πληροφορίας διὰ νὰ ἐλέγξωμεν τὴν ἀξιοπιστίαν αὐτῆς. Εὐρισκόμεθα λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐρευνήσωμεν δύο ἀπόψεις τοῦ θέματος ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἐπικρατοῦν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κλίμα εἰρηνικῶν σχέσεων μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας:

1) Ἦτο δυνατόν οἱ Μανιάται νὰ εἶχον τότε διάθεσιν καὶ ἀπόφασιν νὰ ἐπαναστατήσουν;

2) Ἦτο δυνατόν ἡ Ρωσία νὰ εἶχε τότε διάθεσιν καὶ ἀπόφασιν νὰ ὑποστηρίξῃ ἠθικῶς, ὑλικῶς καὶ στρατιωτικῶς, μίαν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Μάνην, καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Πελοπόννησον;

Α', σ. 161.—Α. Γ ο ῦ δ α, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 22 κέξ.—Β. Μ έ ξ α, Οἱ Φιλικοί, Ἀθήναι 1937, σ. 56.—Τ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ῦ λ ο υ, Μία ἐπιστολή ..., σσ. 405-406.—Γ. Κ α ψ ἄ λ η, ἐνθ' ἀνωτ.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτέρου κειμένου, δηλαδή τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μαρίου Φίλη πρὸς τὸν ἀδελφόν του Παῦλον, πρόξενον τῆς Ρωσίας ἐν Βενετία, καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ διαβήματος τῶν Μανιατῶν τὸ 1789 ἀποκλείουν θετικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρῶτον ἐρώτημα. Δὲν γνωρίζομεν τὰς πρὸς τὸ ρωσικὸν ὑπουργεῖον σχετικὰς ἐνεργείας τοῦ Παύλου Φίλη, ὁ ὁποῖος ζωηρῶς ἐπόθει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὁμογενῶν του μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς Αἰκατερίνης Β', εἰς ἐπιστολὴν του ὁμοῦ πρὸς τὴν Ἰσαβέλλαν Θεοτόκη Μαριν διαμένουσαν εἰς Gorgigiano τῆς Ἰταλίας βλέπομεν νὰ σημειῶνῃ μετὰ πικρίαν, ὅτι δὲν βλέπει δυνατὴν ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μίαν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας²⁵.

Ὅπως δὴποτε γνωρίζομεν, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1787 - 1792) οὐδεμία ἐπαναστατικὴ κίνησις τῶν Μανιατῶν ἐγένετο, καὶ συμπεραίνομεν ἀσφαλῶς ἐκ τούτου, ὅτι οἱ ἐν τῷ διαβήματι αὐτῶν τοῦ 1789 τεθέντες ὄροι δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς. Ἀναμφιβόλως μία ἄνευ ὄρων ἐπανάστασις τῶν Μανιατῶν τότε θὰ ἦτο πολὺ εὐλογημένη ἀπὸ τὴν Ρωσίαν, ὡς συνέβη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Σουλιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἐξωθήθησαν ὑπὸ τοῦ Α. Σωτήρη εἰς πόλεμον ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ πασᾶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1789 χωρὶς νὰ ἀναμένουν τὴν ἀφίξιν τοῦ ρωσικοῦ στόλου ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν εἰς τὴν Μεσόγειον²⁶, ἀλλ' οἱ Μανιαῖται καὶ ὁ περίουσις ἡγεμὼν αὐτῶν Τζαννέτμπεης Καπετανάκης Γρηγοράκης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιπέσουν εἰς τοιοῦτον ὀλίσθημα. Ἡ ρωσικὴ Αὐλὴ ταχέως ἀντελήφθη, ὅτι ἡ δύναμις τῶν Σουλιωτῶν δὲν ἦτο ἀρκετὴ διὰ νὰ προκαλέσῃ ἀντιπερισπασμὸν σημαντικὸν εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τοὺς ἐγκατέλειψε, αἱ δὲ ρωσικαὶ ἀρχαὶ ἀπὸ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1788, ὅτε ἡ Σουηδία πιεζομένη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἔθετον περιορισμοὺς εἰς τὴν ἐν Ἠπειρῷ δρᾶσιν τοῦ Α. Σωτήρη ἀπαιτοῦσαι νὰ στρατολογήθῃ ἐθελοντὰς μετὰ ὀλίγην δαπάνην καὶ πολλὰς ὑποσχέσεις. Τότε ἡ ἀναμενομένη μοῖρα τοῦ ρωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σαμουήλ Κάρλ Γρέιγ, ἐξ Ἀγγλίας, ἡ προοριζομένη διὰ τὴν Μεσόγειον ἐκρατεῖτο εἰς τὴν Βαλτικὴν, ἀσχολουμένη εἰς τὸν κατὰ τῆς Σουηδίας ναυτικὸν πόλεμον. Τὸ σχέδιον ἦτο νὰ πλεύσῃ ἡ μοῖρα αὐτὴ εἰς τὴν Μεσόγειον διὰ νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς Ἑλληνας ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἀλλὰ ματαιωθείσης τῆς καθόδου ἐξέλιπον καὶ αἱ ἀναπερωθεῖσαι τῶν Ἑλλήνων ἐλπίδες²⁷.

Ἡ Ρωσία λοιπὸν ἀντιμετωπίζουσα τὰς ἀντιδράσεις τῶν δυνάμεων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, καὶ μάλιστα τῆς Ἀγγλίας, ἀντιτιθεμένης εἰς πᾶσαν ἐπέκ-

25. Ἄ. Τσίτσα, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 148, 152 - 153.

26. Ἐ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 78, 82.—Γ. Φίνας, Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἐνετοκρατίας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, μετάφρ. Μ. Γαρίδη, Ἀθήνα 1972, σ. 320.

27. Ἐ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 80 κέξ.

τασιν τῆς Ρωσίας εἰς βάρος τῆς Τουρκίας, καὶ ἀγωνιζομένη εἰς τὸν βορρᾶν ἐν μέσῳ πλείστων δυσχερειῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῆ νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς μνημονευθέντας ὅρους τοῦ διαβήματος τῶν Μανιατῶν τὸ 1789, εἶχε δὲ πεισθῆ, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους δὲν ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν σημαντικῶς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων τῆς.

Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1789, ὅτε ἐγένετο τὸ ἀποτυχὸν διάβημα τῶν Μανιατῶν, μέχρι τοῦ Μαΐου τοῦ 1795, ὅτε ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου, ἔχουν παρέλθει πέντε καὶ ἡμισυ ἔτη. Εἰς τὴν Μάνην κινουῦνται τὰ ἴδια πρόσωπα, οἱ ἴδιοι καπετάνοι, ὁ ἴδιος Μπέης ὁ Τζαννέτος Γρηγοράκης. Τί ἐν τῷ μεταξὺ ἤλλαξεν, ὥστε οἱ Μανιάται νὰ ἐπαναλάβουν διὰ τοῦ Δ. Γρηγοράκη τὸ ἴδιον διάβημα πρὸς τὴν Ρωσίαν τοῦ 1789, τοῦ ὁποίου οἱ ὅροι δὲν ἐγένοντο δεκτοί; Ἀντιθέτως τώρα, τὸ 1795, ἡ Ρωσία καὶ ἡ Τουρκία ἔχουν ἀποκαταστήσει εἰρηνικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 1792, καὶ ὁ βαθυστόχαστος Τζαννέμπης εὐκόλως θὰ διακρίνῃ τὸ ἄκαιρον καὶ ἀτελεσφόρητον μιᾶς προτάσεως περὶ ἐπαναστάσεως ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ρωσίας. Σημειωτέον ἀκόμη, ὅτι ἡ Αἰκατερίνη Β' μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς ἐν Ἰασίῳ ὀριστικῆς μετὰ τὴν Τουρκίαν συνθήκης (29 Δεκ. 1791/9 Ἰαν. 1792) διέταξε τὸν Λ. Κατσώνην νὰ παύσῃ τὰς ἐχθροπραξίας. Τίποτε δὲν ἐμεσολάβησεν ἐν τῷ μεταξὺ, ὥστε τὸ 1795 ἡ Ρωσία νὰ μεταβάλλῃ τὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν εἰρηνικὴν πολιτικὴν τῆς καὶ νὰ συγκατανεύσῃ εἰς ἕνα πόλεμον τῶν Μανιατῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων ὑπὸ τὴν ἰδικὴν τῆς κηδεμονίαν καὶ ὑπὸ ὅρους ἀπαραδέκτους δι' αὐτήν, διότι ὁπωσδήποτε οἱ Μανιάται θὰ ἐπανελάμβανον τοὺς ὅρους τοῦ 1789. Ἐξ ἄλλου μόλις τότε εἶχεν ἡσυχάσει ἡ Ρωσία ἀπὸ τὸν Ρωσοπολωνικὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Κοσιουῆσκο (1794). Τέλος ἡ ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς Ὀρλωφικῆς ἐπαναστάσεως πείρα ἀποκλείει ἐντελῶς τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἐνδιαφέρεται ἡ Ρωσία τὸ 1795 ὑπὸ τὰς κρατούσας τότε συνθήκας νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πείραμα ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἱστορία οὐδεμίαν ἐπαναστατικὴν κίνησιν τῶν Μανιατῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναφέρει.

Ἐπομένως καὶ εἰς τὸ τεθὲν ἀνωτέρω δευτέρον ἐρώτημα ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀρνητικὴ, δηλαδὴ οὔτε ἡ Ρωσία εἶχε τὸ 1795 διάθεσιν καὶ ἀπόφασιν νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπανάστασιν εἰς τὴν Μάνην, καὶ μάλιστα ὑπὸ προβαλλομένους ἀπαραδέκτους ὅρους.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ὁ Τζαννέμπης, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναλώσει ὅλην τὴν ζωὴν του μετὰ τὸ ὄνειρον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος του, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀποστρατεύσεως τοῦ ἀνεψιοῦ του Δημητρίου καὶ τῆς ἐπικειμένης καλινοστίσεως αὐτοῦ εἶχε στείλει εἰς αὐτὸν ἐπίσημα ἀντιπροσωπευτικὰ ἔγγραφα καὶ ὁδηγίας νὰ θίξῃ ἐνώπιον τῶν ρωσικῶν Ἀρχῶν κατὰ τὴν ἀποχαιρετιστήριον παράστασιν τὸ ἑλληνικὸν θέμα. Αὐτονόητον

είναι, ότι ὁ ἀπερχόμενος Μανιάτης διαβεβαίωσε τὴν ρωσικὴν Αὐλὴν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως τῶν συμπατριωτῶν τοῦ πρὸς τὴν προστάτιδα τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοκρατορίαν καὶ ἡ ρωσικὴ Αὐλὴ, καθὼς ἀναφέρει ὁ ἐπιστολογράφος, ἐτίμησε καὶ περιεποιήθη τὸν εἰς Μάνην ἐπιστρέφοντα «πρῶτον μαγγιόρον» ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς, ἐνδιαφερομένη νὰ διατηρήσῃ πιστοὺς φίλους καὶ ἰκανοὺς πράκτορας εἰς τὴν ἡρωϊκὴν πατρίδα του, τὴν τροφὸν φιλελευθέρων, τραχέων καὶ ἐμπείρων πολεμιστῶν, διὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσῃ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς γνωστῆς ρωσικῆς πολιτικῆς τῆς σκοπούσης κάθοδον τῆς Ρωσίας εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Μεσόγειον διὰ τῆς καταλήψεως τουρκικῶν ἐδαφῶν. Προσέτι θὰ ἔδωκε πολλὰς καὶ καλὰς ὑποσχέσεις διὰ νὰ συνεχισθῇ εἰς τὸν ἑλληνικὸν νότον πνεῦμα ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ἐναντίον τοῦ ἀλλοπίστου κατακτητοῦ ἐν συνδυασμῷ μὲ σταθερὰν τὴν στροφὴν ἐλπίδων ἀπελευθερώσεως τοῦ πρὸς τὴν Ρωσίαν.

Ἄφοῦ λοιπὸν ὁ ξενιτευμένος καὶ νοσταλγὸς Γαργαλιανιώτης ἐπίστευσε ἐν τῇ ἀφελείᾳ του εἰς τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Δημητράκης Κουτσογρηγοράκης ἀπέρχεται μὲ μυστικὴν ἀποστολὴν νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Μανιάτας καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοὺς Πελοποννησίους, Πελοποννήσιος καὶ αὐτός, ἀναμετρᾷ τὴν βαρύτητα τοῦ τοιοῦτου ἐγχειρήματος, ἀναλογίζεται τοὺς ἐκ τούτου ἐθνικοὺς κινδύνους καὶ κινούμενος ἀπὸ θερμὸν πατριωτισμὸν ἀφιερώνει πολλὸν χρόνον τῆς ἐπιστολῆς του εἰς τὸ ἐθνικὸν τοῦτο θέμα. Οὗτος ὑπηρετήσας τὴν Ρωσίαν καὶ κατὰ τὸν πρῶτον καὶ κατὰ τὸν δεύτερον Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, καὶ ἀνελθὼν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ μαγγιόρου, ἔσχεν ἄμεσον, μακρὰν καὶ πικρὰν πείραν, τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν ὑπ' αὐτῆς κινήθεντων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἐκδικητικὴν μανίαν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ κατὰ τοὺς δύο ἐκείνους μακροχρονίους πολέμους. Συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐκείνων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ 1770 ὑπηρετήσαντες ὑπὸ τὰς ρωσικὰς σημαίας²⁸ καὶ πιστεύσαντες, ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς μεγάλης ὁμοδόξου χώρας καὶ πολεμίας τοῦ μισητοῦ αὐτῶν τυράννου θὰ καταρθοῦτο ἡ περιπόθητος ἀνάστασις καὶ ἀπελευθέρωσις τοῦ στενάζοντος ὑπὸ τὸν ἐπαχθῆ τουρκικὸν ζυγὸν ἑλληνικοῦ γένους, ἔδοκίμασαν ἐν τέλει τὴν πλέον ἀπροσδόκητον ἀπογοήτευσιν.

Ὁ ξενιτευμένος Γαργαλιανιώτης ἀναστραφεῖς ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν μετὰ τῶν Ρώσων ἦτο εἰς θέσιν νὰ μὴ ἀπατάται πλέον, ὁ ἴδιος κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ κοινῶν ἐθνικῶν φροῦδων ἐλπίδων παραπλανηθεὶς, καὶ νὰ γνωρίζῃ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰς ἐναντι τῶν ὑποδούλων ὁμογενῶν του πραγματικὰς διαθέσεις καὶ προθέσεις τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς. Ἐχων ὑπ' ὄψιν ὅσα

28. Κ. Παλασιολόγου, Ὁ ἐν τῇ νοτίᾳ Ρωσίᾳ Ἑλληνισμὸς, «Παρνασσός». Ε' (1881), σ. 536.

δεινά υπέστησαν οί όμοιοθνήεις του, διότι κατά τὸ παρελθόν ένθουσιασθέντες έκ τών ρωσικῶν ύποσχέσεων και ἐπ' αὐτῶν στηριχθέντες ἐξηγέρθησαν έναντίον τῶν κατακτητῶν, εἶναι ἀπολύτως πεπεισμένοι, ὅτι ἕνα νέον ἐπαναστατικὸν κίνημα τῶν Μοραϊτῶν θὰ ἐπιφέρη «ἀ φ ε ὑ κ τ ω ς» τοῦ Ἐθνους τὸν «ἀ φ α ν ι σ μ ὀ ν». Ἐπομένως «ὡ ς φ ι λ ὀ π α τ ρ ι ς» νομίζει «χ ρ έ ο ς» του νὰ εἰδοποιήση, ἵνα οἱ πρὸύχοντες τῆς Μάνης και τοῦ Μορέως ένθυμηθοῦν «τ ἦ ν κ α τ α σ τ ρ ο φ ἦ ν, ὁ π ο ῦ ἔ λ α β ε ν μ ἰ α ν φ ο ρ ᾶ ν ἢ π α τ ρ ῖ ς μ α ς», και «π ρ ο λ α μ β ᾶ ν ο ν τ α ς» ἀποτρέψουν τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, διότι ἄλλως «ἢ π α τ ρ ῖ ς κ α ἰ τ ὸ γ έ ν ο ς ὄ λ ο ν ἀ φ α ν ῖ ζ ε τ α ἰ μ έ τ ἦ ν ὄ λ ὀ τ η ν».

Ἡ θέσις αὐτὴ ἢ σταθερῶς ἀρνητικὴ περὶ ἐπαναστάσεως τῶν ὑποδούλων Ἐλλήνων τῆ ὑποκινήσει τῆς Ρωσίας ἦτο κοινὴ τοῦ Πανελληνίου τότε μετὰ τὴν ἐκ δευτέρου θλιβερὰν ἐγκατάλειψιν ὑπὸ τῶν Ρῶσων εἰς τὴν τουρκικὴν ἐκδίκησιν τῶν κατὰ τὸν δεῦτερον Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1787 - 1792) κινήθέντων κατὰ τῶν Τούρκων ὑποδούλων Ἐλλήνων, παρασυρθέντων ἐκ δευτέρου ὑπὸ τῆς Ρωσίας δι' ἀπατηλῶν περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους ἐπισήμων ὑποσχέσεων. Ὁ Ἰ. Ἀνδριανόπουλος εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς του δὲν ἐκφράζει μόνον προσωπικὰς ἰδικὰς του γνώμας και διαθέσεις, ἀλλὰ εἶναι διερμηνεὺς τοῦ πανελληνίου αἰσθήματος. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ Λιμπεράκης Μπενάκης (1740 - 1825), υἱὸς τοῦ πρωτοστατήσαντος εἰς τὰ Ὀρλωφικὰ Παναγιώτου Μπενάκη, ἐν ρωσικῇ ὑπηρεσίᾳ διατελῶν τὸ 1807, ὅτε ἐγένετο πολεμικὸν συμβούλιον ἐν Κερκύρα ὑπὸ τῶν Ρῶσων ναύαρχον Δημήτριον Σινιάβιν, ἠναντιώθη εἰς πρότασιν τοῦ Θ. Κολοκοτρῶνη περὶ ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου και εἶπε :

«Τὴν πατρίδα μου ἐγὼ δὲν τὴν χαλάω ἄλλη μὲ ἀ φο ρ ᾶ σ ᾶ ν τ ὸ ν π α τ έ ρ α μ ο υ»²⁹.

Ἐν τούτοις, ὅταν τὸ 1788 ὁ Ἰ. Ἀνδριανόπουλος ὡς «ὀ φ φ ι κ ι ᾶ λ ο ς ρ ο ῦ σ ο ς» και ὡς πράκτωρ τῆς Ρωσίας, εἰργάζετο ἐκθύμως εἰς Ἠπειρον και τὰς Ἰονίους Νήσους στρατολογῶν και προπαρασκευάζων μυστικῶς ἐπανάστασιν τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρωσίας, τότε και ὁ Λιμπεράκης Μπενάκης ὡς πρόξενος τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Κέρκυραν εἰργάζετο και αὐτὸς συγχρόνως ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως τοῦ ἰδίου ρωσικοῦ σχεδίου. Βεβαίως και οἱ δύο οὔτοι Μεσσήνιοι ἐπίστευον τότε, ὅτι ὑπὲρ τῆς Ρωσίας ἐργαζόμενοι ὑπηρετοῦν τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ, μὴ λυθέντος τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος οὔτε κατὰ τὸν δεῦτερον Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὑπὸ πικρᾶς πείρας συνεισθέντες μετέβαλον ματὰ ταῦτα

29. Θ. Κολοκοτρῶνη. Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀθῆναι 1843, σσ. 29 - 31.

γνώμην πεισθέντες ἐντελῶς καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ὅτι δὲν συνέφερον εἰς τὸ πολυπαθὲς ἔθνος αὐτῶν νὰ ἀποδουθῆ καὶ πάλιν εἰς ἄλλην ἐπαναστατικὴν περιπέτειαν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς Ρωσίας ἀποκαλυφθείσης πλέον, ὅτι μόνον διὰ τὰ ἰδικὰ τῆς συμφέροντα ἤθελε νὰ χρησιμοποιῆ τοὺς ἀδιαλείπτως τὴν ἐλευθερίαν των ὀραματιζομένους ὑποδούλους Ἕλληνας.

Ἐπίσης τὸ ἴδιον ἔτος 1807 ὁ ἐν ρωσικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν στρατηγὸς Ἐμμανουὴλ Παπαδόπουλος, ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ἐν Ζακύνθῳ διαμένοντος μαγγιόρου³⁰ Πιέρρου Γρηγοράκη, υἱοῦ τοῦ Τζαννέτμπέη, διαβεβαιοῦντος περὶ τῶν πρὸς νέαν ἐπανάστασιν διαθέσεων τῶν συμπατριωτῶν του, ἔγραψε σὺν τοῖς ἄλλοις :

«Διὰ τὸ ζήτημα, ὅπου κάνετε διὰ τὴν πατρίδα σας... τὸ διάστημα τοῦ καιροῦ δὲν καλεῖ νὰ εὐχαριστηθῶμε τὸ ποθοῦμενον καὶ διὰ τὸ παρὸν δὲν τὸ εὐρίσκομεν εὐλογον· στοχάζομαι τὸ πρῶην συμβεβηκὸς τὸν καιρὸν τοῦ Ὀρλώφ».³¹

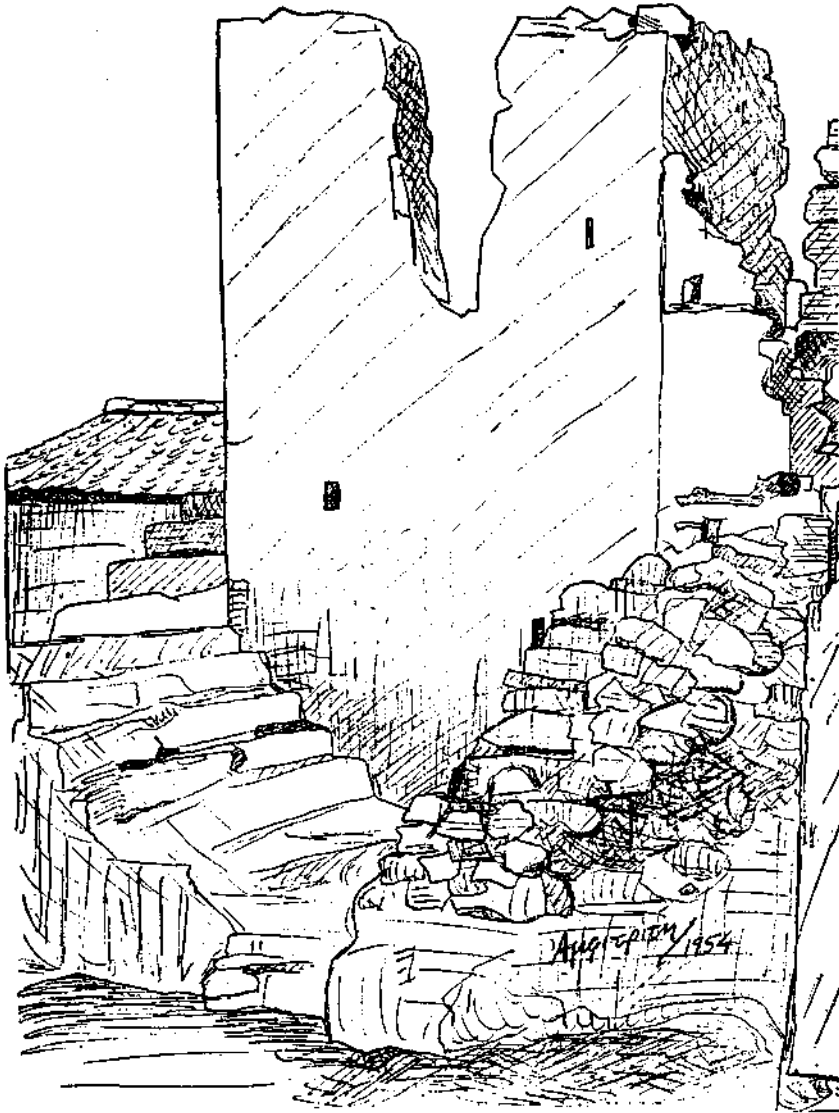
Βλέπομεν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι μετὰ τὸν δεῦτερον Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες οἱ κατέχοντες εἰς τὴν ρωσικὴν ὑπηρεσίαν ἀξιώματα ἔπαυσαν πλέον νὰ ἐλπίζουν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ ρωσικῆς βοήθειας. Ἀκολούθως οἱ Ἕλληνες ἔστρεψαν τὰς ἐλπίδας των πρὸς τοὺς δημοκρατικοὺς Γάλλους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀπεγοητεύθησαν. Γενικῶς οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, ἐλπίσαντες εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν των διὰ

30. Ὁ Πιέρρος Γρηγοράκης, ἀφ' ὅτου (1797) οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι κατέλαβον τὴν Ἐπτάνησον, ἤλιπεν, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὁμοεθνεῖς του, εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν γαλλικῶν ὄπλων. Κατετάγη λοιπὸν εἰς τὸν ἐν Ἰταλίᾳ γαλλικὸν στρατὸν καὶ πολεμήσας ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα ἐπληρώθη εἰς μίαν μάχην, πιθανῶς τοῦ Μαρέγγο (1800). Ἐνοσηλεύθη διὰ τοῦτο εἰς Παρισίους. Βραδύτερον (1806) παρουσιάσθη εἰς τὸν ἐν Κερκύρᾳ ἐδρεύοντα καὶ ἐν τῇ ρωσικῇ ὑπηρεσίᾳ διατελοῦντα στρατηγὸν Ἐμμ. Παπαδόπουλον, ὁ ὁποῖος ἀνέθεσεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ πρῶην ἡγεμόνος τῆς Μάνης τὴν σύστασιν σώματος μισθοφόρων Μανιατῶν. Τότε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πιέρρου Γεωργιάκης ἐστρατολόγησεν εἰς Μάνην 500 περίπου Μανιάτας μετὰ μισθὸν 20 γρόσια τὸν μῆνα καὶ τοὺς ὠδήγησεν εἰς Ζάκυνθον. Ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τούτου τῶν Μανιατῶν ἀνέλαβεν ὁ Πιέρρος ὀνομασθεὶς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Παπαδοπούλου «μαγγιόρος». Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γεωργιάκης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Τζαννέτος κατετάχθησαν μετὰ τὸν βαθμὸν τοῦ πρώτου καπετάνου (ἐκατοντάρχου). Ἐντεῦθεν ἢ ἐκ τοῦ βαθμοῦ του προσωνομία. (βλ. Ἄ ν ω ν ὕ μ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 20 - 22, 28, 31).

31. Ἐπιστολὴ Γενεράλ Μαγιόρ Παπαδοπούλου ἀπὸ Κορυφῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν «Φεβρουαρίου 21 ἡμέρα 1807 ἔτος». (βλ. Ἄ ν ω ν ὕ μ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 38 - 39).—«Συνεπεία καὶ τῶν παραστάσεων τῶν Ζακυνθίων, καὶ τῆς ἀναμνήσεως τῶν ἐπὶ Ὀρλώφ παθημάτων παρεμποδίσθη ἡ νέα τῶν Πελοποννησίων ἐξέγερσις». (βλ. Κ. Σ ἄ θ α, Τουρκοκρατομένη Ἑλλάς, Ἀθήναι 1869, σ. 573 σημ. 1).

ξένης βοήθειας και διαδοχικῶς ἀπογοητευθέντες, ἤρχισαν τέλος νὰ πιστεύουν, ὅτι μόνον διὰ τῶν ἰδικῶν των δυνάμεων και δι' αἱματηροῦ κατὰ τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ ἀγῶνος θὰ δυνηθοῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὸν πατροπαράδοτον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτά των.

Διὰ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἀπεδείξαμεν, ὡς πιστεύομεν, ὅτι πλανᾶται ὁ Κ. Σ. εἰς τὴν δις ἐν τῷ ἔργῳ του ἐπαναλαμβανομένην ἐναντίον τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου κατηγορίαν, ὅτι ἀπὸ φιλότουρκον διάθεσιν κατέδωκε τὸ 1795 εἰς τοὺς Τούρκους μυστικὴν ἐπαναστατικὴν ἀποστολὴν τοῦ Μανιάτου Δ. Γρηγοράκη, διότι ὁ ἄσημος αὐτὸς Γαργαλιανιώτης ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιστολικῶν του λόγων, τοὺς ὁποίους παρερμηνεῦει ὁ κατήγορός του, φλογερὸς πατριώτης και σπουδαῖος ἀγωνιστὴς ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἰδέας, καθ' ὃν τρόπον αὐτὸς και οἱ ἐν ὄπλοις ὁμόλογοί του εἰς Ρωσίαν ἐπίστευον τότε. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἰπῶμεν κατὰ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὅτι ὁ ἀναγνώστης τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολικῆς περικοπῆς τοῦ Ἰ. Ἀνδριανοπούλου τῆς συνιστάσης ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐπαναστατικῆς κινήσεως ὁμοίας τῶν Ὀρλωφικῶν «καὶ τὴν γνώμην ἀσπάζεται και τὴν πράξιν τιμᾷ και τὴν πρόθεσιν ἐπαινεῖ».

Ἐρείπια τοῦ ἐν Γαργαλιάνοις πύργου τοῦ Πρωτοσυγγέλλου. Ἀριστερὰ φαίνεται ἡ στέγη τῆς πατρικῆς οἰκίας τοῦ ἔθνομάρτυρος Μακεδονομάχου Σαράντου Ἀγαπηνοῦ (καπετὰν Τέλλου Ἄγρα) οὗσης διαρόφου μέχρι τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1886.

(Σχέδιον Ἀμφοιρίτης Ἀναγνωστοπούλου-Πετρεᾶ, 1954)

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

MICHAEL J. ANGOLD, *The Byzantine empire 1025 - 1204. A Political History* (Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1984 : Longman), 334 σσ. με 5 χάρτες και βιβλιογραφίες πηγών-βοηθημάτων (θεματικές) και εγρηγόριο.

Ο Δρ Angold του τμήματος μεσαιωνικής ιστορίας του Παν/μίου του Έδιμβούργου. γνωστός έρευνητής για τη συμβολή του στη μελέτη της ιστορίας και των θεσμών της Αυτοκρατορίας των Λασκαριδών της Νίκαιας (1204 - 61) κατά την τελευταία 15ετία, εξετάζει στο νέο του βιβλίο - έγχειρίδιο την κρίσιμη περίοδο της βυζ. ιστορίας από το έτος θανάτου του Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου, κατά το οποίο το Βυζάντιο βρέθηκε με τη μεγαλύτερη έδαφική του εξάπλωση από την εποχή του Ίουστινιανού Α' τον 6ο αι., μέχρι τη χρονολογία της πρώτης βυζ. άλωσης με την πτώση της «Βασιλεύουσας» στους Ιππότες της 4ης Σταυροφορίας¹. Το βιβλίο αυτό, καρπός της προσωπικής του έρευνας και των φοιτητικών του παραδόσεων, έχει γραφεί —όπως λέει ο ίδιος ο σ. στον πρόλογό του— με βάση τις πρωτότυπες πηγές, αν και το όλο έργο ύστερει λόγω της περιορισμένης βιβλιογραφίας του, από την οποία άπουσιάζουν σύγχρονα έργα γραμμένα στα έλληνικά!

Το βιβλίο χωρίζεται σε 15 κεφ., τα περισσότερα των όποιων έχουν λεπτομερή υποκεφάλαια με γλαφυρό ύφος και άρκετά συστηματοποιημένη διαπραγμάτευση κυρίως της πολιτικής ιστορίας (πολιτικών - στρατιωτικών - διπλωματικών γεγονότων), ενώ παράλληλα γίνεται μιá άρκετά κατατοπιστική παρουσίαση ζητημάτων γύρω από την πνευματική ζωή, τη λογοτεχνική παραγωγή, την κοινωνική κατάσταση, τη διοίκηση και την οικονομία - έμπόριο της αυτοκρατορίας στην εξεταζόμενη περίοδο. Τα κεφ. του έργου είναι τα έξης: 1ο: Ο Βασίλειος Β' και η Κληρονομιά του (σσ. 1 - 11), 2ο: Η Θέση του Βυζαντίου στον Κόσμο το 1025 - 1071 (σσ. 12 - 33), 3ο: Το Βυζάντιο 1041 - 71 : η Άναζήτηση Νέας Πολιτικής Ίεραρχίας (σσ. 34-58), 4ο: Οικονομία και Κοινωνία στο Βυζάντιο τον 11ο αι. (σσ. 59-75), 5ο: Πολιτιστικά Ρεύματα στο Βυζάντιο τον 11ο αι. (σσ. 76 - 91), 6ο: Η Άνοδος του Οίκου των Κομνηνών (σσ. 92 - 113), 7ο: Ο Άλέξιος Α' Κομνηνός και η Παλινόρθωση της Αυτοκρατορίας (σσ. 114 - 35), 8ο: Ο Άλέξιος Α' Κομνηνός και η Δύση (σσ. 136 - 49), 9ο: Ο Ίωάννης Β' Κομνηνός (σσ. 150 - 60), 10ο: Η Έξωτερική Πολιτική του Μανουήλ Α' Κομνηνού (σσ. 161 - 95), 11ο: Ο Μανουήλ Κομνηνός και οι Λατίνοι (σσ. 196 - 209), 12ο: Η Διακυβέρνηση του Μανουήλ Κομνηνού: Άλλη, Έκκλησία και Πολιτική (σσ. 210 - 43), 13ο: Πρωτεύουσα και Έπαρχίες (σσ. 244 - 62), 14ο: Το Βυζάντιο το 1180 - 1203: Η Άποτυχία του Συστήματος των Κομνηνών (σσ. 263 - 83), και 15ο: Η Πτώση της Κωνσταντινουπόλεως και η Τετάρτη Σταυροφορία (σσ. 284 - 96).

Στο τέλος κάθε κεφ. υπάρχει περιορισμένος αριθμός παραπομπών, κατά κύριο λόγο στις πηγές, από τις όποιες, όμως, άλλες, δίνονται μόνο σε νεώτερες σχολιασμένες μεταφράσεις τους (π.χ. Ψελλός, Κίνναμος, Άννα Κομνηνή)², ενώ άλλες με πολύ μεγάλη ιστο-

1. Βλ. τώρα Α. Σαββίδης, *Η Πρώτη Βυζαντινή Άλωση. Η Σταυροφορία της Προδοσίας : 1204, Βυζ. και Νεοελ. Μυριόβιβλος τευχ. 8* (Άθήνα 1985).

2. Αυτό μπορεί να δικαιολογείται όσον άφορά στις υπόλοιπες μεσαιωνικές πηγές

ριογραφική σημασία, όπως το χρονικό του Βιλλεαρδουίνου για την Τετάρτη Σταυροφορία και την άλωση του 1204³, παραλείπονται έντελως. Τα σημαντικότερα ιστορικά στιχογραφήματα του Θεόδωρου Πρόδρομου της έκδοσης του Hörandner, βασική πηγή για τη βυζ. ιστορία του 12ου αι., δεν έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί⁴.

Το έργο του Α. αποτελεί έγχειρίδιο βυζ. ιστορίας των 11ου - 12ου αι. προοριζόμενο για τον αγγλόφωνο σπουδαστικό κόσμο. Για το λόγο αυτό, πυκνότερες και πλουσιότερες παραπομπές στη σύγχρονη βιβλιογραφία θά του επέδιδαν περισσότερη χρηστικότητα. Οί βιβλιογρ. κατάλογοι του έργου (σσ. 298 - 310) δεν συμπεριλαμβάνουν ούτε ελληνόγλωσσα βυζαντινολογικά έργα, αλλά ούτε και ξενόγλωσσα που έχουν δημοσιευθεί στην Ελλάδα (λ.χ. στη σειρά Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται του Κέντρου Βυζ. Έρευνών Παν/μίου Θεσσαλονίκης, στα Βυζαντινά και τα Βυζαντιακά της Θεσ/νίκης, στα Σύμμεκτα του Κέντρου Βυζ. Έρευνών Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών Αθηνών, στα Δίπτυχα της Έταιρείας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών Αθηνών, στα Έλληνικά της Θεσ/νίκης, και σε άλλα διεθνούς άναγνώρισης ελληνικά βυζαντινολογικά περιοδικά και έπετηρίδες. Έλπίζεται ότι το σοβαρό αυτό μειονέκτημα θά διορθωθεί σε μελλοντική δεύτερη έκδοση του κατά τα άλλα χρήσιμου αυτού έγχειριδίου.

MICHAEL J. ANGOLD (έκδ.), *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII centuries* (Όξφόρδη 1984 : Bar International Series άρ. 221) συλλογικό έργο 266 σσ.

Σχεδόν ταυτόχρονα με το παραπάνω παρουσιαζόμενο έγχειρίδιό του, ό Dr Angold έπιμελήθηκε την έκδοση των πρακτικών του 16ου Έαρινού Συμποσίου Βυζαντινών Σπουδών στη Βρετανία, που έγινε τον Άπρίλιο του 1982 στο Έδιμβούργο της Σκωτίας με τη συμμετοχή κορυφαίων βυζαντινολόγων. Την έκδοση των πρακτικών έμπλουτίζουν συνεισφορές μελετών από τη Vera von Falkenhausen, την Margaret Mullet και τον Paul Magdalino, που συμμετέσχε και με άλλη του άνακοίνωση στο Συμπόσιο. Το έργο αυτό, που αποτελεί σημαντικότερη συμβολή στη μελέτη του τελευταίου τμήματος της μεσοβυζαντινής και του πρώτου τμήματος της ύστεροβυζαντινής πολιτικής ιστορίας, κοινωνίας, διοίκησης, έσωτερικής - έξωτερικής πολιτικής, τέχνης, γενεαλογίας και προσωπογραφίας, άποτελείται από τις έξής συμβουλές: M. Angold, Introduction (σσ. 1 - 9), Sir Steven Runciman, Women in Byzantine Aristocratic Society (σσ. 10 - 22), Evelyne Patlagean, Les débuts d' une aristocratie byzantine et le témoignage de l' historiographie : système des noms et liens de parenté aux IXe-Xe siècles (σσ. 23 - 43), Alexander Kazhdan, The Aristocracy and the Imperial Ideal (σσ. 43 - 57), Paul Magdalino, Byzantine Snobbery (σσ. 44 - 78), Donald Nicol, The Prosopography of the Byzantine Aristocracy (σσ. 79 - 91), Paul Magdalino, The Byzantine Aristocratic Oikos (σσ. 92 - 111), Rosemary Morris, The Byzantine Aristocracy and the Monasteries (σσ. 112 - 37), Lucy - Anne Hunt, Comnenian Aristocratic Palace Decoration : Descriptions and Islamic Connections (σσ. 138 - 56, με 15 εικόνες), Robin Cormack, Aristocratic Patronage of the Arts in the XIth - and XIIIth

(π.χ. Ροβέρτος του Κλαρύ, Γουλιέλμος της Τύρου, κ.ά.), αλλά σε έγχειρίδιο βυζ. ιστορίας θά πρέπει να σημειώνονται σε ειδικό τμήμα της βιβλιογρ. όλες οι χρησιμοποιούμενες ελληνικές πηγές, στις χρηστικότερες τουλάχιστον εκδόσεις τους. Το γεγονός ότι το έγχειρίδιο του Angold μπορεί να άπευθύνεται μόνο στο αγγλόφωνο (ή γενικά το λατινόφωνο κοινό) δέ δικαιολογεί την παράλειψη αυτή (σ. 297).

3. Πρόσφατα κυκλοφόρησε νεοελληνική άπόδοση του κειμένου του Βιλλεαρδουίνου από τις έκδ. Χατζηνηκολή : Γοδερφρείδου Βιλλεαρδουίνου, 'Η Κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, μετ.-σχόλ. Κ. Άντύπας, εισαγ.-έπιμ. Γεωργ. Σαραφianός (Άθήνα 1985).

4. Έκδ. W. Hörandner, Theodoros Prodromos, Historische Gedichte (Βιέννη 1974).

Century Byzantium (σσ. 158 - 72), Margaret Mullet, Aristocracy and Patronage in the Literary Circles of Comnenian Constantinople (σσ. 173 - 201), Elizabeth Jeffreys, Western Infiltration of the Byzantine Aristocracy: Some Suggestions (σσ. 202 - 10), Vera von Falkenhäusen, A Provincial Aristocracy: The Byzantine Provinces in Southern Italy, IXth - XIth Century (σσ. 211 - 35), M. Angold, Archons and Dynasts: Local Aristocracies and the Cities in the Later Byzantine Empire (σσ. 236 - 53), M. Angold, Appendix: Inventory of the so-called Palace of Botaneiates in the Neighbourhood of Kalybia - May 1192 (σσ. 254-66 με 1 σχεδιάγραμμα).

Όλες οι παραπάνω αναφερόμενες μελέτες αποτελούν πολύτιμη συμβολή στη μελέτη της εξέλιξης της βυζαντινής «αριστοκρατίας», που αποτελείτο κατά βάση από τα μέλη της αστικής γραφειοκρατίας της πρωτεύουσας και από τα μέλη της επαρχιακής στρατιωτικής αριστοκρατίας, δύο κατηγορίες με σφοδρό πολλές φορές ανάμεσά τους ανταγωνισμό, που έφθασε σε μεγάλη έξαρση τον ένδεκατο αϊ. μέχρι την επικράτηση της στρατοκρατικής μερίδας την εποχή των Κομνηνών, οι όποιοι, πάντως, δεν κατόρθωσαν να απαλλαγούν έντελως από την έπιρροή που συνέχισε να άσκει στη βυζ. διοίκηση ή γραφειοκρατική παράταξη. Τέλος, αναφερόμαστε ιδιαίτερα στη γενεαλογική - προσωπογραφική μελέτη του ειδικού στο θέμα καθ. D. Nicol, ό όποιος, κλείνοντας τό θέμα του, γράφει τά εξής: «... Στόν τομέα της βυζ. προσωπογραφίας παραμένει ένα κενό περίπου 600 χρόνων ανάμεσα στο σημεϊό όπου σταματά ή Prosopography of the later Roman empire και άρχίζει τό Προσωπογραφικό Λεξικό τών Παλαιολογείων Χρόνων⁵. Υπάρχει τώρα κάποιο σχέδιο στόν όρίζοντα γιά νά συμπληρωθεί τό κενό αυτό με ένα έργο που ό μόνος τίτλος που θά μπορούσε νά του δοθεί θά ήταν Prosopography of the Byzantine empire from the seventh to the thirteenth centuries ή P B E. Υπάρχει έλπίδα ότι θά ξεκινήσει υπό την αιγίδα της Βρεταννικής Άκαδημίας, όπως και τό P I R E, άν και λεπτομέρειες δέν έχουν άκόμη καθοριστεί. Αναπόφευκτα, θά αποτελέσει συλλογική προσπάθεια και θά συνεχιστεί γιά πολλά χρόνια, είναι όμως πολύ εύχάριστο νά σκεφτούμε ότι ή Βρεταννική Άκαδημία και Βρεταννοί έπιστήμονες θά έχουν αναλάβει την πρωτοβουλία γιά την προετοιμασία ενός από τά ζωτικότερα όργανα (Instrumenta) τών βυζ. σπουδών».

Στόν πρώτο τόμο της P L R E τό 1971 οι Βρεταννοί Ιστορικοί E. A. Thompson, J. Martindale και J. Morris, αναφερόμενοι στόν πρόωγο θάνατο του A. H. M. Jones, που από τό 1950 υπήρξε ό οδισιαστικός αρχιτέκτονας του κολοσιαίου σχεδίου γιά την προετοιμασία μιās ύστερορωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής προσωπογραφίας, γράφουν ότι «...τό μέλλον της Προσωπογραφίας είναι εξασφαλισμένο. Οι τόμοι Β' (395 - 527) και Γ' (527 - 640) ήδη προετοιμάζονται και θά δημοσιευτούν σε μερικά χρόνια⁶. Η Βρεταννική Άκαδημία, που στο παρελθόν χρηματοδότησε γενναϊόδωρα τό σχέδιο αυτό, τό έχει τώρα πάρει υπό την αιγίδα της με τη συμφωνία του Τμήματος Κλασσικών Σπουδών του Παν/μίου Καίμπριτζ...»

Ήδη, λοιπόν, ή πρωτοβυζαντινή και ύστεροβυζαντινή προσωπογραφία (περίοδοι 324 - 640 και 1261 - 1453) πλησιάζουν ή μόν πρώτη στην ολοκλήρωσή της με τόν άναμε-

5. Πρόκειται γιά την P L R E τών A. Jones, J. Martindale και J. Morris, που σε 2 τόμους (Καίμπριτζ 1971 - 80) εξετάζουν την προσωπογραφία τών ετών 260 - 395 και 395 - 527 μ.Χ., και τό P L P (Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit), που εκδίδει ό καθ. Erich Trapp με άλλους συνεργάτες στη Βιέννη (Άύστριακή Άκαδημία) από τό 1976 κέξ., και τό όποίο έχει φτάσει τό 1985 στο 7ο τεύχος του, στη λ. Μ ι τ ω ν ά ς.

6. Ό τόμ. Β' κυκλοφόρησε τό 1980. Ό Γ' βρίσκεται στα τελευταία στάδια της προετοιμασίας του.

νόμμο Γ' τόμο τής PLRE και ή δεύτερη στή συμπλήρωση του μισού από τον όλικό της όγκο (βλ. σημ. I). Και τὰ δύο σημαντικά αυτά προγράμματα τελούν υπό την αίγίδα των 'Ακαδημιών τής Βρεταννίας και τής Αύστρίας (Βιέννης), ένθ, σύμφωνα με όσα γράφει ό καθ. Nicol (βλ. παραπάνω), ή Βρεταννική 'Ακαδημία πιθανόν να αναλάβει τή χρηματοδότηση και έκδοση και του υπόλοιπου τμήματος τής βυζ. προσωπογραφίας (7ος - 13ος αϊ.).

'Επιθυμία και εύχή των 'Ελλήνων βυζαντινολόγων θά ήταν να αναλάβει ή 'Ακαδημία 'Αθηνών τή χρηματοδότηση και έκδοση του μεγάλου σχεδίου τής προετοιμασίας μιός βυζ. προσωπογραφίας από το τέλος τής βασιλείας του 'Ηράκλειου Α' το 641 (ό Γ' τόμ. τής PLRE θά τελειώνει στο 640) μέχρι τήν ανακατάληψη τής Κωνσταντινούπολης το 1261. 'Η 'Ακαδημία 'Αθηνών έχει να επιδείξει αξιόλογο πρόγραμμα εκδόσεων και στα βυζαντινά κατά τὰ τελευταία χρόνια (βλ. π.χ. το έργο του 'Ισλαμολόγου Βασίλη Χρηστίδη για τήν κατάκτηση τής Κρήτης από τους 'Αραβες γύρω στο 824 μ.Χ. [άγγλικά, 1984], τήν έκδοση του Νικολάου Μεθώνης από τον 'Αθαν. 'Αγγέλου [1984], και τήν πρόσφατη έκδοση - σχολιασμένη μετ. του 'Εμμετρου Χρονικού του 'Εφραϊμ από τον 'Οδυσσέα Λαμπιδή σε 2 τόμ. [1984/5], και ή ύπαγωγή ένός μεγαλύτερου και συλλογικότερου έργου υπό την αίγίδα της, όπως για παράδειγμα ή περι ής ό λόγος προσωπογραφία των 7ου - 13ου αϊ., θά αποτελούσε εύχης έργον τής ελληνικής βυζαντινολογίας.

'Από το 1981 στο Κέντρο Βυζαντινών 'Ερευνών του 'Εθνικού 'Ιδρύματος 'Ερευνών στην 'Αθήνα (ΚΒΕ/ΕΙΕ) λειτουργεί το πρόγραμμα «Τράπεζα Πληροφοριών Βυζαντινής 'Ιστορίας (Βυζαντινή Χρονογραφία)», που αποτελεί αποτελεσματική σύζευξη των δραστηριοτήτων ομάδας έρευνητών του ΚΒΕ με τον ηλεκτρονικό ύπολογιστή του ΕΙΕ, επί του οποίου αποτυκώνονται τὰ γεγονότα τής βυζαντινής Ιστορίας (324 - 1453 μ.Χ.) στους διάφορους τομείς τής κοινωνικής ζωής. 'Η «Τράπεζα Πληροφοριών»⁷ αποτελείται από όρισμένα ύποσυστήματα, που προσδιορίζονται με βάση τὰ συστατικά στοιχεία του άπλου γεγονότος : 1. 'Υποσύστημα Θεματολογίου [κατηγορίες Γεγονότων], 2. 'Υποσύστημα Χρονολογικών Δεδομένων [Αρχείο Χρονολογιών], 3. 'Υποσύστημα Τόπων [Αρχείο Τοπωνυμιών], 4. 'Υποσύστημα Προσώπων [Προσωπογραφικό 'Αρχείο], και 5. 'Υποσύστημα Πηγών-Βιβλιογραφίας. Τήν έρευνα τής βυζ. προσωπογραφίας ένδιαφέρει άμεσα το ύποσύστημα άρ. 4, που στα 4 μέχρι στιγμής χρόνια τής λειτουργίας του έχει παρουσιάσει σύντομα βιογραφικά σημειώματα 1600 περίπου προσώπων τής έποχής άρχές 7ου αϊ.-1261⁸, μαζί με τὰ αντίστοιχα παράλληλα χωρία των βυζαντινών και των άλλων μεσαιωνικών πηγών στα όποια τὰ πρόσωπα αυτά αναφέρονται. 'Από αυτά γίνεται φανερό ότι στο ΚΒΕ/ΕΙΕ έχει ήδη γίνει μεγάλο μέρος του έργου ύποδομής για να αναληφθεί ή εύθνη τής προετοιμασίας μιός συλλογικής βυζ. προσωπογραφίας.

ΑΛΕΞΗΣ Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

Κέντρο Βυζαντινών 'Ερευνών Ε.Ι.Ε.

7. Πληροφορίες για το πρόγραμμα «Τράπεζα Πληροφοριών Βυζαντινής 'Ιστορίας (Βυζαντινή Χρονογραφία)» ύπάρχουν στα έξής : *Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik* 31/Beiheft Βιέννη 1981=160 Διεθν. Συνέδρ. Βυζαντ. Σπουδών) τμήμα 2. 2, *Bulletin d' Information et de Coordination* τής Association Internationale des Etudes Byzantines, άρ. 11 ('Αθήνα - Θεσσαλονίκη 1983)95, και *Rapports* 16ου Διεθν. Συνεδρ. 'Ιστορικών 'Επιστημών τής Comite International des Sciences Historiques, I : Grands Themes, Methodologie, Sections Chronologiques (Στοντιγάρδη 1985) 349 - 50.

8. Στα τέλη του 1985 ό συνολικός αριθμός των προσώπων του προγράμματος για όλη τή βυζ. περίοδο ήταν περίπου 3.000.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ANTHONY BRYER και DAVID WINFIELD, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*. 2 τόμοι, Washington 1985 (=Dumbarton Oaks Studies, 20/1 - 2), με χάρτες - σχεδιαγράμματα των R. Anderson και June Wingfield. Τόμ. Α' : σελ. li + 394 [Κείμενα + 122 σχεδιαγράμματα - εικόνες]. Τόμ. Β' : σελ. 250 με 200 μαυρόασπρους πίνακες [534 φωτογραφίες και 125 χάρτες - σχεδιαγράμματα + 3 ένθετους διπλωτούς χάρτες].

Το συνθετικό αυτό έργο των Α. Β. και D. W. αποτελεί την πληρέστερη μέχρι σήμερα και την πλέον πολυδιάστατη παρουσίαση της γεωγραφίας, τοπογραφίας και μνημειακής αρχαιολογίας του μεσαιωνικού ποντιακού Έλληνισμού και της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Έχει συντεθεί από δύο επιστήμονες που εδώ και 30 περίπου χρόνια έχουν αναλώσει το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής τους ένασχόλησης με τη μελέτη του μεσαιωνικού Πόντου κατά τη διάρκεια της καθαρά «βυζαντινής» [ως το 1204] και της «τραπεζουντιακής» περιόδου [1204 - 1461, δηλ. της εποχής του αυτόνομου κράτους των Μεγάλων Κομνηνών] σύμφωνα με το χωρισμό των σ. στον πρόλόγο τους. Ο Α. Bryer, διευθυντής σήμερα του Κέντρου Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Βρετανικού Πανεπιστημίου του Μπέρμινγχαμ, είχε έκπονησει διδακτορική διατριβή στο Παν/μιο της Όξφόρδης το 1967 πάνω στην κοινωνία και τους θεσμούς της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, ενώ ο D. Winfield, συντηρητής βυζαντινών και μεσαιωνικών ζωγραφικών μνημείων και επιτηρητής της Βρετανικής Conservation for the National Trust, έχει εργαστεί επί πολλά χρόνια πάνω στα τραπεζουντιακά μνημεία, ιδιαίτερα στην Άγια Σοφία της Τραπεζούντας. Έτσι, ο ιδανικός αυτός συνδυασμός ενός ιστορικού και ενός συντηρητή/αρχαιολόγου οι όποιοι επί δεκαετίες έχουν «περπατήσει» και εξετάσει εξονυχιστικά μεγάλο τμήμα του Πόντου, αποτέλεσε εγγύηση για την επιτυχή πράτωση ενός τόσο απαιτητικού συνθετικού έργου.

Η «Αυτοκρατορία τσέπη» της Τραπεζούντας, όπως αποκαλείται στο έργο το ίδιο τυπο αυτόνομο ελληνικό κράτος του Πόντου την περίοδο 1204 - 1461 [πβ. Α. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, συλλογή μελετών, Λονδίνο 1980, σειρ. Variorum Reprints, εισαγωγή], στην ουσία αποτέλεσε «τήν πολιτική επιφάνεια μιάς μοναδικής ποντιακής τοπικότητας, ή όποία είχε ξεχωριστή κοινωνική, οικονομική και γεωγραφική ταυτότητα που προϋπήρξε κατά πολύ των Μεγάλων Κομνηνών». Το έργο αυτό κατά τους σ. αποτελεί «δοκίμιο τοποθέτησης των υλικών καταλοίπων των μεσαιωνικών λαών μιάς ξεχωριστής περιοχής της Μικράς Άσίας, του Πόντου, μέσα στα όρθα ιστορικά και γεωγραφικά τους πλαίσια». Στην πραγματικότητα το έργο άρχισε να γράφεται ήδη από τη δεκαετία του 1960 (ή βασική συγγραφή των τελικών δοκιμίων από τον Α. Β. είχε σχεδόν τελειώσει το 1976, έννέα δηλ. χρόνια πριν από τη δημοσίευσή του), και φυσιολογικά παρουσιάζονται σε αρκετά σημεία βιβλιογραφικές παραλείψεις νεωτέρων συμβολών. Οι ίδιοι οι σ. παραδέχονται την ατέλεια αυτή του έργου τους [πρόλογος, σελ. ix] και έχουν προσπαθήσει να την καλύψουν μερικώς με περιληπτικά σχόλια για όρισμένες νέες δημοσιεύσεις [δ. π., σελ. x - xi]. Πάντως, ή βιβλιογραφία τους [Βραχυγραφίες, σελ. xix - xxi, κατάλογος πηγών, σελ. xxii - xxiiin, αναφορές ταξιδιωτών περί του Πόντου, σελ.

xxviii - xlii, βοηθήματα, σελ. xlii - li) θα μπορούσε να είναι πλουσιότερη όσον αφορά στα βοηθήματα (έχουν παραληφθεί αξιόλογες μελέτες στα τελευταία Άρχεϊα Πόντου).

Ο Α' τόμος [κείμενα] κοσμείται από πολύ αξιόλογους σχεδιασμένους χάρτες και σχεδιαγράμματα τειχών φρουριών, εκκλησιών, τοποθεσιών κ.ά., ενώ στο Β' τόμο υπάρχει πολύτιμη συλλογή πολλών φωτογραφιών και σχεδιαγραμμάτων/χαρτών από διάφορα τείχη, μνημεία και έρείπια των σπουδαιότερων ποντιακών πόλεων, από ονομαστές εκκλησίες και μοναστήρια (συμπεριλαμβάνονται και οι λαξευμένες σε βράχους εκκλησίες), και —ιδιαίτερα— από τις φημισμένες τοιχογραφίες του βυζαντινού Πόντου [με λεπτομερή κατάλογη εικόνων]. Στο τέλος του Α' τόμου [σελ. 359 - 94] υπάρχει έκτενέστατο εύρητήριο χωρισμένο σε 5 τμήματα: Τοπογραφικό (στα έλληνικά)-Τοπονομικό και Μνημειακό-Εικονογραφικό-Έπιγραφικό καθώς και ειδικό εύρητήριο που αναφέρεται στους Μεγάλους Κομνηνούς ως προστάτες των τεχνών κ.ά.

Όπως έπεξηγούν οι σ. στον πρόλογο, οι ιστορικές και τοπογραφικές εισαγωγές -σχόλια έχουν βασικά συντεθεί από τον Α. Β., ενώ οι περιγραφές των νοπογραφιών πάνω σε τοίχους εκκλησιών είναι έργο του D. W. Οι περιγραφές των υπόλοιπων μνημείων έχουν μοιραστεί από τους δύο σ., αν και —όπως είδαμε παραπάνω— την τελική έπεξεργασία των δοκιμιών έκανε ο Α. Β. Τα πρώτα δύο κεφ. του έργου έχουν γραφεί αρχικά από τον D. W., στα όποια ο Α. Β. πρόσθεσε σημειώσεις και σχόλια [στο 1ο: 'Η Τοπογραφία του Πόντου, σελ. 1 - 16] και ένα παράρτημα για το όδικό δίκτυο που άκολούθησε ο Μεχμέτ Β' το 1461 [στο 2ο: 'Οδικά Δίκτυα, σελ. 17-65]. Στη συνέχεια το έργο ολοκληρώνεται από 28 ειδικά τμήματα, τα όποια αναφέρουμε άμέσως έδώ κατά σειρά:

1. 'Από το 'Ακρωτήρι Κάραμβις ως τη Σινώπη [σελ. 67 - 8].

2. Σινώπη (τοπογραφία-ιστορία-μνημεία) [σελ. 69 - 88]. Για τις έπιχειρήσεις των Σελτζούκων κατά της πόλης το 1214 [σελ. 71 και 353, 354], βλ. 'Αλ. Σαββίδη, Άρχεϊον Πόντου 39 (1984), 169 - 93, ενώ για τη μεγάλη σελτζουκική έκστρατεία του 1222/23 κατά της Τραπεζούντας (βλ. σελ. 72 και παρακάτω σελ. 182 - 3 και 353 - 4) βλ. λεπτομέρειες στον Α. Savidis, *Byzantium in the Near East, A. D. c. 1192 - 1237* (Θεσσαλονίκη 1981), σελ. 154 - 74. 'Ο Bryer ταυτίζει τον Σελτζούκο άρχηγό της έπιχείρησης του 1222/23, που αναφέρεται ως «Μελίκ» από τις βυζ. πηγές, με τον έμνημ Μούγιθ άλ-Ντιν Τουγρίλ Σάχ της Θεοδοσιούπολης (τουρκ. Erzurum), σύμφωνα με τα όσα έγραψε ο Cahen (*Pre-Ottoman Turkey*, Λονδίνο 1968, σελ. 125), πιθανότερο όμως είναι να ταυτίζεται με τον ίδιο το σουλτάνο του 'Ικονίου, Καϊκοβάδη Α' [1220 - 37] (βλ. E. Janssens, *Trebizonde en Colchide*, Βρυξέλλες 1969, σελ. 72, σημ. 2, A. Savidis, δ. π., 155 - 56).

3. 'Από τη Σινώπη ως τον ποτ. Άλυ [σελ. 89 - 91].

4. 'Αμισός /Samsun [σελ. 92 - 5]. Στη σελίδα 93 δέν γίνεται λόγος για τη νεφελώδη προσωπικότητα του Θεόδωρου Β' Γαβρά, ήμνανεξάρτητου άρχοντα της πόλης την περίοδο c. 1204 - c. 1208 (για το πρόβλημα αυτό βλ. τώρα Α. Savidis, Άρχεϊον Πόντου 40, 1985, σελ. 44 - 46).

5. Το Δέλτα του 'Ιριδος, ή Λιμνία και το πρόβλημα του Κιντή [σελ. 96 - 100]. Σχετικά με την έκστρατεία του 'Ιωάννη Β' Κομνηνού κατά των Ντανισμεντιδών το 1139 - 40 που αναφέρει με στίχους του ο Θεόδωρος Πρόδρομος [σελ. 99 με παραπ. στην *Patrologia Graeca*], προτιμητέα ή νεώτερη έκδ. του W. Hörandner (Βιέννη 1974).

6. Το Οϊναίον (Οινόη) και ή περιοχή των Χαλυβίων [σελ. 101 - 6].

7. Νεοκαισάρεια [σελ. 107 - 10] με πολλές τοπογραφικές και ιστορικές πληροφορίες.

8. 'Η Φαδισάνη, το Πολεμώνιον και ή περιοχή της Σιδηνής [σελ. 111 - 15].

9. 'Η Σαυρανία και ή ένδοχώρα του Πολεμώνιου [σελ. 116 - 17].

10. 'Ο κεντρικός Λύκος ποτ. [σελ. 118].

11. Το άκρωτήριο Ίασονία [σελ. 119 - 23].
 12. Ἀπὸ τὸν ποτ. Μελάνθιο στὸν ποτ. Φαρματηνὸ [σελ. 124 - 25].
 13. Ἡ πόλη καὶ ἡ περιοχή τῆς Κερασούντας [σελ. 126 - 34].
 14. Τὸ άκρωτήριο Ζεφύριον καὶ ἡ περιοχή Κεγχρινά [σελ. 135 - 7].
 15. Ἡ Τρίπολη καὶ ὁ ποτ. Φιλαβωνίτης [σελ. 138 - 44].
 16. Ἡ Κολώνεια [σελ. 145 - 51].
 17. Ἀπὸ τὸν Φιλαβωνίτη στὴν Τρικωμία [σελ. 152 - 9].
 18. Ἡ Πλατάνα καὶ τὸ «Βάνδον» (δηλ. ἡ «τοποτηρησία», ἡ μικρότερη διοικητικὴ περιφέρεια κάθε «θέματος» τῆς αὐτοκρατορίας, πβ. Νικόστρ. Καλομενόπουλος, λήμμα, Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρσοῦ, τόμ. 6, σελ. 624) τῆς Τρικωμίας [σελ. 160 - 64].
 19. Ἡ περιοχή τῆς Χειρ[ε]ιάνας καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πολίχνης τῶν Ἀραυρακιηῶν [σελ. 165 - 77].
 20. Ἡ πόλη τῆς Τραπεζούντας (πολύτιμο τοπογραφικὸ-μνημειακὸ-ιστορικὸ δοκίμιο) [σελ. 178 - 250].
 21. Τὰ «Βάνδω» τῆς Ματζούκας καὶ Παλαιοματζούκας ὡς τὸ Ποντιακὸ Πέρασμα [σελ. 251 - 98].
 22. Ἡ Χαλδία (τεκμηριωμένη ἱστορία τοῦ «θέματος» Χαλδίας) [σελ. 299 - 318], μὲ χρῆσιμο πίνακα ἀξιομαίων τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν 8ο ὡς τὸν 11ο αἰ. (στρατηγοὶ - δοῦκες - τουρμάρχεις - ἄρχοντες - διοικητὲς - πρωτονοτάριοι - κριτὲς - κομμερκιάριοι - κόμητες τῆς κόρτης - ἀναγραφεῖς - πρωτοσπαθάριοι - σπαθάριοι κ.ἄ.) [σελ. 316 - 18].
 23. Τὸ «Βάνδον» τῆς Γήμωρας [σελ. 319 - 22].
 24. Τὸ «Βάνδον» τῆς Σούρμαινας μὲ τὸν Ὅφι [σελ. 323 - 30].
 25. Τὸ «Βάνδον» τοῦ Ριζαίου [σελ. 331 - 4].
 26. Τὸ Θέμα τῆς Μεγάλης Λαζίας καὶ ἡ χώρα τοῦ Ἀρ[χ]ακέλ = «Ἀποστόλου» στὰ γεωργιανά [σελ. 335 - 43].
 27. Οἱ Συνοριακὲς Περιοχὲς τῆς Γεωργίας : Γκουριελάτε καὶ Σαυταμπάγκο [σελ. 344 - 51].
 28. Σημείωμα γιὰ τὰ νοτιο-ἀνατολικά σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας κατὰ τὸ 13ο αἰ. [σελ. 352 - 6] (πβ. τὰ σχόλια παραπάνω γιὰ τὸ τμῆμα ἀρ. 2).
- Παράρτημα: Μέτρα (πάχους-μήκους-πλάτους) γιὰ τὶς πλινθώσεις - κεραμώσεις τῆς Παφλαγονίας καὶ τοῦ Πόντου [σελ. 356 - 7].
- Ἐλπίζεται ὅτι στὸ μέλλον οἱ Α. Β. καὶ D. W. θὰ συμπληρώσουν τὸ ἔργο τους μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴν Ἀμάσεια καὶ τὴν περιοχή της, τὴν ὁποία —ὅπως γράφουν στὸν πρόλογο [σελ. viii]— δὲν μπόρεσαν νὰ συμπεριλάβουν ἐδῶ. Πολὴ ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης θὰ ἦταν ἡ ἀναζήτηση τῆς τοπογραφικῆς ἐξάπλωσης τῶν κινήματων τῶν Γαβράδων τοῦ Πόντου ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 11ου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ., καὶ πῶς συγκεκριμένα ἐκείνων τῶν Θεοδώρου Α' (Ἀγίου) Γαβρὰ τὸ 1095/6 καὶ τοῦ γιοῦ του, Γρηγορίου Γαβρὰ [-Ταρωνίτη] τὸ 1106/7 κατὰ τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ [ἢ κατ' ἄλλους γιοῦ] τοῦ τελευταίου, τοῦ Κωνσταντίνου Γαβρὰ ἀπὸ τὸ 1124/6 ὡς τὸ 1139/40 κατὰ τοῦ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ [γιὰ αὐτὰ τὰ κινήματα βλ. γενικὰ Ἄλ. Σαββίδη, Μελέτες Βυζαντινῆς Ἱστορίας 11ου-13ου αἰ., Ἀθήνα 1986, σελ. 32 - 3 μὲ τὶς σημ., καὶ πίνακας σελ. 178 - 9].

ΑΛΕΞΗΣ Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ
Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

SIEGFRIED LAUFFER

Καθηγητής της 'Αρχαίας 'Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο
του Μονάχου Γερμανίας (1911 - 1986)

Στις 2 'Απριλίου 1986 έφυγε από κοντά μας ένας μεγάλος άνθρωπος, ένας μεγάλος επιστήμονας, ένας μεγάλος φιλέλληνας. Τόν πρωτογνώρισα τό 1970, όταν ξένος ανάμεσα σέ ξένους βρέθηκα φοιτητής στό Πανεπιστήμιο του Μονάχου. 'Από τήν πρώτη στιγμή μου εκδήλωσε τό φιλελληνικό του ενδιαφέρον. Με πήρε από τό χέρι και με ξενάγησε στους δρόμους τής 'Επιστήμης (τής 'Αρχαίας 'Ιστορίας, τής 'Επιγραφικής και 'Αρχαίας 'Ελληνικής Θρησκείας). Με άγάπη διόρθωνε τά σφάλματα και ύποδεικνυε λύσεις στά ιστορικά προβλήματα που παρουσιάζονταν στην έρευνά μου. Με λίγες λέξεις γνώρισα στό πρόσωπό του τόν πνευματικό καθοδηγητή, τόν άκέραιο άνθρωπο, τόν καλό επιστήμονα. 'Η παρουσία του με τό αισιόδοξο και γεμάτο καλοσύνη χαμόγελο σέ γέμιζε από χαρά και όρεξη για επιστημονική δουλειά.

Στις παραδόσεις του «κρεμόσουν από τό στόμα του», γιατί πράγματι ήταν από τούς δασκάλους, που ήξεραν νά ένθουσιάζουν τό άκροατήριο. Γιαντό και τις παραδόσεις του παρακολουθούσαν πλήθος από φοιτητές και από άλλες ειδικότητες. Μπορούσες νά βρεις ανάμεσα στους άκροατές του γιατρούς, πολιτικούς μηχανικούς, γεωπόνους, ηλικιωμένους, συνταξιούχους. Στο μάθημά του, αλλά και στη συντροφιά του δέν έπληττες, ούτε σκεπτόσουν πώς θά πεις κάτι, γιατί τό έβλεπες ήταν άνθρωπος δικός σου. Πάντα με τό χαμόγελο, πάντα με αισιοδοξία στό πρόσωπο αντιμετώπιζε όλους γεμάτος με άγάπη και καλοσύνη.

'Αλλά και σάν επιστήμονας είχε νά επιδείξει σπουδαίο επιστημονικό έργο, που θά άναφερθεί στον τιμητικό τόμο για τό 70 του χρόνια, που όμως δέν αξιόθηκε νά τόν δει τυπωμένο. Τόσοι πολλοί ήταν οι φίλοι του και οι μαθητές του που ό ένας τόμος ...έγινε δύο, γιατί υπερέβαινε τις χίλιες πεντακόσιες σελίδες. 'Από τις μελέτες του θά άναφέρω ένδεικτικά λίγες :

—Die Bergwerkssklaven von Laureion (Forschungen zur antiken Sklaverei 11), Wiesbaden 1979².

—Der antike Bergbau von Laureion in Attika, Journal für Geschichte 2, 1980, Heft 4, σ. 2 κέξ.

—Das Bergbauprogramm in Xenophons Poroi, in : Miscellanea Graeca I, Ghent 1975, σ. 171 κέξ.

—Prosopographische Bemerkungen zuden attischen Grubenpachtlisten, Historia 6, 1975 σ. 287 κέξ.

Οί μαθητές του, οι φίλοι του χάσαμε τόν καλύτερό μας φίλο, ή ιστορική επιστήμη τόν άξιο εργάτη της. 'Όταν τά βήματά μας θά μάς ξαναφέρουν στό Μόναχο δέν θά τόν ξαναδούμε, ούτε ή 'Ελλάδα, που τόσο άγάπησε και τήν επισκεπτόταν τά καλοκαίρια.

'Ας είναι έλαφρό τό χόμα τής Βαυαρικής Γερμανικής γής που τόν σκέπασε. 'Η μνήμη του θά παραμείνει άσβηστη σέ όλους τούς συναδέλφους, καθηγητές, τούς φοιτητές του και τούς φίλους του, για όσα προσέφερε σάν επιστήμονας και σάν άνθρωπος στους συνανθρώπους του.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΙΩ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Χ ρ ο ν ι κ ά

ΝΕΑ ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΑΛΦΑΒΗΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ ΤΗΣ ΛΟΓΙΑΣ ἢ ΓΡΑΠΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*

Ἐνάπιον τῶν κινδύνων τῶν ἀπειλούντων προφανῶς σήμερον ἐξῶθεν περαιτέρω συρρίκνωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀγόμεθα εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιαίτερος τὴν προσοχὴν Σας ἐπὶ τοῦ ἐξῆς θέματος, ἀφορῶντος εἰς ἐνδεχομένην κατάρρευσιν ἐσωτερικῶς τῆς ἀμυντικῆς ἀγωνιστικότητος τοῦ Ἑθνους.

Ἐννοοῦμεν τὴν ἀπὸ μακροῦ ἐπιμόνας καὶ πολυτρόπως ἐνεργουμένην συστηματικὴν πολεμικὴν κατὰ θεσμῶν καὶ παραγόντων, ποῦ ἀποτελοῦν στυλοβάτας οἰοῦναι τῆς ἐθνικῆς ἰδιουπίας ἢ ἰδιομορφίας τῶν νεωτέρων καὶ συγχρόνων Ἑλλήνων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ταυτότητός των ἐκ τούτων πάλιν κυριώτεροι, ἐκτός ἄλλων, εἶναι· 1) ἡ Ὁρθόδοξος Ἑλληνικὴ Χριστιανικὴ Θρησκεία ἢ ἀπλῶς Ὁρθοδοξία καὶ 2) ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ ὄλας τὰς ἐπὶ μέρους μορφάς καὶ τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Εἰς τὰς δύο αὐτὰς μορφάς τοῦ Λόγου, προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ, στηρίζεται κυρίως καὶ σχεδὸν ταυτίζεται πρὸς αὐτὴν ἡ διπλή παράδοσις παντός Ἑθνους, ἥτοι 1) ἡ Προφορικὴ ἢ Λαϊκὴ ἀφ' ἑνός καὶ 2) ἡ Γραπτὴ ἢ Λογία ἀφ' ἑτέρου.

Καὶ αἱ δύο εἶναι ἐξ ἴσου βαρυσήμαντοι καὶ πολύτιμοι. Διότι ὅπως ἡ Ὁρασις ὡς αἴσθησις εἶναι τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου πολύτιμος πρὸς τὴν Ἀκοήν, ὁμοίως καὶ ἡ Λογία παράδοσις, στηριζομένη κυρίως ἐπὶ τοῦ Γραπτοῦ Λόγου ἢ Γραφῆς εἶναι ἐξ ἴσου πολύτιμος πρὸς τὴν Λαϊκὴν ἢ Δημόδην, στηριζομένην κυρίως ἐπὶ τῆς Φωνῆς (Προφορικοῦ Λόγου).

Τοῦτο ἰσχύει ἰδιαίτερος διὰ τὸ ἰδικόν μας Ἑθνος. Διότι χωρὶς τὴν λογιαν παράδοσιν σήμερον δὲν θὰ ἐκαλοῦμεθα Ἑλληνες, ἀλλὰ θὰ ἤμεθα ἀπλῶς «Ρωμιοί». Καὶ αἱ Ἀθηναὶ δὲν θὰ εἶχον ἀποβῆ πρωτεύουσα πάλιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ χωρὶς τὸν «Ἀττικισμόν». Ἀλλὰ καὶ ἡ γενικὴ ἀφύπνισις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ὑπῆρξεν ἔργον τῶν λογιῶν (Μεγάλων Διδασκάλων) τοῦ Γένους. Αὕτη

* Ὑπόμνημα τῆς Νέας Φιλικῆς Ἐταιρείας πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν Πολιτικὴν Ἠγεσίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς κυρίους Εὔστ. Μπλέτσαν, Πρόεδρον καὶ Γρηγ. Οἰκονομαῖκον, Γεν. Γραμματέα τῆς Ν.Φ.Ε.

κατέληξεν εις τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνέστη ἡ νεωτέρα Ἑλλάς ὡς κράτος ἐκ νεκρῶν. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι κατὰ τὸν μέγαν ἐθνικὸν ποιητὴν ἡ Ἐλευθερία ἐξήλθεν ἀπὸ τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων (ὄχι τῶν Ῥωμαίων).

Διὰ τοῦτο φοβούμεθα ὅτι ὀλοσχερῆς καταστροφή τῆς Λογίας Παραδόσεως ἐν τῷ μέλλοντι θὰ σημάνη μέγαν ἐθνικὸν κίνδυνον.

Σήμερον ἀτυχῶς παριστάμεθα εἰς τὴν κατὰ ἀλλεπάλληλα στάδια πορείαν πρὸς τοιοῦτον τέρμα. Τὰ κυριώτερα τῶν σταδίων τούτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ προστάδιον τοῦ ἀμέσως ἐπομένου καὶ τῶν μετ' αὐτό, εἶναι τὰ ἑξῆς:

Στάδιον 1. Ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἤδη Κυβερνήσεως παρέστημεν εἰς τὴν διὰ νόμου ἀπαγόρευσιν τῆς χρησιμοποίησεως καὶ τῆς ἀπλῆς ἀκόμη Καθαρευούσης εἰς τὴν Ἐκπαίδευσιν καὶ τὸν Δημόσιον Βίον, εἰς τὴν καταδίκην τῆς εἰς θάνατον καὶ εἰς τὴν κήδευσιν τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Ἰ. Ράλλη καὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν μονολιθικῆς τῆς λεγομένης Δημοτικῆς ὑπὸ τὴν ἀκραίαν ἢ ψυχαρικὴν μορφήν αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν ἀνταποκρίνεται κἄν πρὸς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν γλωσσικὴν πραγματικότητα. Πάντα ταῦτα ἔργα τοῦ τυφλοῦ Γλωσσικοῦ Φανατισμοῦ καὶ τοῦ πάθους ἢ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ κομματικοῦ συμφέροντος.

Στάδιον 2ον. Ἡ παρούσα Κυβέρνησις προβαίνει σήμερον διὰ νόμου εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς χρήσεως εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὴν δημοσίαν ζωὴν τῶν σημείων τῶν τῶνων καὶ τῶν πνευμάτων καὶ εἰς τὴν καθιέρωσιν ἀντ' αὐτῶν τοῦ ἀποκληθέντος μονοτονικοῦ συστήματος. Εἶναι ἡ πρώτη ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περιπτώσις δυναμικῆς ἀνωθεν ἐπεμβάσεως πρὸς ἐπιβολὴν ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὑποχρεωτικῆς ἀλλαγῆς τοῦ παραδοσιακοῦ τρόπου γραφῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μετὰ δύο καὶ πλέον χιλιετίας. Εἶναι ἐπίσης ἡ πρώτη περίπτωσις μερικῆς μὲν εἰσέτι ἀλλ' οὐσιώδους καὶ λίαν σημαντικῆς ἀλλοιώσεως τῆς λεγομένης Ἱστορικῆς Ὄρθογραφίας. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν δύναται μακροπροθέσμως παρὰ νὰ ἔχη εὐρείας καὶ βαθεῖας περαιτέρω ἐπιπλοκάς καὶ ἐπιπτώσεις, ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

Στάδιον 3ον. Πολλοὶ προσιωνίζονται ἀπὸ σήμερον τὸ ἀμέσως ἐπόμενον στάδιον, τῆς πλήρους δηλ. καταργήσεως τῆς Ἱστορικῆς καὶ τῆς ἐπιβολῆς ἀντ' αὐτῆς τῆς λεγομένης Φωνητικῆς Ὄρθογραφίας κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς γραφῆς τῶν Ἑλληνοφώνων σχολείων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ὑποδείξεις παλαιότερων τινῶν λογίων ὡς ὁ Τ. Κύστας (: Κούστας) καὶ ἄλλοι. Τινὲς μάλιστα σπεύδουν νὰ ἐφαρμόσουν ἀπὸ τοῦδε τὴν μεταρρυθμίσιν ταύτην εἰς τὰ βιβλία τῶν. Βλ. Στέλιου Σταβρακάκι, φονιτικὴ ὀρθογραφία... στινιπιρεσία του λαου, Αθίνα, Πατίσιον 158. Πρβλ. ἐφημερίδα «Ἐλευθεροτυπία», τῆς 8-2-1982, σελ. 8.

Στάδιον 4ον. Πλήρης ἀπαλλαγὴ τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνηλίκων ἀπὸ τὰ ὀρθογραφικὰ προβλήματα ἔμπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ μεῖ ἄλλον τρόπον, τὴν ὀλοσχερῆ δηλ. κατάργησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὴν ἐπιβολὴν ἀντ' αὐτοῦ καὶ παρ' ἡμῖν τοῦ Λατινικοῦ ἀλφαβήτου. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ἤδη προέβησαν πρό μιᾶς ἐξηκονταετίας περίπου, εὐθύς σχεδὸν μετὰ τὸν Μικρασιατικὸν Πόλεμον, κλειδιά λογίων ἡλαττωμένης ἐθνικῆς ἢ ἠθικῆς εἰδαισθησίας (Δημ. Γληνός, Ν. Χατζιδάκης, Φώτος Γιοφύλλης (: Σπ. Μουσοῦρης), Κ. Καρθαῖος (: Κλ. Λάκων), Μένος Φιλήντας καὶ ἄλλοι) κατὰ μίμησιν τοῦ μεγαλοφουοῦς δῆθεν Ἐθνάρχου τῆς Τουρκίας (πράγματι ὁμῶς ἀπλῶς τυχεροῦ, ἀπηνουῶς δὲ ἐξολοθρευτοῦ τῶν Χριστιανῶν, Ἑλλήνων, Ἀρμενίων κ.λ.π., τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἤτοι κακούργου) Γαζή Μουσταφᾶ Κεμάλ Ἀτατούρκ. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι οὐδέποτε εἶχον ἰδικὸν τῶν ἀλφάβητον, ἀλλὰ μόνον Ἀραβικόν. Ἡ δὲ πρότασις πρὸς μίμησιν τῶν ὑπ' ἡμῶν ὡς πρὸς τοῦτο ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐνδειξὴν ἐθνικῆς ἀναίσθησίας καὶ ἀφιλοτιμίας.

Παρὰ ταῦτα τὸ θέμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἔμμονον στόχον ὑπερπροοδευτικῶν

τινών. Διά τούτο και επανέρχεται από καιρού εις καιρόν, όπως και εις τὰς ἡμέρας μας, μετά τὴν εἰσοδὸν ἰδίως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα (ΕΟΚ) πρὸς εὐχερεστέραν διευθέτησιν τῶν ἀνακουπτόντων ἐκ τῆς ἐντάξεως ταύτης προβλημάτων καὶ διευκόλυνσιν τῆς ἀφομοιώσεώς μας πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Ὅθεν καὶ ὑποστηρίζεται ἐνθέρμως ὑπὸ τινῶν ἀφελῶν ἢ δολίων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τινες φιλέλληνες δῆθεν, πράγματι δ' ἐμφανεῖς ἐχθροὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ὁ πολὺς ἰδρυτὴς τοῦ Διεθνoῦς Ἰδρύματος Κωνσταντῆ. Ίωσηφ D r a g a n. Οὗτος διαθέτει μὲν τὴν δυνατότητα νὰ πλευρίζη τὸν ἑκάστοτε Ἀρχοντα τῆς Ἑλλάδος εἴτε Βασιλεὺς εἶναι οὗτος· π.χ. ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος, εἴτε Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας· π.χ. ὁ κ. Κωνσταντῖνος Τσάτσος κ.λ.π., καὶ νὰ εἰσηγητὰι τὰς ἀπόψεις του (βλ. περιοδικὸν τοῦ Ἰδρύματος Δραγάν Bulletin European, XXIX (1978), ἀριθ. 6, σελ. 14-15· πρβλ. XXX (1978), ἀριθ. 9, σελ. 12-15), παραλλήλως ὁμοῦ διὰ τῶν ἐπανειλημμένων δημοσιευμάτων ἑτέρου περιοδικοῦ τοῦ Ἰδρύματος τοῦ τυγχάνει ἐπίμονος ἀρνητῆς τῆς Ἑλληνικότητος τῆς Βορείου Ἑλλάδος (βλ. Noi Tracii, III (1977), ἀριθμ. 39, σελ. 11, ἀριθμ. 9-12, IV (1978), ἀριθ. 46, σελ. 11-15, ἀριθμ. 48, σελ. 12-15, ἀριθμ. 49, σελ. 12-15, συμπλῆρ. 5, σελ. 11-12 κ.ά.).

Τὰ ἀνωτέρω καθιστοῦν ἐμφανές ποῦ εἶναι δυνατόν ἐν τέλει νὰ καταλήξωμεν, ἂν ὑποχωροῦντες σταθερῶς ἐγκαταλείπωμεν τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ ὄχυρά τῆς ἐθνικῆς μας παράδοσεως. Τὸ δὲ ἐνδεχόμενον τοῦτο τοῦ πλήρους ἐκλατινισμοῦ τῆς γραφῆς μας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῆ ὡς τελευταῖον κατὰ τὴν πορείαν ταύτην, ἂν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νοηθῆ ἀμέσως ἐπόμενον.

Στὰ δῖον 5ον, συμφώνως πρὸς τὰς ὅλας ἀπαισιοδόξους ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως Ρόδη Προβελεγγίου (: Ρόδη Α. Κανακάρη Ρούφου), ὅστις προβλέπει ὀλοσχερῆ ἐν τῷ μέλλοντι ἐξαφάνισιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μὲ ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους γραπτὰς καὶ προφορικὰς λογίας καὶ λαϊκὰς μορφὰς τῆς. Διότι κατ' αὐτὸν μοιραίως ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ περιέλθῃ προσεχῶς εἰς ἀδυσώπητον καὶ ἀδιέξοδον δίλημμα εἴτε τοῦ πλήρους ἐξαμερικανισμοῦ τοῦ εἴτε τοῦ ὀλοσχεροῦς ἐκρωσισμοῦ τοῦ μὲ ὀλικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσης εἰς τὴν μίαν ἢ τῆς Ῥωσικῆς εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν. (βλ. Ρόδη Προβελεγγίου, Ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία. «Νέα Ἔστια», τόμ. 59ος (1956), σελ. 142-146, 236-243, ἰδίως σελ. 243).

Αἱ ἀπόψεις τοῦ ἀειμνήστου Ρούφου εἶναι ἀσφαλῶς ὑπερβολαί. Ὅμως ὁ καθεὶς ἡμπορεῖ νὰ ἀναλογισθῆ ἂν τὸ Ἔθνος τῶν Ἑλλήνων εἰσερχόμενον ὡς ἀνάδελφος μόνος εἰς μίαν Ἠνωμένην Εὐρώπην καὶ παραμένον ἐν αὐτῇ ὡς μικρὰ νησίς ἢ σταγὼν εἰς τὸν Ὠκεανὸν τῶν Λατινικῶν, τῶν Γερμανικῶν, βραδύτερον δὲ ἴσως καὶ τῶν Σλαυικῶν λαῶν, θὰ δυνηθῆ νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ πολὺ τὴν ἰδιαίτεραν φυσιογνωμίαν του καὶ τὴν Ἑλληνικὴν του ταυτότητα, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ μεταξύ θὰ ἔχουν ἀνεπανορθῶτως κλονισθῆ τὰ ἰδιαίτερα στηρίγματά του, ὡς ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ἡ Ἑλληνικότης τῆς γλώσσης του.

Ἐκτός ἐὰν ἡ ἐννοια τοῦ Ἔθνους καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐπιβιώσεως αὐτοῦ ἐσαι ἐκληφθῆ ὡς μὴ λίαν ἀξιόλογος, ὁπότε ὁμοῦ καὶ τὰ περὶ ἐξωθεν κινδύνων περαιτέρω συρρικνώσεως τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ χάνουν, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, τὴν ἀξίαν των.

Ἄλλὰ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιφρονούντων δὲν εἶναι ὅλας ἀκλόνητα καὶ ἀκαταμάχητα. Ἄς ἐπανελθῶμεν ἤδη εἰς τὸ 2ον τῶν πέντε ἀνωτέρω σταδίων τῆς πορείας πρὸς τὴν ὀλοσχερῆ κατέλυσιν τῆς Λογίας Παραδόσεως, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν παρούσαν περίστασιν, καθ' ἣν λαμβάνει χώραν ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ὑποχρεωτικὴ ἀλλαγὴ τῆς Ἱστορικῆς Ὁρθογραφίας διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν σημείων τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων κατὰ τὴν γραφὴν καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ λεγομένου μονοτονικοῦ συστήματος. Τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑπερμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης εἶναι κυρίως οἰκονομικῆς,

παιδαγωγικής και ιστορικής φύσεως. Ἄς ἀνασκοπήσωμεν ἕκαστον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἰδιαιτέρως ἐν συνόψει.

α'. Τὸ οἰκονομικὸν ἐπιχείρημα. Ἡ ἔννοια τῆς οἰκονομίας ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἀφορᾷ κυρίως α) εἰς τὸν ὑπὸ τῶν μαθητῶν δαπανώμενον χρόνον καὶ β) εἰς τὴν δαπάνην εἰς χρῆμα.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον οἱ ἰσχυρισμοὶ περὶ λίαν μακροῦ δῆθεν χρόνου δαπανωμένου ὑπὸ τῶν μαθητῶν πρὸς ἐκμάθησιν τῶν κανόνων τοῦ τονισμοῦ κατεδείχθησαν ἤδη ὑπὸ ἄλλων λίαν ὑπερβολικοὶ καὶ ὄλως ἀνακριβεῖς. (Βλ. Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν προστασία τῆς γλώσσας, φυλλάδιον μετὸν τίτλον Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸ «μονοτονικόν». Ἐπιμέλεια-ἐκτύπωσις: Στέλιος Ἡλιάδης, Ζωγράφου, Ζηνοδότου 4, 779.2371). Ἐξ ἄλλου ἡ χρῆσις τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος ἀπαιτεῖ τὴν ἐφαρμογὴν νέων κανόνων τονισμοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τὴν θυσίαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀντιστοίχου χρόνου πρὸς ἐκμάθησίν των. Ἐπι πλεόν οἱ εἰσηγηταὶ καὶ ὑπέρμαχοι τοῦ συστήματος τούτου δὲν συμφωνοῦν πλήρως μεταξὺ τῶν· διὸ καὶ ἀκολουθοῦν συνήθως ἕκαστος ἰδιαιτέραν παραλλαγὴν.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς δαπάνης εἰς χρῆμα παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο κυρίως ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ἐκδοτικὸς Οἶκος καὶ μάλιστα εἰς τὰ Μεγάλα Δημοσιογραφικὰ Συγκροτήματα, ἅτινα καὶ ἔσπευσαν εἰς υἰοθέτησιν τοῦ νέου συστήματος κατὰ τὸ κλειστόν πρὸ τῆς καθιερώσεως αὐτοῦ διὰ νόμου, ἐνῶ οἱ ἐργάται, τυπογράφοι καὶ λοιποὶ, ἐλάχιστα ἢ οὐδαμῶς ὠφελοῦνται ἐξ αὐτοῦ, τούναντιόν δέ, ὡς λέγουν οἱ ἴδιοι, ἴσως καὶ βλάπτονται. Ἄλλ' εἶναι ὀρθὸν χάριν τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ κέρδους ὀλίγων νὰ ἀφήσωμεν μίαν ἐπιπλέον ἀπὸ τὰς θέσεις τῆς Παραδόσεως;

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἄς ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν μεγάλων λαῶν τῆς Δύσεως, Ἄγγλων, Γάλλων, Γερμανῶν καὶ λοιπῶν, οἵτινες χρησιμοποιοῦν μὲν πάντες κατὰ βάσιν τὸ Λατινικὸν ἀλφάβητον, ἔχουν ὅμως ἕκαστος διαμορφώσει ἴδιον σύστημα ἱστορικής ὀρθογραφίας, ὅπερ καὶ διατηροῦν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ. Τοιουτοτρόπως οἱ Ἄγγλοι γράφουν *e n o u g h* ἐνῶ προφέρουν *i n á φ*, οἱ δὲ Γάλλοι διατηροῦν μὲν τὰ τρία εἶδη τῶν τόνων, *Accent Aigu, Accent Grave et Accent Circonflexe*, παραλλήλως δὲ λαμβάνουν ποικίλα μέτρα πρὸς προστασίαν τῆς γλώσσας των. (Πρβλ. τὴν ἑβδομαδιαίαν στήλην ἢ σελίδα τῆς ἐγκυροτάτης Ἐφημερίδος τῶν Παρισίων «*Le Monde*» ὑπὸ τὸν τίτλον «*La defense de la langue francaise*», καθὼς καὶ τὴν πολεμικὴν κατὰ τοῦ *Franglais*).

Ἐξ αὐτῶν οἱ Ἄγγλοι ἀναγνωρίζονται γενικῶς ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν πρακτικὸς λαός. Ἄρα γε ἡμεῖς οἱ Νεοέλληνες σπεύδοντες εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς γλωσσικῆς μας παραδόσεως εἰμεθα εὐφύεστεροι καὶ πρακτικώτεροι τούτων;

Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Σοβιετικὴ Ῥωσία, καθὼς καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι Σλαβικοὶ Λαοὶ, ἀποφεύγουν ἐπιμελῶς νὰ υἰοθετήσουν τὸ Λατινικὸν ἀλφάβητον κατὰ μίμησιν τῆς Δύσεως, ἐπιμένουν δὲ εἰς τὸ νὰ διατηροῦν τὸν παραδοσιακὸν τρόπον γραφῆς τῶν Ὀρθοδόξων Σλαβῶν, ἤτοι τὸ *Κυριλλικὸν ἀλφάβητον*.

Καὶ οἱ μεγάλοι λαοὶ τῆς Ἀπὸ Ἀνατολῆς, Σίνοι, Ἰάπωνες καὶ λοιποὶ, διατηροῦν πιστῶς τὸν παραδοσιακὸν τύπον τῆς γραφῆς των, ἂν καὶ οὗτος τυγχάνει ἰδεογραφικῆς (λεξικογραφικῆς) φύσεως καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσχερέστατος.

Ἡ τί νὰ εἰπῶμεν περὶ τῶν Ἑβραίων καὶ τοῦ συγχρόνου Κράτους τοῦ Ἰσραήλ, οἵτινες ἐν ταῖς ἡμέραις μας ἀνέστησαν ἐκ νεκρῶν καὶ τὴν γραπτὴν καὶ τὴν προφορικὴν τῶν γλῶσσαν τῶν προαραμαϊκῶν χρόνων;

Πάντων τούτων εἰμεθα μήπως οἱ Νεοὶ Ἕλληνες καὶ εὐφύεστεροι καὶ πρακτικώτεροι καὶ δυναμικώτεροι;

Ἄλλ' ἂν εἶναι ἀδήριτος ἀνάγκη νὰ ρυθμίσωμεν τὰς πράξεις μας κατὰ τὰ οἰκονομικά

και πρακτικά κριτήρια μόνον, τότε όχι μόνον τὸ Λατινικὸν ἀλφάβητον θὰ ἐνστερνισθῶμεν ἐν τέλει, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς σύνολον θὰ ἀπορριψώμεν, κατὰ τὴν ἀπαισιόδοξον πρόρρησιν ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, χάριν τῆς Ἀγγλικῆς ἢ ἄλλης διεθνoῦς γλῶσσης, ὡς εἶναι π.χ. ἡ *Esperanto*.

β'. Τὸ παιδαγωγικὸν ἐπιχείρημα. Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὰς ὀρθογραφικὰς δυσκολίας τῶν μαθητῶν κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τοῦ τονισμοῦ. Διὰ τῆς καταργήσεως τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων αἱ δυσκολοὶ αὐταὶ ἐκλείπουν αὐτομάτως.

Κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦτου ἔχομεν νὰ ἀντιτάξωμεν τὰ ἀκόλουθα. Αἱ σπουδαίωτερα τῶν ὀρθογραφικῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴν γραφὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλῶσσης σήμερον ἀνάγονται (οὐχὶ εἰς τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, ἀλλὰ) εἰς τὰς ῥίζας τῶν λέξεων καὶ τὰς καταλήξεις αὐτῶν, ὀφείλονται δέ, ἐκτὸς ἄλλων, εἰς λίαν σοβαρὰ φαινόμενα, ἅτινα ἔλαβον χώραν βαθμιαίως κατὰ τὴν μακρὰν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τοῦ προφορικοῦ λόγου ἢ φωνῆς τῶν Ἑλλήνων, τούτων δὲ κυριώτατα ἦσαν 1) ὁ ἰωτακισμός, ἢ φωνητικὴ δηλ. σύμπτωσις πρὸς τὸ ἰωτα (λατινικὸν i) ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ σειρᾷ ὅλης φθόγγων καὶ διφθόγγων τῆς Ἀρχαίας (ι, η, υ, ει, οι, υι, η), καὶ 2) ἡ ἀπόλεια τῆς ἀρχαίας π ρ ο σ φ δ ι α ς, τῆς διακρίσεως δηλ. μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων.

Ὅθεν πλήρης καὶ ῥιζικὴ λύσις τοῦ ὀρθογραφικοῦ προβλήματος καὶ ἐξάλειψις τοῦ ὀρθογραφικοῦ ἄγχους μαθητῶν καὶ ὀρίμων θὰ ἦτο ἐν πρώτοις ἐφικτὴ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς φωνητικῆς ὀρθογραφίας ἢ τῆς καθιερώσεως τοῦ Λατινικοῦ ἀλφάβητου, ὅποτε ὅμως θὰ ἀνέκυπτον τὰ δεινὰ καὶ οἱ κίνδυνοι, περὶ ἃν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνώπιον δεινοῦ διλήμματος καὶ τραγικοῦ ἀδιεξόδου ἢ 1) ἀπεμπολήσεως ὀλικῆς τῆς λογίας παραδόσεως ἢ 2) διατηρήσεως καὶ ἀνοχῆς τοῦ ἄγχους τῆς ὀρθογραφίας.

Τὸ δίλημμα ὅμως τοῦτο εἶναι μόνον φαινομενικὸν καὶ τὸ ἀδιεξόδον δὲν εἶναι πραγματικόν διότι εὐτυχῶς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δυνάμεθα, ἐὰν θέλωμεν, νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν ἀρχὴν καὶ τοῦτο ποιεῖν κάκεινο μὴ ἀφίεσαι.

Ἡ ἐκβασίς εἶναι εὐχερὴς καὶ ἡ λύσις ἀπλουστάτη, ἐγκτεται δὲ εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν ἀριθμοῦ τινος ὀρθογραφικῶν κανόνων (κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας) ὡς προαιρετικῶν, ὅποτε οἱ δυνάμενοι καὶ τυχόν βουλόμενοι θὰ ἐπιτρέπεται νὰ τηροῦν αὐτοὺς, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν θὰ χαρακτηρίζεται ὅτι ὑποπίπτουν εἰς λάθος.

Ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶναι κἄν πρωτότυπος. Διότι τὸ Ἔθνος, εἰς τὴν πράξιν καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν του ζωὴν, ἐφήρμοσεν ἤδη ταύτην ἐν μέρει πρὸ πολλοῦ, ἀπὸ ἀμνημονεῦτων χρόνων, καταστῆσαν κατὰ τὴν χειρόγραφον γραφὴν προαιρετικούς πολλοὺς ἐκ τῶν ὀρθογραφικῶν κανόνων, ὡς οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν δασείαν τοῦ ρῶ, εἰς τὴν ὑπογεγραμμένην τῶν θεμάτων, εἰς τὴν διάκρισιν ὀξείας καὶ βαρείας καὶ ἄλλοι. Διό, ἂν καὶ ἀναγράφονται πάντοτε μέχρι σήμερον οἱ σχετικοὶ κανόνες εἰς τὰ ἐγχειρίδια τῆς Γραμματικῆς, οὐδεὶς πλέον ἐνθυμεῖται νὰ ἠλέγχῃ ποτὲ ὑπὸ διδασκάλου του, διότι ἔθεσεν ὀξεῖαν ἀντὶ βαρείας ἢ παρέλειψε τὴν δασείαν τοῦ ἀρχικοῦ ρῶ. Οὕτως προῆλθεν ἄφ' ἑαυτῆς σημαντικὴ ἀπλοῦστευσις, ἡ ἴδια δὲ ἀπλουστευτικὴ κατεῦθυνσις θὰ ἀκολουθηθῇ ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Πολιτεία δύναται, ἐὰν θέλῃ, γενικεύουσα νὰ ἐπεκτείνῃ περαιτέρω τὴν ἀρχὴν αὐτήν, ὡς ἤδη ἐπραξεν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν λεγομένων διχρόνων (α, ι, υ).

Τούναντιον ἢ δυναμικὴ ἐπιβολὴ ἀνωθεν διὰ νόμου νέου ὀρθογραφικοῦ συστήματος συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην τὴν δίωξιν τῶν τυχόν μὴ δυναμένων ἢ μὴ βουλομένων νὰ συμμορφωθῶσιν, ὅποτε τὸ μέτρον τοῦτο ἀποβαίνει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἀνελεύθερον.

Ἐνθ' διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς προαιρετικότητος καὶ ἡ

Παράδοσις παραμένει ἀλώβητος καὶ τὸ ὀρθογραφικὸν ἄγχος ἐκλείπει πλήρως, εὐνοεῖται δὲ γενικώτερον ἢ ἐλευθερία τοῦ Πνεύματος καὶ εἰδικώτερον τῆς Βουλῆσεως.

γ'. Τὸ ἱστορικὸν ἐπιχείρημα. Τοῦτο εἶναι τὸ ἀσθενέστερον ὄλων. Κατὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο διὰ τῆς καταργήσεως τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων ἐπανερχόμεθα ὑπὸ τινα ἔποιν ἐῖς τὸν τρόπον γραφῆς τῶν Ἑλλήνων τῶν Κλασσικῶν Χρόνων, ὅποτε πράγματι οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα ἦσαν εἰσέτι ἄγνωστοι, διότι ἐπενοήθησαν βραδύτερον κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικούς Χρόνους.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι πραγματικὴ ἐπιστροφή εἰς τὸν τρόπον γραφῆς τῶν Ἀρχαίων εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀνεφικτος — ἐκεῖνοι ἔγραφον μόνον διὰ κεφαλαίων, ἀνευ μεσοδιαστημάτων κ.λ.π. — ἡ ἀποψις αὐτῆ σιωπηρῶς συνεπάγεται τὴν ἐσφαλμένην ἀρχήν, καθ' ἣν ὄντως Ἑλληνικόν, λίαν ἀξιόλογον καὶ ἔνδοξον εἶναι μόνον, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Ἀρχαίαν Κλασσικὴν Ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀναφέρεται εἰς αὐτήν. Ὅμως καὶ οἱ Ἑλληνιστικοὶ ἢ Ἀλεξανδρινοὶ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ Νεοελληνικοὶ Χρόνοι, παρὰ τὰς σκιάς των, εἶναι ἀπὸ ἄλλων ἀπόψεων ἐπίσης ἔνδοξοι ἢ περίλαμπροι περίοδοι τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς μεταγενεστέρας γραμματείας ὑπάγεται καὶ αὐτὴ ἡ Κ α ι ν ἠ Δ ι α θ ἧ κ η, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχη Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆς Γῆς, οἱ ἀνὰ τὸν Κόσμον Χριστιανοί, ἔκτος τῶν μεταφράσεων, θὰ ἀνατρέχουν πάντοτε, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, διὰ τῶν θεολόγων των εἰς τὸ πρωτότυπον αὐτῆς, ὅπως τοῦτο ἐγράφη ἐξ ἀρχῆς ἑλληνιστὶ μετὰ τόνων καὶ πνευμάτων. Εἶναι ὀρθὸν σήμερον ἡμεῖς νὰ θέσωμεν πρῶτοι χεῖρα ἐπ' αὐτοῦ ἀναδρομικῶς πρὸς ἀλλοίωσίν του;

Ἄλλὰ καὶ τὰ ἔργα τῆς Κλασσικῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας, ὁ Πλάτων, ὁ Θουκυδίδης, οἱ τραγικοὶ καὶ οἱ λοιποὶ, ἔφθασαν διὰ τῶν αἰώνων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως μετὰ τόνων καὶ πνευμάτων καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν ἐξεδόθησαν τότε τὸ πρῶτον διὰ τοῦ τύπου καὶ ὑπ' αὐτὴν ἐκδίδονται ἔκτοτε εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις καὶ ἀποτελοῦν, ὡς πανανθρώπινον πλέον κτῆμα, ἀντικείμενον ἐνδελεχοῦς μελέτης καὶ σπουδῆς τῶν ἀνὰ τὸν Κόσμον Ἑλληνιστῶν, ἐξ ὧν οἱ κράτιστοι οὐδαμῶς ὑπολείπονται τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων κλασσικῶν φιλολόγων συναδέλφων των· οἱ τελευταῖοι οὗτοι μάλιστα τυγχάνουν κατὰ κανόνα μαθηταὶ ἐκεῖνων καὶ καυχῶνται διὰ τοῦτο.

Εἶναι λοιπὸν νοητὸν ἡμεῖς οἱ Ἑλλαδικοὶ, οἵτινες συνεχῶς ἀνατρέχομεν εἰς τὰς ξένας στερεοτύπους ἐκδόσεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κειμένων τῆς Λειψίας, τῆς Ὁξφόρδης καὶ τῶν Παρισίων ὡς τὰς μόνας ἐγκύρους καὶ ἀρίστας, νὰ προβῶμεν εἰς ἀλλαγὴν τοῦ παραδοσιακοῦ των κειμένου ἀναδρομικῶς κατὰ τὸ μονοτονικὸν μας σύστημα, χωρὶς προηγουμένως νὰ συγκληθῆ διεθνὲς τοῦλάχιστον εἰδικὸν συνέδριον φιλολόγων Ἑλληνιστῶν, ἵνα ἀποφανθῆ καὶ αὐτὸ περὶ τοῦ θέματος τούτου;

Παραλείπομεν πλῆθος μέγα ἄλλων ἐνδεχομένων ἐπιπλοκῶν χάριν συντομίας καὶ σπεύδομεν νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ τελικὸν ἡμῶν συμπέρασμα, τὸ ὅποιον δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο εἰμὴ τὸ ἀκόλουθον:

α) Ἐπιμελὴς ἀποφυγὴ ἐπιβολῆς ἐν Ἑλλάδι τοῦ Λατινικοῦ ἀλφαβήτου.

β) Ἐπιμελὴς ἐπίσης ἀποφυγὴ καθιερώσεως τῆς Φωνητικῆς Ὄρθογραφίας, ὅπερ θὰ ἦτο ἀπλῶς προστάδιον τῆς λατινοποιήσεως.

γ) Ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς προαιρετικότητος, εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τοῦ τονισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὀρθογραφικῶν κανόνων (κατὰ τὴν κρίσιν τῆς Πολιτείας) πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ διλήμματος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

Ὁ φανατισμὸς καὶ τὸ πάθος πλειστάκις ἀποτελοῦν ἠθικὴν δύναμιν. Πολλάκις ὁμοῦ ἐπιφέρουν μοιραίας ἀκολουθίας. Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰουστινιανὸς Α' διὰ διατάγματός του τῷ 529 μ. Χ. ἀπηγόρευσε τὴν λειτουργίαν τῶν ἐν Ἀθήναις Φιλοσοφικῶν Σχο-

λῶν καὶ ἐξώρισε τοὺς καθηγητὰς τῶν. Ἄρα γε ᾤφελῆσεν ἢ ἐβλάψε διὰ τοῦ μέτρου τούτου; Μήπως τὸναντίον συνετέλεσεν εἰς ἐπίσπευσιν τῆς ἐπελεύσεως τῆς ζοφερωτέρας περιόδου τοῦ Μεσαιῶνος; Ὁ Χρυσοῦς Αἰὼν τῆς Χριστιανικῆς Γραμματικῆς εἶναι προγενέστερος τοῦ διατάγματος τούτου, οἱ δὲ ἐνδοξότεροι ἐκπρόσωποι του, οἱ «τρὲς φωστῆρες» Βασίλειος, Γρηγόριος καὶ Ἰωάννης, εἶχον διατελέσει πάντες μαθηταὶ Ἑλλήνων φιλοσόφων.

Μήπως λοιπὸν καὶ σήμερον ὁ ὑπερβάλλον ζῆλος, τὸ πάθος, ἡ τόλμη, καὶ ἡ ἔλλειψις νηφαλιότητος ἢ μετριοπαθείας ὑπάρξουν μοιραῖα διὰ τὸ Ἔθνος εἰς τὸ μέλλον;

ΑΧΙΛΛΕΩΣ ΤΑΓΑΡΗ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

Τακτικού Μέλους τῆς Τιβεριανῆς
Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ρώμης

VARIUM ET MUTABILE

(«Ποικίλον καὶ μεταβλητόν» Βιργίλιος : Aeneid. IV.569).

*Ένα περίεργο φαινόμενο παρατηρεῖται στὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ τοῦ πλανῆτη μας: αὐτοῦ τοῦ δυναμικοῦ, ποῦ ἀπ' τὸ χέρι τοῦ Μεγάλου Δημοουργοῦ ρυθμίζεται. ἀλάθητα, τὸ μισό ν' ἀνήκη στὸ ἀρσενικό γένος καὶ τ' ἄλλο μισό στὸ θηλυκό. Τὸ περίεργο τοῦ φαινομένου αὐτοῦ εἶναι ὅτι, στὴ σύγχρονη τεράστια ἀνθρωποπαραγωγῇ. (ποῦ στὴ τελευταία 80 χρόνια αὐξήθηκε, ἀπὸ 1,5 δισεκ. στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, γιὰ νὰ φθάσῃ σήμερα τὰ 5 δισεκ.) πολλαπλασιάζονται ὑπερβολικὰ οἱ ὑποανάπτυκτοι, ἰδίως στὸν πολιτισμό, λαοί, ἐνῶ ὑστεροῦν, μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπογεννητικότητος, οἱ ἀναπτυγμένοι λαοί, οἱ καὶ πολὺ πολιτισμένοι.

Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ στὶς μεγάλες πατριαρχικὲς οἰκογένειες τῶν πολιτισμένων καὶ ἱστορικῶν λαῶν, ποῦ, ἀφοῦ φθάσουν στὸ ἀπόγειο τῶν ὑψηλῶν προσφορῶν τους, ἀρχίζουν νὰ ἀποκοτῶν, παρὰ τὴν θέλησί τους γιὰ τὸ ἀντίθετο, ἀπογόνους λιγοστούς, ἐλάχιστους, καὶ ἀργότερα κανένα. Ἔστω κι' ἂν προσπαθοῦν φιλότιμα, γιὰ μεγάλη ἀναπαραγωγῇ, τὰ νέα ἀρχοντικὰ ζευγάρια. Ἀντίθετα, φτωχὲς κι' ἀμόρφωτες οἰκογένειες, ποῦ φτωχοῦν, ἀραδιάζουν, χωρὶς διακοπὴ, δεκάδες παιδιῶν.

Τὸ φαινόμενο αὐτό, τόσο στοὺς λαούς, ὅσο καὶ στὶς οἰκογένειες, πρέπει νὰ ὀφείλεται σὲ κάποιο κύριο αἶτιο, κι' ἄλλα δευτερεύοντα. Τὸ κύριο αἶτιο πρέπει νὰ εἶναι ὁ γενετικὸς ἐκφυλισμὸς τῆς ἀνθρώπινης ράτσας, ὅταν αὐτὴ φθάσῃ σὲ ὑψηλὴ πολιτιστικὴ στάθμη κι' ἔχει στὴ διάθεσί της, γιὰ ἀπόλαυση, ὅλα τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ. Ἀλλὰ, ὁ γενετικὸς ἐκφυλισμὸς συμβαδίζει μὲ τὸν ἐκφυλισμὸ καὶ τοῦ μυαλοῦ, καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου αὐτῶν, ποῦ τοὺς παίρνει ὁ κατήφορος τῆς ἀναπαραγωγῆς τους, κατήφορος μέχρι ἐκμηδενισμοῦ της.

Οἱ κακὲς, ὅμως, αὐτὲς συνέπειες δὲν εἶναι μόνο γι' αὐτοὺς, ἀλλὰ γιὰ ὀλόκληρὴ τὴν Ἀνθρωπότητα, μιὰ καὶ τὰ ἐκφυλιζόμενα αὐτὰ μυαλά τὴν κυβερνοῦν, ἐπηρεάζοντας ριζικὰ τὶς τύχες της. Κι' ἔτσι, ἔχομε διαδοχικὲς κρίσεις τοῦ ἀνθρώπινου φορτίου τῆς Γῆς, μὲ ὑπαιτιότητα, ἀναμφισβήτητη, αὐτῶν ποῦ λέγονται Ἰσχυροὶ καὶ διαθέτουν ὑψηλὸ πολιτισμὸ (μὲ ἀμφισβητούμενο τὸ ἠθικὸ του σκέλος) καὶ πλησμονὴ μέσων, ἰδίως τέτοιων καταστροφῆς.

Ὅριακὴ συνέπεια τοῦ φαινομένου, κοσμογονικὴ, εἶναι νὰ πεθαίνουν πολιτισμοὶ ποῦ ἀπέτυχαν, καὶ νὰ γεννιοῦνται νέοι ἐλπιδοφόροι, ἔπειτα ἀπὸ διαδοχικὲς ἐπαναστάσεις καὶ κρίσεις πολυποικίλες. Καὶ ὅταν γίνονται οἱ κοσμογονικοὶ αὐτοὶ ἐξελικτικοὶ διαφορισμοὶ συγκλονίζεται ἡ Ἀνθρωπότης ἀπὸ πολέμους γενικοὺς, τοπικοὺς ἢ ἐμφύλιους, ἀπὸ δραστηριεῖς ἰδεολογικὲς κινητοποιήσεις, ποῦ προσπαθοῦν—πολλὲς στὰ τυφλά— νὰ βροῦν καινούργιους δρόμους, ἀνάμεσα στὰ ἐρσιπια τοῦ κυκεῶνα τῶν πολιτιστικῶν ἀναστατώσεων, ἀπὸ οικονομικὲς κρίσεις, ἀπὸ κοινωνικὲς ἀναταραχὲς, φανατικὲς ἀντιθέσεις κλπ.

Τὴν πρωτοκορία στὶς τρικυμίες αὐτές, τὶς ἔχουν καινούργοι λαοὶ καὶ ταπεινὲς οἰκογένειες, οἱ ἄλλοτε καταφρονεμένοι, ἐνῶ οἱ παλαιοὶ κι' ἐνδοξοὶ, λαοὶ καὶ γενιὲς κατακρημνίζονται κι' ἀφανίζονται μαζὺ μὲ τὰ πολιτιστικὰ δημιουργήματά τους, ποῦ κάποτε, πολὺ ἀργότερα, κεντρίζουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιολόγων. Βέβαια, οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς δὲν γίνονται ἀπ' τὴν μιὰ μέρα στὴν ἄλλη ἀλλὰ μὲ ἀγῶνες αἰῶνων.

Διαβάζοντας τὴν Ἱστορία βλέπουμε πῶς πανίσχυρες Αὐτοκρατορίες τοῦ παρελθόντος κατάντησαν μικρὰ κι' ἀσημαντὰ κρατίδια ἢ ἐξαφανίστηκαν ὄλοσχερῶς. Οἱ διωγμένοι, κατατρεγμένοι κι' οἱ πῶ φτωχοὶ Εὐρωπαῖοι, ἀρχισαν, ἐδῶ καὶ 4 - 5 αἰῶνες, νὰ περνοῦν τὸν

Ἀτλαντικό, γιὰ νὰ χαράξουν, στὴν παρθένα ἀπὸ πολιτιστικές μολύνσεις νέα ἥπειρο, καινούργιες πορείες πολιτιστικές, μὲ ὁδηγὸ τὴν Ἑλπίδα. Στὴν ἀρχὴ ἔγιναν ἀποικίες τῆς γενετήρας τους ἀμαρτωλῆς γηραιᾶς ἥπειρου καὶ κατόπιν, ἐδῶ καὶ δυὸ αἰῶνες, ἐφτείαξαν ἀνεξάρτητα κράτη. Ἐνα ἀπ' αὐτά, οἱ Η.Π.Α., ἔγινε, τὴν σημερινὴ ἐποχὴ, κραταίη Ὑπερδύναμη. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, σὲ Ἀνατολικά, οἱ βασιανισμένοι μουζίκιοι, κατάργησαν πρὶν 70 χρόνια τοὺς ἀρχοντές τους κι' ἔκαμαν τὴν ἄλλη σύγχρονη Ὑπερδύναμη, κρατικὴ κι' αὐτὴ.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔσβυσαν ἡ Βρεταννικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ αὐτοκρατορίες καὶ τ' ἀπομεινάρια τους περιορίσθηκαν στὶς βάσεις τους, στὸν Εὐρωπαϊκὸ τους χῶρο. Παλιότερα, τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὴν Ἰσπανικὴ Αὐτοκρατορία. Καὶ πιὸ παλιὰ μὲ τὴν Αὐστριακὴ, τὴν Γερμανικὴ, καὶ τὴν Ὀθωμανικὴ πρὶν ἀπ' αὐτές. Καὶ παλιότερα, μὲ τὴν Ἀραβικὴ τῶν Ἀβασιδῶν καὶ μὲ τὴν Μογγολικὴ. Κι' ἀκόμη παλιότερα, μὲ τὴν Βυζαντινὴ καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴ. Κι' ἔτσι, καὶ ἡ τύχη τῶν σημερινῶν κραταίων Ὑπερδυνάμων εἶναι σαφῶς προκαθορισμένη. Κάποτε κι' αὐτές θὰ ἀκολουθήσουν τὴν Εἰμαρμένη ἀφανισμοῦ τῶν προκατόχων τους. Γι' αὐτὸ νάναι ἀπόλυτα βέβαιες... Νέες κραταίες Ὑπερδυνάμεις θὰ δημιουργηθοῦν γιὰ νὰ «σώσουν» τὸν κόσμον κ.ο.κ. Ἡ γηραιὴ κι' ἀμαρτωλὴ Εὐρώπη ἀγωνίζεται, σήμερα, νὰ φτειάξῃ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς (ἓνα πέμπτο τῆς συνολικῆς τῆς ἐκτάσεως) μιὰ νέα Ὑπερδύναμη ἀπὸ παλιὰ αὐλικὰ, γηρασμένους καὶ σὲ παρακμὴ λαούς. Κι' ἴσως κἀτι καταφέρει προσωρινὰ, ἴσως καὶ τίποτα, γιὰ τὸς ἑταίρους τῆς τοὺς κυβερνοῦν τὰ φαντάσματα τῶν μεγαλειῶν τοῦ παρελθόντος τους, ποῦναι βρυκόλακες φθορᾶς. Ἀλλὰ καὶ στὰ καινούργια κράτη, ὅπως στὴν κεντρικὴ καὶ νότια Ἀμερικὴ, ἔχουν μὴ τὰ μικρόβια τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας, ποῦ ἀναστέλλουν ἢ καὶ καταστρέφουν τὰ ὄραματά τῆς Ἑλπίδας τῶν παλιῶν ἀποίκων.

Καὶ ἡ κυλίνδῃσι τοῦ τεράστιου ἱστορικοῦ τροχοῦ, μὲ ὁδηγὸ πάντα τὴν Ἑλπίδα γιὰ καλλιτέρευσι, θὰ συνεχίζεται, μὲ ἀδιάκοπες μεταβολές γιὰ ποικιλίες πολιτισμῶν, ποῦ μᾶς θυμίζει τὸ ἀέναντον VARIUM ET MUTABILE τοῦ Βιργιλίου. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι οἱ μελλοντικὲς μεταλλάξεις θὰ εἶναι περισσότερο ἐντοπισσιακές, ἀλλὰ καὶ ἐπώδυνες, σχετικὰ μὲ τὶς προηγούμενες, λόγω τοῦ ὑπερφορτώματος τῆς Γῆς μὲ ἀνθρώπινο πληθυσμὸ, λόγω ἀνησυχητικῆς μειώσεως τῶν χρησίων γιὰ τὴν ἐπιβίωσίν του πρώτων ἄλων καὶ λόγω μολύνσεως τῶν πάντων μέχρι τοῦ ἀπροχώρητου.

Καὶ τελειώνοντας θὰ ἀναφέρω μερικὲς ἀπαισιόδοξες σχετικὲς σκέψεις διακεκριμένων σύγχρονων σοφῶν. Ὁ Paul Valéry λέγει: «Ἐμεῖς οἱ πολιτισμοὶ ξέρουμε ὅτι εἴμαστε θνητοί. Κόσμοι ὁλόκληροι χάθηκαν καὶ κράτη βούλιαξαν ὀλάκερα, μαζί μὲ τοὺς ἀνθρώπους τους καὶ τὰ κατασκευάσματά τους. Βυθίστηκαν αὐτά, στὸ ἀνεξερεύνητο βάθος τῶν αἰώνων, μαζί μὲ τοὺς θεοὺς τους καὶ τοὺς νόμους τους, καὶ μὲ τὶς Ἀκαδημίες τους, καὶ τὰ βιβλία τους. Ἀλλὰ τὰ ναυάγια αὐτὰ δὲν μᾶς ἀφοροῦν. Ἡ Νινευὴ καὶ ἡ Βαβυλὼν εἶναι γιὰ μᾶς θολὰ ὀνόματα καὶ ἡ πλήρης καταστροφὴ τους ἔχει λίγη σημασία γιὰ μᾶς, ὅσο καὶ ἡ ἴδια τους ἡ ὑπαρξί. Βλέπουμε, ὅτι ἡ ἄβυσσος τῆς ἱστορίας εἶναι τεράστια, ὥστε νὰ χωρέσῃ ὅλους τοὺς ἐπίγειους κόσμους, κι' αὐτοὺς ποῦ χάνονται κι' αὐτοὺς ποῦ δημιουργοῦνται, γιὰ νὰ χαθοῦν, κατόπιν, κι' αὐτοί. Κάθε πολιτισμὸς εἶναι εὐθραυστος, ὅσο καὶ μιὰ ζωὴ. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἔμαθαν τὴν γενιά μας, ὅτι καὶ οἱ ὠραιότεροι πολιτισμοὶ πεθαίνουν ἀπὸ τυχαία περιστατικὰ καὶ φαινόμενα ἔκτακτα, ποῦ ἀποτελοῦν συγκλονιστικὲς διαφεύσεις τοῦ ὅτι τὸ Πνεῦμα νικᾷ τὴν ὕλη, γιὰ τὶ συχνότερα συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Ὁ ἀνθρώπινο νοῦς καλπάζει πάντοτε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα στὸν ἐπιφάντη καὶ τ' ἀνάπαλι, πανικόβλητος, σάν τὸν ποντικὸ στὴ φάκα, χωρὶς διέξοδο. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῇ τί θὰ εἶναι αὐριο νεκρὸ ἢ ζωντανὸ ἀπὸ τὰ ἔργα μας, ποῦ ὀνειρεύονται αἰωνιότητα. Ἡ Ἑλπίδα, βέβαια, παραμένει, ἀλλὰ κι' αὐτὴ ἀποδεικνύεται σάν δυσπιστία στὶς προβλέψεις τοῦ Πνεύματος...»

Καὶ ὁ André Malraux διερωτᾶται, ἀν ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος πέθανε ἢ ὄχι, μιὰ κι' ἔχασε τὴν Ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν Ἑλπίδα, ἐνῶ γιὰ τὴν Εἰρήνην εἶναι περὶ τὸ ἐπιμένῃ.

Καὶ τέλος ὁ Karl Jaspers λέγει, ὅτι ὁ ἀνθρώπος φαίνεται νὰ καταλήγῃ στὸ Μηδέν' κι' ἀρπάζεται ἀπ' αὐτὸ μὲ ἀπελπισία ἢ θρίαμβο καταστροφῆς, ἀφοῦ ἔκαμε τὴν ζωὴ του, μιὰ ζωὴ ἀσημαντῆς μάζας.

Καὶ καταλήγουμε : Οἱ πολιτισμοὶ θὰ διαδέχονται ἀλλήλους, ψάχνοντας γιὰ τὴν Οὐτοπία, ἐνῶ ὁ δημιουργὸς τους Ἀνθρώπος θὰ ἀγωνίζεται μάταια μεταξύ τῆς Ἀβεβαιοτήτος καὶ τοῦ Μηδενός...

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Α'. «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

Φιλολογικόν περιοδικόν κατά τριμηνίαν ἐκδιδόμενον
Ἐκαστος τόμος σελ. 600 — Ἐτησία συνδρομή: δρχ. 1000.

» » Ἐξωτερικοῦ § 30

Β'. ΣΕΙΡΑ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΩΝ

Ἐξεδόθησαν:

1. Κωστή Παλαμά, Ἀνδρέας Κάλβος, Ἀθήναι 1969.
2. Κωστή Παλαμά, Ἰούλιος Τυπάλδος, Ἀθήναι 1970.
3. Γ. Τσκοκοπούλου, Οἱ ἀδελφοὶ Σούτσοι καὶ ἡ πολιτικὴ ποίησις ἐπὶ Ὀθωνος, Ἀθήναι 1970.
4. Θ. Βελλιανίτου, Πολυλάς, Μαρκοράς καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Κερκύρας, Ἀθήναι 1970.
5. Ἰωάννου Ζερβοῦ, Ἀνδρέας Λασκαράτος, Ἀθήναι 1970.
6. Διονυσίου Στεφάνου, Γεώργιος Τερτσέτης, Ἀθήναι 1971.
7. Ἀριστοτέλους Κουρτίδου, Ἡ ἐξέλιξις τοῦ διηγήματος καὶ μυθιστορηματος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς ὡς διηγηματογράφος, Ἀθήναι 1972.
8. Ἀρίστου Καμπάνη, Καλλιγῆς καὶ Ζαμπέλιος, Ἀθήναι 1972.
9. Κ. Παλαμά, Βιζυηνός καὶ Κρυστάλλης, Ἀθήναι 1973.
10. Ἀ. Μάτση, Ὁ Σολωμός καὶ ἡ Ζάκυνθος, Ἀθήναι 1976.

Ἐκαστον τεύχος δρχ. 500

Γ'. ΣΕΙΡΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

1. Μ. Μαντουβάλου, Τὰ ἐν Ἑλλάδι πολιτικὰ γεγονότα τοῦ 1862 καὶ τὰ ἐν τῷ «Παρνασσῷ» κατάλοιπα τοῦ Δ. Βούλγαρη, Ἀθήναι 1971, σελ. 196. Δρχ. 1000.
2. Ἀρ. Στεργέλλη, Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, Ἀθήναι 1970, σελ. 266. Δρχ. 1000.
3. Ἐπαμ. Βρανοπούλου, Ἑλληνιστικὴ Χαλκίς. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων τῆς Χαλκίδος, Ἀθήναι 1972, σελ. 80. Δρχ. 1000.
4. Εἰδγ. Δαλλεζίου, Καραμανλίδικα, Ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τουρκοφάνων ἔργων τυπωθέντων μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα, Γ', 1866-1900. Ἔργον βραβευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1973, σελ. 350. Δρχ. 1000.
5. Ἐπαμ. Βρανοπούλου, Ἡ κατὰ τῶν Ρωμαίων ἐκστρατεία τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γ' εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθήναι 1974, σελ. 110. Δρχ. 1000.
6. Χρίστου Θεοδωράτου, Βιογραφία Ἠλίας Ζερβοῦ Ἰακωβάτου συντεθεισα παρ' αὐτοῦ τοῦ ἴδιου, Ἀθήναι 1974 σελ. κς' + 154. Δρχ. 1000.
7. Δεσμός, Ἀφιέρωμα στὸν Ι. Ν. Θεοδορακόπουλο, Ἀθήναι 1975, σελ. 554. Δρχ. 1500.
8. Γραμματικῆς Ἀλατζόγλου-Θέμελη, Πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπος. Ἡ πλατωνικὴ καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ μαρτυρία, Ἀθήνα 1976, σελ. 102. Δρχ. 1000.